
ГОМІН
Матеріали усної історії України
PLAY
Том 3

ГОМІН

МАТЕРІАЛИ УСНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

том 3

Чернівці
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
2026

УДК 94(477):930-028.16
Г644

Рекомендовано до друку Вченою радою
факультету історії, політології та міжнародних відносин
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича (протокол № 15 від 28 вересня 2026 року)

Рецензенти:

- **Володимир Газін,** доктор історичних наук, доцент кафедри історії України історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;
- **Іван Куций,** доктор історичних наук, професор кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Г644 **Гомін.** Матеріали усної історії України / відп. ред. Тарас Ковалець. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2026. Т. 3. 216 с.

ISBN 978-617-8711-31-3

Пропоноване видання містить 18 усноісторичних інтерв'ю, зібраних студентами факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Увагою охоплено час від 30-х років XX ст. дотепер у своїх конкретних виявах, що стосуються Голодоморів, розкуркулення і депортацій, випробувань Другої світової війни, радянського побуту, релігійних практик і переслідувань за віру, традиційного весільного обряду, а також явища «чернівецької алопеції» 1988–1989 років. Чимало уваги присвячено сучасній російсько-українській війні, яка постає крізь призму свідчень біженців, постраждалих від бойових дій та окупації. Усе це — сторінки нашої національної пам'яті і в такий спосіб її можна зберегти.

Кожен матеріал супроводжується QR-кодами для прослуховування аудіоверсій інтерв'ю на окремому YouTube-каналі.

УДК 94(477):930-028.16

© Респонденти (інтерв'ю), 2026
© Тарас Ковалець (передмова, упорядкування, покажчики, макетування, дизайн обкладинки), 2026

ISBN 978-617-8711-31-3

Команда проєкту

Веннечук Софія
Вірста Марія
Гнатів Уляна
Горошко Богдана
Ковалець Тарас
Колесніченко Ксенія
Косовець Ганна
Кочержат Тетяна
Кремпа Ольга
Курочка Анна
Матей Юлія
Пані Олена
Прокопчук Аліна
Рибакова Карина
Романович Олександра
Сербенюк Антон
Сметанюк Руслана
Точенюк Ірина
Якімова Софія

Зміст

7	*Передмова*
14	*Foreword*
21	*Едиційні зауваги*
22	*Edition Notes*
23	**# 1 *«Відгомін Поділля».* Спогади про Голодомор 1932–1933 років, колгоспну працю та побут селян Вінниччини** *респондентка* **Лідія Королюк** *інтерв'юерка* **Анна Курочка**
30	**# 2 *«Язичком крихти з долоні»:* Спогади однієї родини про два голодомори** *респондентка* **Вікторія Цобенко** *інтерв'юерка* **Ксенія Колесніченко**
40	**# 3 *«Ми жили в тому і думали, що так має бути».* Родинна пам'ять про радянські репресії, Другу світову та повсякдення в СРСР** *респондентка* **Людмила Окренець** *інтерв'юерка* **Карина Рибакова**
58	**# 4 *«Від своїх батьків, від своїх діда, баби»:* Оповіді про повсякдення Житомирщини до, під час та після Другої світової** *респондентка* **Раїса Якімова** *інтерв'юерка* **Софія Якімова**

63	**# 5 *«Корова нас врятувала»:* Дитинство і юність мешканки села Старий Косів на Івано-Франківщині під час Другої світової та післявоєнного радянського терору** респондентка **Параска Андрусяк** інтерв'юерка **Тетяна Кочержат**
68	**# 6 *«Через війну — з вірою»:* Розповідь про життя мешканців Рівненщини під час та після Другої світової війни** респондентка **Надія Горошко** інтерв'юерка **Богдана Горошко**
74	**# 7 *Sic transit tempus.* Від Другої світової до відновлення незалежності України крізь призму сприйняття мешканки села Горішні Шерівці на Буковині** *респондентка* **Марія Сербенюк** *інтерв'юер* **Антон Сербенюк**
96	**# 8 *«Ми були острівцем України»:* Православна церква у селі Середній Майдан на Буковині від радянського періоду до сучасності** *респондент* **Михайло Малиш** *інтерв'юерка* **Ганна Косовець**
102	**# 9 *«Лікарства, корова і четверо дітей»:* Життєвий досвід української жінки в умовах соціальних катастроф XX століття** *респондентка* **Вікторія Цобенко** *інтерв'юерка* **Уляна Гнатів**
111	**# 10 *«Всяке було, всяке було важке»:* Повсякденне життя мешканців Тернопільщини в радянський період** *респондентка* **Ганна Моспан** *інтерв'юерка* **Руслана Сметанюк**
121	**# 11 *«Добивалася все сама»:* Оповідь Тетяни Цимбал про радянське повсякдення** *респондентка* **Тетяна Цимбал** *інтерв'юерка* **Юлія Матей**

128	**# 12 *«Я мав щастя розвалити колгосп»:* Спогади мешканця села Васловівці на Буковині про радянський час** *інтерв'юерка* **Софія Веннечук** *респондент* **Микола Балан**
155	**# 13 *«У вас товар — у нас купець»:* Весільні обряди у Берегометі 1980-х років** *респондентка* **Ольга Андрійчук** *інтерв'юерка* **Ірина Точенюк**
159	**# 14 *«Тягнулося весілля тиждень»:* Традиційна весільна обрядовість села Нижні Станівці на Буковині** *респондентка* **Ольга Лехкун** *інтерв'юерка* **Олександра Романович**
176	**# 15 *«Швидка їздила постійно»:* Спогади про алопецію у Чернівцях 1988–1989 років** *респондентка* **Ольга Якубович** *інтерв'юерка* **Ольга Кремпа**
183	**# 16 *«Неочікувано все стало жахом»:* Досвід виживання в Маріуполі під час бойових дій у місті у 2022 р.** *респондент* **Василь*** *інтерв'юерка* **Марія Вірста**
189	**# 17 *«Ми не знали, що буде наступного дня»:* Перехід російських військ через Конотоп у 2022 р.** *респондент* **В'ячеслав Сахно** *інтерв'юерка* **Аліна Прокопчук**
197	**# 18 *«Найважче — бути невільним»:* Спогади про російську окупацію Херсонщини у 2022 р.** *респондентки* **Людмила* і Тетяна*** *інтерв'юерка* **Олена***
205	***Іменний покажчик***
208	***Географічний покажчик***
210	***Ілюстрації***

* Ім'я змінено навмисно.

Передмова

Поява третього тому проєкту «Гомін. Матеріали усної історії України», котрий Ви тримаєте в руках або ж переглядаєте у цифровому форматі, свідчить, що проєкт, вирісши з експерименту, став сформованим явищем української усноісторичної науки.

Засади наповнення видання залишились незмінними. У рамках академічного курсу «Джерелознавство історії України» студенти факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича отримали відповідну теоретичну підготовку. Вона охоплювала пояснення специфіки усноісторичних джерел, загальної методики проведення інтерв'ю — від вибору теми, формування питальника, способів та особливостей контактування з респондентами до технічних, юридичних, етичних і психологічних аспектів цього процесу. Надалі студенти самостійно обирали тематику, прямо дотичну до історії України, підшукували респондентів, у ролі інтерв'юерів проводили з ними зустрічі та бесіди із обов'язковою їх аудіофіксацією, після чого здійснювали дослівне текстове розшифрування записів. Інтерв'ю можна було організовувати як наживо, так і дистанційно, а обов'язковою умовою лишалися повна поінформованість респондента про мету розмови, юридичні права на свідчення, а також належне документальне оформлення дозволу на публікацію.

Наявний том містить матеріали 18 інтерв'ю, зібраних студентами упродовж 2024/2025 і 2025/2026 навчальних років[1].

Перша група матеріалів (#1–4) присвячена пам'яті про Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років, а також супутні їм репресивні практики радянської колективізації, розкуркулення та депортацій. Вступне **інтерв'ю (#1)** було записане на Вінниччині й містить спогади про голод у колишньому селі Майдан Почапинецький (пізніше перейменованому на Зоренці), про колгоспну роботу батьків респондентки на фермі, у полі, про появу перших тракторів у селі на початку 1950-х років, а також традиційне домашнє прядіння і ткацтво полотна з конопель. До основного тексту інтерв'ю додано окремий розділ «Із переказів бабусі», в якому інтерв'юерка доповнила деталі, що не увійшли до запису, — зокрема історію про напад на прадіда-конюха та про початкове недовірливе сприйняття у селі трактора.

Інтерв'ю #2 («Язичком крихти з долоні…»), взяте у мешканки міста Балта Одеської області, є одним із найбільш насичених і емоційно важких матеріалів видання: воно докладно, з численними деталями фіксує практики виживання під час Голодомору 1932–1933 рр. (споживання жолудів, равликів, лободи, кори), жахливі випадки канібалізму, постійне перебування людей на межі психічного зламу (або й за нею), долю розкуркуленої родини етнічного німця Гаупта, табірне життя репресованого батька, а також епізоди повоєнного голоду 1946 р., важкої праці на цегляному заводі та своєрідну «евакуацію» однієї з доньок на збір чаю в Грузію як спосіб урятувати підірване здоров'я. Завершується інтерв'ю розгорнутою рефлексією респондентки про сакральне ставлення до хліба, що сформувалося в родині внаслідок особливого життєвого досвіду.

3-є інтерв'ю («Ми жили в тому і думали, що так має бути…») було записане на Хмельниччині. Воно переносить увагу на долю польської родини, депортованої під час сталінської колективізації 1933 р. (врятувалася лише одна дівчинка, віддана «в невістки» до сусідської родини), а також звертає увагу на драматичний епізод нападу в 1945 р. невідомих озброєних людей на родину солдата-фронтовика, коли матір

[1] На жаль, не всі зібрані цінні матеріали потрапили на сторінки видання. Причинами цього стали відмова декого з респондентів дати дозвіл на публікацію своїх свідчень або ж небажання самих інтерв'юерів належно доопрацювати відповідні записи.

респондентки, тоді 5-річна дитина, врятувалась, заховавшись у бочці з капустою. Це інтерв'ю також докладно висвітлює повсякденне життя сім'ї голови колгоспу в 1960–1970-х рр., конфлікт батька з партійним керівництвом, дискримінаційні практики при вступі до музучилища та інституту, інші перипетії професійної і сімейної долі респондентки.

Наступне, **інтерв'ю #4** («Від своїх батьків, від своїх діда, баби...»), стосується Житомирщини й має, як і чимало інших текстів, «вторинний», переказний характер свідчень — респондентка переповіла почуте від батьків і старших поколінь родини про колективізацію, досвід контактів із німецькою нацистською окупаційною владою, побут воєнного та повоєнного часу тощо.

Друга група інтерв'ю (#5–11) формує найбільший за обсягом тематичний блок збірника й охоплює широкий спектр сюжетів повсякдення, релігійних практик і політичних репресій у різних регіонах України — від Гуцульщини, Буковини до Рівненщини, Тернопільщини й Херсонщини. **Інтерв'ю #5** («Корова нас врятувала...»), записане в Старому Косові на Гуцульщині, є цінним свідченням про часи Другої світової та післявоєнного терору. Респондентка розповіла про переховування родини під час бойових дій, депортацію діда до Сибіру й участь дядька в УПА, насильницьке залучення матері до колгоспу (з фізичним опором і навіть самопораненням), про особливості виживання родини в складних обставинах часу й атмосферу тодішньої загальної взаємної недовіри.

Інтерв'ю #6 («Через війну — з вірою...») стосується Рівненщини і складається з двох частин: перша фіксує фронтовий досвід прадіда респондентки, який дійшов до Берліна з Євангелієм у кишені, тоді як друга частина під назвою «Минуле, що гріє серце», присвячена власним спогадам респондентки про дитинство, шкільні роки, роботу в лікарні та колгоспі, участь у церковному хорі, переслідування за відвідування церкви з боку комуністичної влади та, попри тиск, збереження активної релігійної традиції.

Наступне **інтерв'ю #7** («Sic transit tempus...») було записане у мешканки села Горішні Шерівці, яке поблизу Чернівців. Воно дуже насичене деталями і представляє хронологічно найдовший матеріал видання: охоплює примусове вивезення матері респондентки німецькими нацистами на риття окопів під час

Другої світової війни, зведення родинної хати, історію про переховування повстанців УПА, міжнаціональні стосунки з єврейською громадою села, традиції відзначення «дня перемоги», дефіцит товарів і життя в кредит у часи пізнього СРСР, а також роки «дикого капіталізму» на початку Незалежності України.

Інтерв'ю #8 («Ми були острівцем України»...) присвячене історії православної церкви в селі Середній Майдан на Буковині. Респондент, нині церковний староста і будівельник, який спеціалізується на реставрації храмів, оповів про порівняно лагідний нагляд радянської влади над релігійним життям їхнього села, про відродження УАПЦ (згодом — УПЦ) після 1989 р., про унікальні технічні обставини перенесення старого дерев'яного храму на нове місце за допомогою домкратів і тракторної техніки тощо.

9-е інтерв'ю («Лікарства, корова і четверо дітей»...) знову повертає читача до постаті респондентки з Балти (вона ж була джерелом для інтерв'ю #2). Цього разу фокус уваги зосереджений на долі її матері — від дитинства у дорадянський період, важких часах, котрі спіткали сім'ю після приходу до влади більшовиків, «розкуркулення» батька, етнічного німця Григорія Гаупта, евакуацію з чотирма дітьми та коровою у розпал бойових дій 1941 р., життя в румунській окупаційній зоні. Насамкінець ідеться про драматичний епізод звільнення військовополонених із зачиненого кінотеатру й повернення радянських військ.

Інтерв'ю #10 («Всяке було, всяке було важке...») стосується Тернопільщини і фіксує історію вчительської українсько-польської сім'ї, переселенців із Сяноцького краю. Власне, це досвід репресій щодо родичів, причетних до УПА (з депортацією на Сибір цілої родини включно з літніми людьми), а також повсякденні реалії дефіциту, обмеження свободи пересування, заборону на відвідування церкви та конфлікт між насаджуваним офіційним атеїзмом і прихованою релігійністю старшого покоління.

Наступне, **11-е інтерв'ю** («Добивалася все сама...») оповідає про дитинство респондентки на Херсонщині, переселення її батьків із Західної України на Південь у середині 1940-х рр. через голод, відтак подальший переїзд на Буковину, зіставлення мовно-культурних особливостей Херсонщини,

Рівненщини й Буковини, акцентування на релігійній практиці таємного хрещення дітей, дефіциті товарів, «блатних» практиках доступу до них тощо.

Дванадцяту позицію займає матеріал від мешканця села Васловівці на Буковині, що презентує динамічний, багатий на сюжетні повороти життєпис метикуватого респондента в радянський період. Наскрізною лінією через усе інтерв'ю проходить канадський контекст: повернення родичів респондента до села задля збереження землі, купленої колись дідом-емігрантом, а також закордонні родинні зв'язки, які стали причиною тривалої епопеї з призовом до армії, службою на Балтиці, заробітчанством у Латвії, педагогічною діяльністю в Криму, протистоянням з радянською системою та КДБ. Змінюючи одне за одним заняття, завжди виходячи сухим із води, респондент завершує свою нарацію розлогим критичним осмисленням радянської системи, а також підбиттям підсумків власної професійної діяльності.

Наступний блок матеріалів (інтерв'ю #13–14) присвячений традиційній весільній обрядовості Буковини й, на відміну від попередніх, зосереджується на святковому вимірі народної культури краю. **13-е інтерв'ю** («У вас товар, у нас купець...») записане в Берегометі. Воно докладно реконструює весільний цикл 1980-х рр. — від сватання й узгодження дати, через підготовчий тиждень із випіканням короваю та плетінням вінків із барвінку, до власне обряду розпису, традиційних пісень і танців, обряду «скуповування дружок» та ін. **Інтерв'ю #14** («Тягнулося весілля тиждень»...) присвячене аналогічній обрядовості в селі Нижні Станівці й, попри тематичну близькість до попереднього, фіксує локальні відмінності у весільних звичаях, дозволяючи фахівцям зіставити обрядові традиції різних населених пунктів Вижницького району в межах приблизно одного історичного періоду.

Особливе місце в структурі книжки займає **інтерв'ю #15** («Швидка їздила постійно...»), котре присвячене епізодові масового випадіння волосся (алопеції) серед дітей і підлітків Чернівців у 1988–1989 рр. Досі цей сюжет техногенного отруєння не дочекався свого комплексного наукового висвітлення та й усноісторична фіксація його теж залишається недостатньою. Респондентка, якій на час подій було близько 10-и років, докладно описала атмосферу страху й невизначеності серед

дорослого населення, дії тодішнього міського керівництва щодо обстеження дітей, власний досвід тимчасового переселення на Тернопільщину й наслідки цього епізоду для формування її ставлення до медичної профілактики та вакцинації.

Завершальний блок інтерв'ю (#16–18) звертає до досвіду повномасштабного російського вторгнення на територію України у 2022 р. Ці записані розмови стали, отже, інструментом фіксації «найсвіжішого» травматичного досвіду. Так, **інтерв'ю #16** передає спогади про виживання в Маріуполі під час найжорстокіших боїв за місто. А це щоденний побут в умовах відсутності зв'язку, світла й води, інформаційної ізоляції та контакту з російською пропагандою. Тут ми зустрічаємо первинні спогади про проходження «фільтраційних» процедур, довгострокові психологічні наслідки пережитого досвіду, які респондент відверто описує як відчуження від звичного життя. **17-е інтерв'ю** присвячене подіям у Конотопі в перші тижні війни 2022 р. під час проходження російських військ через місто, представляючи фрагмент історії прикордонного й формально неокупованого населеного пункту. Завершальне, **18-е інтерв'ю** видання («Найважче — бути невільним…»), містить свідчення двох мешканок Херсона про окупацію обласного центру у 2022 р.: від перших днів вторгнення росіян і перебування людей у замкненому просторі студентського гуртожитку до опису особливостей проходження блокпостів, виїзду через Кавказ до України, інформаційної блокади та, нарешті, до дня звільнення міста. Це інтерв'ю, вибудоване у форматі розмови інтерв'юерки з одразу двома респондентками, цікаве також із методичної точки зору, оскільки співбесідниці активно доповнювали й уточнювали згадки одна одної.

Публіковані матеріали окреслюють також певні обрії для подальших можливих міждисциплінарних розвідок. Об'єктами їх може стати, скажімо, значна амплітуда хронологічної відстані між подіями та моментом їхньої фіксації, що пропонує унікальне поле для вивчення різних «режимів пам'яті» — від аналізу пізніших суспільних і медійних нашарувань у давніших спогадах до осмислення «гарячої», емоційної та ще не відстояної пам'яті. Або ж виразна мовна гетерогенність інтерв'ю, яка фіксує палітру буковинського, поліського й одеського діалектів, суржиків різних регіонів, нормативної міської мови й кальок радянського часу, надаючи тим самим підґрунтя для

соціолінгвістичних досліджень реальної мовної карти України XX–XXI століть. Або ж, нарешті, ґендерні відмінності як матеріал для аналізу самої архітектури пам'яті у представників різних ста́тей.

Зважаючи на те, що частина матеріалів стосується триваючої російсько-української війни і, відповідно, безпеки родичів та близьких респондентів, певні імена та факти, що можуть порушити конфіденційність цих осіб, у вказаних випадках приховано.

Матеріали представленого тому підготовлені до публікації відповідно до стандартів усноісторичної едиції. Вони мають наукові коментарі, виправдані скорочення, у міру точне відтворення фонетичної специфіки оповідей.

На початку кожного інтерв'ю, як і в попередніх томах, уміщено QR-код із покликанням на аудіоверсії матеріалів на YouTube-каналі Проєкту. Ознайомлення з цими записами дозволяє доповнити текстове сприйняття матеріалу невербальними складниками усної наратії — інтонацією, темпом, паузами та емоційним забарвленням мовлення респондентів, які часто є не менш важливими для подальших досліджень, ніж текстові записи.

Публікацію кожного вміщеного інтерв'ю юридично легітимізовано письмовими дозволами респондентів*.

Тарас Ковалець

Дослідники щиро вдячні респондентам за їхні розповіді, за унікальний життєвий досвід, котрий у кожному разі є частиною нашої загальнонаціональної пам'яті.

Сподіваємось на успішне продовження Проєкту в наступні роки.

* При підготовці видання було використано Claude AI для створення первинного варіанту іменного та географічного покажчиків, ChatGPT AI для реконструкції окремих старих фото — ілюстрацій до інтерв'ю **#1** і **2**.

Foreword

The appearance of the third volume of the project Homin: Materials of the Oral History of Ukraine, which you are holding in your hands or viewing in digital format, testifies that the project, having grown out of an experiment, has become an established phenomenon of Ukrainian oral-history scholarship.

The principles underlying the volume's content have remained unchanged. Within the framework of the academic course «Source Studies of the History of Ukraine», students of the Faculty of History, Political Science, and International Relations of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University received the corresponding theoretical training. It covered an explanation of the specific nature of oral-historical sources and of the general methodology of conducting interviews — from the selection of a topic, the formulation of a questionnaire, and the means and particularities of making contact with respondents, to the technical, legal, ethical, and psychological aspects of this process. Subsequently, the students independently chose their subject matter, directly related to the history of Ukraine, sought out respondents, conducted meetings and conversations with them in the role of interviewers with obligatory audio recording, after which they produced a verbatim textual transcription of the recordings. Interviews could be organized either in person or remotely, while the mandatory conditions remained the respondent's full awareness of the purpose of the conversation, their legal rights regarding their testimony, and the proper documentary execution of permission to publish.

The present volume contains the materials of 18 interviews, gathered by students over the course of the 2024/2025 and 2025/2026 academic years.

The first group of materials (#1–4) is devoted to the memory of the Holodomors of 1932–1933 and 1946–1947, as well as the accompanying repressive practices of Soviet collectivization, dekulakization, and deportations. The **introductory interview (#1)** was recorded in the Vinnytsia region and contains recollections of the famine in the former village of Maidan Pochapynetskyi (later renamed Zorentsi), of the collective-farm labor of the respondent's parents on the livestock farm and in the fields, of the appearance of the first tractors in the village in the early 1950s, as well as of traditional domestic spinning and the weaving of hemp linen. A separate section, «From Grandmother's Tales», has been appended to the main text of the interview, in which the interviewer supplemented details that had not been included in the recording — in particular, the story of an attack on her great-grandfather, a stableman, and of the village's initial mistrustful reception of the tractor.

Interview #2 («Crumbs from the palm with the tip of the tongue...»), taken from a resident of the town of Balta in the Odesa region, is one of the most saturated and emotionally difficult materials in the volume: in detail and with numerous particulars it records the survival practices during the Holodomor of 1932–1933 (the consumption of acorns, snails, goosefoot, and bark), horrific instances of cannibalism, the constant existence of people on the brink of psychological breakdown (or beyond it), the fate of the dekulakized family of the ethnic German Haupt, the camp life of the repressed father, as well as episodes of the postwar famine of 1946, of grueling labor at a brick factory, and the peculiar «evacuation» of one of the daughters to pick tea in Georgia as a means of saving her ruined health. The interview concludes with the respondent's extended reflection on the sacred attitude toward bread that formed within the family as a result of this particular life experience.

The **3rd interview** («We lived through it and thought that was how it had to be...») was recorded in the Khmelnytskyi region. It shifts attention to the fate of a Polish family deported during Stalinist collectivization in 1933 (only one little girl survived, given away «as a daughter-in-law» to a neighboring family), and also draws attention to the dramatic episode of an attack in 1945 by unknown armed men on the family of a frontline soldier, when the respondent, then a 5-year-old child, was saved by hiding in a barrel of cabbage. This interview also covers in detail the everyday life of the family of a collective-farm chairman in the 1960s–1970s, the father's conflict with

the Party leadership, discriminatory practices upon entry to a music college and an institute, and other vicissitudes of the respondent's professional and family fate.

The next **interview, #4** («From my parents, from my grandfather and grandmother...»), concerns the Zhytomyr region and, like many other texts, has a «secondary», second-hand character of testimony — the respondent retold what she had heard from her parents and the older generations of the family about collectivization, the experience of contact with the German Nazi occupation authorities, everyday life in wartime and the postwar period, and so on.

The second large group of interviews (#5–11) forms the most extensive thematic block of the collection and embraces a wide spectrum of subjects of everyday life, religious practices, and political repression in various regions of Ukraine — from the Hutsul region and Bukovyna to the Rivne, Ternopil, and Kherson regions. **Interview #5** («The cow saved us...»), recorded in Staryi Kosiv in the Hutsul region, is a valuable testimony about the times of the Second World War and the postwar terror. The respondent told of the family's concealment during military operations, the deportation of her grandfather to Siberia and her uncle's participation in the UPA, the forcible conscription of her mother into the collective farm (with physical resistance and even self-inflicted injury), the particularities of the family's survival in the difficult circumstances of the time, and the atmosphere of general mutual distrust of that era.

Interview #6 («Through the war — with faith...») concerns the Rivne region and consists of two parts: the first records the frontline experience of the respondent's great-grandfather, who reached Berlin with a Gospel in his pocket, while the second part, titled «The Past That Warms the Heart», is devoted to the respondent's own recollections of childhood, school years, work at a hospital and a collective farm, participation in a church choir, persecution by the Communist authorities for attending church, and the preservation, despite the pressure, of an active religious tradition.

The next **interview, #7** («Sic transit tempus...»), was recorded from a resident of the village of Horishni Sherivtsi, near Chernivtsi. It is very rich in detail and represents the chronologically longest material in the volume: it covers the forcible deportation of the respondent's mother by the German Nazis to dig trenches during the Second World War, the building of the family home, the story of sheltering UPA insurgents, interethnic relations with the village's Jewish

community, the traditions of marking «Victory Day», the shortage of goods and life on credit in the late Soviet period, as well as the years of «wild capitalism» at the beginning of Ukrainian independence.

Interview #8 («We were a little island of Ukraine...») is devoted to the history of the Orthodox church in the village of Serednii Maidan in Bukovyna. The respondent, now a church warden and a builder who specializes in the restoration of churches, recounted the comparatively lenient supervision of the Soviet authorities over the religious life of their village, the revival of the UAOC (later the UOC) after 1989, the unique technical circumstances of moving the old wooden church to a new site with the help of jacks and tractor equipment, and so on.

The **9th interview** («Medicines, a cow, and four children...») once again returns the reader to the figure of the respondent from Balta (the same source as interview #2). This time the focus is on the fate of her mother — from childhood in the pre-Soviet period, through the hard times that befell the family after the Bolsheviks came to power, the «dekulakization» of her father, the ethnic German Hryhorii Haupt, the evacuation with four children and a cow at the height of the fighting in 1941, and life in the Romanian occupation zone. Finally, it tells of the dramatic episode of the liberation of prisoners of war from a locked cinema and the return of the Soviet troops.

Interview #10 («There was all kinds of it, all of it hard...») concerns the Ternopil region and records the history of a teachers' family of Polish origin, resettlers from the Sanok region. In essence, it is the experience of repression against relatives connected with the UPA (including the deportation to Siberia of an entire family, the elderly among them), as well as the everyday realities of shortages, restrictions on freedom of movement, the prohibition on attending church, and the conflict between officially imposed atheism and the concealed religiosity of the older generation.

The next, **11th interview** («I achieved everything on my own...») recounts the respondent's childhood in the Kherson region, her parents' resettlement from Western Ukraine to the South in the mid-1940s because of famine, the subsequent move to Bukovyna, a comparison of the linguistic and cultural particularities of the Kherson, Rivne, and Bukovyna regions, an emphasis on the religious practice of secretly baptizing children, the shortage of goods, the «connections-based» practices of obtaining them, and so on.

The **twelfth position** is occupied by material from a resident of the village of Vaslovivtsi in Bukovyna, which presents the dynamic life

story, rich in plot twists, of a resourceful respondent in the Soviet period. A Canadian context runs as a through-line across the entire interview: the return of the respondent's relatives to the village in order to preserve the land once bought by his émigré grandfather, as well as foreign family ties that became the cause of a protracted saga involving his conscription into the army, service in the Baltic, labor migration to Latvia, teaching activity in Crimea, and confrontation with the Soviet system and the KGB. Changing one occupation after another, always seemingly coming out unscathed, the respondent concludes his narrative with an extended critical reflection on the Soviet system, as well as a summing-up of his own professional activity.

The next block of materials (interviews #13–14) is devoted to the traditional wedding ritual of Bukovyna and, unlike the previous ones, focuses on the festive dimension of the region's folk culture. The **thirteenth interview** («You have the goods, we have the buyer...») was recorded in Berehomet. It reconstructs in detail the wedding cycle of the 1980s — from matchmaking and the agreement of a date, through the preparatory week with the baking of the korovai and the weaving of periwinkle wreaths, to the marriage-registration ceremony (rozpys) itself, the traditional songs and dances, the ritual of «buying out the bridesmaids», and so on. **Interview #14** («The wedding stretched on for a week...») is devoted to the analogous ritual in the village of Nyzhni Stanivtsi and, despite its thematic closeness to the previous one, records local differences in wedding customs, allowing specialists to compare the ritual traditions of different settlements of the Vyzhnytsia district within roughly the same historical period.

A special place in the structure of the book is occupied by **interview #15** («The ambulance was running constantly...»), which is devoted to the episode of mass hair loss («alopecia») among the children and adolescents of Chernivtsi in 1988–1989. To this day, this episode of technogenic poisoning has not received comprehensive scholarly coverage, and its oral-history documentation likewise remains insufficient. The respondent, who was around 10 years old at the time of the events, described in detail the atmosphere of fear and uncertainty among the adult population, the actions of the city leadership of the time regarding the medical examination of children, her own experience of temporary relocation to the Ternopil region, and the consequences of this episode for the formation of her attitude toward medical prophylaxis and vaccination.

The concluding block of interviews (#16–18) turns to the experience of the full-scale Russian invasion of the territory of Ukraine in 2022. These recorded conversations thus became an instrument for documenting the «freshest» traumatic experience. Thus, **interview #16** conveys recollections of survival in Mariupol during the most brutal battles for the city. This is everyday life under conditions of the absence of communications, electricity, and water, of informational isolation, and of contact with Russian propaganda. Here we encounter primary recollections of undergoing «filtration» procedures and the long-term psychological consequences of the experience endured, which the respondent frankly describes as an estrangement from ordinary life. The **17th interview** is devoted to events in Konotop in the first weeks of the war in 2022 during the passage of Russian troops through the city, presenting a fragment of the history of a border and formally unoccupied settlement. The concluding, **18th interview** of the volume («The hardest thing is to be unfree...») contains the testimony of two female residents of Kherson about the occupation of the regional center in 2022: from the first days of the Russian invasion and people's confinement within the closed space of a student dormitory, to a description of the particularities of passing through checkpoints, departure via the Caucasus into Ukraine, the informational blockade, and, finally, the day of the city's liberation. This interview, constructed in the format of a conversation between the interviewer and two respondents at once, is also interesting from a methodological standpoint, since the interlocutors actively supplemented and clarified each other's recollections.

The published materials also outline certain horizons for possible further interdisciplinary inquiry. Their objects could become, for instance, the considerable amplitude of chronological distance between the events and the moment of their recording, which offers a unique field for studying various «regimes of memory» — from the analysis of later social and media accretions in older recollections to the comprehension of «hot», emotional memory that has not yet settled. Or the pronounced linguistic heterogeneity of the interviews, which captures a palette of the Bukovynian, Polissian, and Odesa dialects, the surzhyks of various regions, normative urban speech, and the calques of the Soviet era, thereby providing a foundation for sociolinguistic studies of the actual linguistic map of Ukraine in the 20th–21st centuries. Or, finally, gender differences as material for analyzing the very architecture of memory among representatives of different sexes.

Given that part of the materials concerns the ongoing Russo-Ukrainian war and, accordingly, the safety of the respondents' relatives and loved ones, certain names and facts that could compromise the confidentiality of these persons have, in the indicated cases, been concealed.

The materials of the presented volume have been prepared for publication in accordance with the standards of oral-history editing. They include scholarly commentary, justified abridgments, and a reasonably precise reproduction of the phonetic specifics of the narrations.

At the beginning of each interview, as in the previous volumes, a QR code has been placed with a link to the audio versions of the materials on the Project's YouTube channel. Familiarizing oneself with these recordings makes it possible to complement the textual perception of the material with the non-verbal components of oral narration — intonation, tempo, pauses, and the emotional coloring of the respondents' speech, which are often no less important for further research than the textual records.

The publication of each included interview has been legally legitimized by the written permissions of the respondents.

Taras Kovalets

The researchers are sincerely grateful to the respondents for their stories and unique life experiences, which in any case is part of our national memory.

We hope for a successful continuation of the Project in the coming years.

Едиційні зауваги

Методика підготовки текстів інтерв'ю загалом наслідує ту, що була застосована в перших томах серії. Вона ґрунтується на зразках знакових українських усноісторичних проєктів, з-поміж них — «Говірка села Машеве» (уклад. Ю. Бідношия та Л. Дика), «Усна історія Степової України» (ред. П. Сохань та ін.), «Воїни Дніпра: цінності, мотивації, смисли» (уклад. І. Рева), «Архів усної історії» (Інститут національної пам'яті) та ін.

Отож:

- специфіку мови респондентів загалом збережено (транскрибуванням подано діалектні слова, окремі найбільш колоритні вирази тощо);
- проведено певне літературне редагування текстів, скажімо, упущено ті фрагменти речень, котрі не несуть смислового навантаження;
- курсивом у квадратних дужках наведено вміщені у викладі респондента фрагменти, які походять суто від інтерв'юерів або ж редактора (опис поведінки співбесідника, наприклад, *[респондент сміється]*; крім того, це упущені слова, ключова для розуміння думки інформація, а також фрагменти дат, власних назв і т. д.);
- більші пропуски в окремих текстах позначені трикрапками й подано у квадратних дужках (найчастіше це стосується фрагментів, де респонденти «відходили» від тематики інтерв'ю або ж самі згодом просили їх не подавати);
- подекуди скорочено й уточнено запитання інтерв'юерів;
- числівники максимально передано цифрами, крім випадків, якщо це ускладнювало сприйняття тексту;
- кожен матеріал супроводжується QR-кодами для прослуховування аудіоверсій інтерв'ю на окремому Youtube-каналі.

Тарас Ковалець

Editorial Notes

The methodology for preparing interview texts generally follows that which was applied in the earlier volumes of the series. It is based on examples of prominent Ukrainian oral history projects, including «The Dialect of Masheve Village» (compiled by Y. Bidnoshyia and L. Dyka), «Oral History of Steppe Ukraine» (ed. P. Sokhan *et al.*), «Warriors of the Dnipro: Values, Motivations, Meanings» (compiled by I. Reva), «Oral History Archive» (Institute of National Remembrance), and others.

Accordingly:

- the specificity of respondents' language has been generally preserved (dialect words, certain most colorful expressions, etc. are presented through transcription);
- certain literary editing of texts has been conducted, for example, omitting those sentence fragments that do not carry semantic meaning;
- fragments included in the respondent's narrative that come purely from interviewers or editors are given in italics in square brackets (description of the interlocutor's behavior, for example, *[the respondent is laughing]*; in addition, these are omitted words, information key to understanding the thought, as well as fragments of dates, proper names, etc.);
- larger omissions in individual texts are marked with ellipses and given in square brackets (most often this concerns fragments where respondents «strayed» from the interview topic or later asked not to include them);
- questions from interviewers have been shortened and clarified in some places;
- numerals are maximally rendered as digits, except in cases where this would complicate text comprehension;
- each material includes QR codes for accessing audio versions of interviews on a dedicated YouTube channel.

Taras Kovalets

аудіоверсія

1

«Відгомін Поділля». Спогади про Голодомор 1932–1933 років, колгоспну працю та побут селян Вінниччини

місце	**смт. Літин Вінницького р-ну Вінницької обл.**
дата	**04.04; 15.04.2025**
спосіб	**розмова наживо (ч. 1), розмова по телефону (ч. 2)**
респондентка	**Лідія Королюк (Шугайло) (1951 р.н.)**
інтерв'юерка	**Анна Курочка**

Частина 1

Хто з Вашої сім'ї пережив часи Голодомору 1932–1933 років? Можливо, Вам щось розповідали — що Ви пам'ятаєте?

Пережили батько і мати пережила.

А де вони жили?

Проживали у Почапинцях, але тоді село перейменували, Зоренці зробили з нього. Голодомор був дуже тяжкий, засуха, не було дощів і нічого не посходило, не було що їсти. То люди як могли, так і виживали.

А як називалося село до того, як його перейменували?

Майдан Почапинецький називалося село.

Можливо, Ви знаєте якісь історії, які Вам не розповідали, про сам час Голодомору, як саме люди переживали це?

Дуже тяжко було. Не було що їсти, не було даже води пити в кірницях. Води не було пити. В общем, хто як міг, ну, одни другого виручали, одне другому все давали, щоб люди вижили на тому. І, ну, як, а тоді вже началися дощі і начало все родити, ну, в городі, і люди начали виживати. Є, бувало, що померли люди, бо не було що їсти. А тоді вже стало вже лучше жити. А в голодомор мої батьки, ну, десь сохранили трошки квасолі (вопщем, що в них вродила квасоля), і вони давали людям, хто не мав що їсти, то вони давали ту квасолю їсти. Їдна вже мені дякувала і їм, вже розказувала, що дали покришку цеї квасолі. Каже, що мої діти, в общем, поїли, що вони голодні не були.

Ще хотіла Вас запитати про вже пізніший час. Хто з Вашої родини, сім'ї працював у колгоспі? Ким і в якому саме колгоспі?

Мати працювала, норма — бураки. В общем, у ланці. А батько працював на хвермі. На хвермі в нас була птиця, свині були, коровй́ були. І він там кіньми їздив, в общем, ну, що працював. Ну, я помню, що вже в 1954 році ще воли були в нас і ми були маленькі, а батько в мене їздив цими волами і нас в цю бестарку[1] (не віз, а бестарку) садовив діток. І ми дуже раді були, що ці воли нас везли, а вони так помаленьку собі ступали. Ну, тоді волами поле, городи горали. А тоді помаленьку появилися вже коні і начали кіньми. А після коней вже трактора були.

Коли саме вперше з'явилися трактори в селі — коли почали вже люди обробляти ними свої угіддя?

Десь у *[19]*52-му році начался вже тако, один трактор як приїхав, як ввели це радіо. То ми дуже всі за тим трактором, бо він приїхав і в землю закопував цей провід. І ми дуже раділи і за тим трактором, бо ми тих тракторів не бачили, то ми дуже раділи цього, ну, що трактор був приїхав.

А от Ваші батьки довго обробляли землю вручну, тобто, скопували? А вже в пізніший час почали орати з допомогою машин?

Машинами, а кіньми горали і на полі горали, і, ну, у себе в городі горали. От я ж кажу: ще волами горали на полі.

---

[1] **Бестарка** *(діал.)* — віз із високими бортами.

А мати відробляла ланку. От, до прикладу, скільки днів на тиждень вона мала відробляти на полі? Як це відбувалось?

Ну, як от посіяли бурак, то вона ціле літо сапала їх і всьо. Осінню копали, вручну копали і це вивозили, ну, там чи на завод, чи на хверму вивозили, кормили худобу. То так, в общем, сезонна робота ціле літо.

А були встановлені якісь норми: от на день чи на тиждень скільки вони мали обробити чи зібрати буряка?

Ну, як, як тобі сказати, що на літо, на літо було це.

Зрозуміло. Ще хотіла Вас запитати: от у радянський час тим, хто працював у колгоспах, за трудові досягнення давали нагороди. Чи хтось із Вашої сім'ї отримував такі нагороди?

Батько получав нагороду цього[1].

А за що саме?

Ну, за то, що він, ну, на хвермі робив, ну, все підвозив там. Батько получив, а мати не получила.

А скільки приблизно років батько працював на фермі, тобто на конях?

Довго, довго, працював, поки на пенсію не пішов, а пішов на пенсію і вже він тоді не робив. Не робив, да. А після войни батько, ну, та война кончилася і він працював весь час, на конях з кіньми робив на хвермі.

А от у воєнні роки... Ви можете розповісти, чи Ваш батько теж брав участь у війні?

Так, да-да-да, брав участь тоже в цьому.

А Ви можете про це щось більше розказати?

Ну, нагород в нього багато, за войну нагороди були, медалі були, цейгой[2].

Він дойшов до Берліна, був поранений в боку. В нього була нагорода, така визначна нагорода за відвагу чи що, вона така, що заслужена[3].

---

[1] **Цього** *(діал.)* — у контексті: ось цю.

[2] **Цейго́й, цего́, цього́** *(діал.)* — слово-паразит.

[3] ** До розмови підключилась мати інтерв'юерки, донька респондентки Світлана Курочка (з дому Королюк), 1977 р.н.

А у якій саме він брав участь війні?

Великій Вітчизняній війні.

Зрозуміло. Дякую Вам велике за інтерв'ю.

Дуже дякую.

Частина 2

Розповідайте, будь ласка.

Як коноплі сіяли цейго *[...]*. Тако, сіяли коноплі і потом вони виросли, і ці коноплі возили в ставок, мочили їх. Вимочили, тоді висушили. Вони такі довгі, високі були ці коноплі. Ще вперед насіння, як вони виросли, ще бабушка цим ціпом обмолотила, насіння збирала. Тоді завезли, помочили їх, мочили їх так десь дві неділі, знаєш, то щоб вони намокли. Тоді висушили і, ну, на цей *[...]*, тоді вона таки, що товкла його бабушка, щоб обсипалося з нього всьо там тільки, щоб осталося довгеньке прадіво[1]. І потом бабушка ще на другому його товкла, ще вибивала, щоб не було там ніякого цего. О, а тоді така щітка була з гво́здів набита, і вона на тому вичісувала його. Верстат в хату вносили, ставили цей верстат і бабушка *[...]*, на цей верстат чіпляли ми (а ми помагали її), що вона чіпляла вже це готове прадиво, цейго. І вона тоді сиділа і полотно оце вона робила, о. А з нею Іван сидів, ну, брат мій, і це, і я ціпки намотували цього таке, і бабушка сиділа і це полотно робила, і вона шила собі сорочку. Я то не ходила в ній. А це дідові штани спідні шила і рубашки шила. А я тільки дідові вишивала вишиванки на цих сорочках.

А Ви не пробували самі ткати? У Вас виходило?

Виходило. Там, понімаєш, там бабушка тако їдною ногою, а воно було, що на дві стороні намотували це прадіво, намотували на дві стороні. І, в общем, тако, як нажмеш одною ногою донизу, а те остається вгорі, а це те внизу. І там такий човник був з тими шпульками, де ми намотували, цейго. І ми тако перекидали в одну сторону і потом знов ногами *[...]*, тіпа як матерія, понімаєш, як матерія получається *[...]*. В мене полотно є. Бабушка мені дала, каже: на, бо як умру, то ти його не забереш. То в мене ще й полотно є *[...]*.

[1] **Прадіво** *(діал.)* — прядиво.

А я ще Вас хотіла розпитати. Ви якось згадували про те, що робили млинчики з зерна — з лободи, так?

Да, з либоди. То млинчики, це вже як либода, кашка була, знаєш, як вже вона доспіла, ця либода, о! Тоді, знаєш, те насіння *[збирали]*. Із того насіння це пекли млинчики.

Ну, Ви мені говорили, що нашу сім'ю не так сильно розкуркулювали.

Да-да-да. Ну, менше розкуркулювали, знаєш, що не зачіпали цегó моєї мами діда. Вони його не зачіпали, бо він без ноги був, цего, на одній нозі, і це, ну, менше зачіпали. А в них кінь був і вони так обробляли землі цим коньом і, ну, жили трошки лучче *[...]*.

Я знаю, мати ще скатерки робила, що на стіл застеляти. То я ту скатерку віддала в садік *[...]*.

Там кірниця, я не знаю, чи вона зараз є. Там вона день і ніч текла *[вода]*. Цего ,така добра вода була, що, ну, і це ми носили, то літом ще байдуже, як зимою, то лоби добре товкли. То коли ми носили воду *[...]*. А потом вже, ну, я вже в Літині була. Викопали кірницю вже тут на вулиці *[...]*.

Це така вузька [вулиця], аби тільки фура проїхала.

Вона весь час така була, ця вулиця.

Бабусю, от Ваша матір із дідусем не розказували про Голодомор — як було в селі, як сусіди виживали?

Ну, вона розказувала, що вмирали, що не було що їсти. Ну, в общем, хто як міг,так виживав. Цейго,

В селі багато людей повмирало?

Ну, я тобі точно не скажу за це. *[...]*. Я тільки знаю, що чула, що розказували, що тако от лежить людина і гарно вдягняна і всьо. Но її ніхто не роздягав, ніхто не забирав, бо вона умерла і вже вошей повно там було на голові, кругом, то ніхто з неї нічого не забирав *[...]*.

А Ви теж відробляли норму в колгоспі?

Ні-ні, я не робила. Я ходила за маму на роботу, помагала її, а тоді ходила за нею і на тік, зерно перелопачували, я за ню ходила. От садгородня бригада огірки чи помідори собирати, я за ню ходила, а в нормі я не ходила. Я вісім класів кончила в Зоренцях, цего. Та й мати каже так: ідеш ще в 10-й клас чи

ні, чи з 9-го? — вона каже. Якшо так, то так, як ні, то норму дадуть, не норму, а пів норми дадуть бураків сапати.

То я пішла в 9-й клас. І вже в 10 класів в Почапинцях кончила. І тоді я пішла в Браїлив на роботу в швейну і поробила там три місяці. Да мені не понравилося там дуже, бо придиралися. І я зиму посиділа вдома і навесні прийшла в Літин і так я в Літині і осталася. То-то я бураків не сапала. Ну, за маму сапала. А так в мене не було норми *[...]*.

Дідусь на норму не ходив — він тільки на конях їздив, правильно?

Да. Він на конях їздив, да-да-да *[...]*.

Із переказів бабусі

Проводячи літні канікули у бабусі, я часто допитувала її про дитинство, просила розказати цікаві історії, і бабуся ніколи мені в тому не відмовляла. Коли я прийшла брати у неї інтерв'ю, вона розхвилювалася, тож багато елементів було втрачено. У цьому дописі хочу надолужити втрачене.

Про голод бабуся розповідала небагато, адже була наймолодшою в сім'ї і мало що знала про ті події. Та й не допитувалася, а старші про це майже не говорили. Часом бабуся лише згадувала, що її мама завжди змушувала все доїдати й не залишати навіть хлібних крихт.

Щодо інших цікавих спогадів. Батько бабусі Лазор працював із кіньми (про це вже оповідалося в інтерв'ю). Він часто приганяв коней додому і там їх годував. Бабуся не раз згадувала, що батько віддавав їм найкраще сіно зі свого господарства. Причина була проста — він дуже любив цих тварин.

Одного літнього ранку батько вигнав коней на випас і взяв бабусю з собою. Посадив її верхи на коня, а сам вів його. Коли вони дійшли до місця випасу, коні почали скубти траву. Тоді кінь, на якому сиділа моя бабуся, нахилився до землі, щоб пощипати трави, а бабуся стрімко полетіла вниз, бо була ще малою і не очікувала такого.

Інша історія з кіньми розгорталася так. Бабусин батько повертався з містечка до села на возі. Дорогою його зупинили невідомі чоловіки. Взявши коней за віжки, вони хотіли пограбувати Лазора. Проте мій прадід не розгубився: відчувши недобре, він щосили підганяв коней і майже галопом доїхав до села. Услід

почув лише погрози. На щастя, ця історія не мала трагічного продовження.

Щодо моєї прабабусі Ніни (матері Лідії), то про неї залишилися лише добрі спогади. Вона була дуже хазяйновитою жінкою. Бабуся часто розповідала, що її мама на Зелені свята не лише встеляла підлогу в хаті зіллям, а й прикрашала оселю каштановим листям та жасмином, які кріпила на вікнах.

Робота в колгоспі була важкою. Прабабуся Ніна сильно хворіла на ноги. Вона постійно перемотувала їх бинтами. Лікаря в селі не було, лише зрідка приїжджала лікарка з містечка. Так сталося, що коли у прабабусі відкрилася сильна кровотеча з ран на ногах, лікарка, прибувши, встигла лише констатувати смерть. Ця коротка історія добре показує побут та рівень медичного забезпечення в тогочасному селі.

Ще одна цікава історія пов'язана з технікою, зокрема з тракторами. Коли в містечку з'явилися перші трактори, їх швидко почали використовувати. А от у селах до них ставилися насторожено. Тому коли в Зоренці до моєї прабабусі приїхав трактор орати город, це стало справжньою трагедією. Бабуся Ніна голосила, що це ганьба, і виганяла тракториста. Проте дуже швидко настала стадія прийняття. Згодом вона сама телефонувала моїй бабусі Лідії й просила замовити їй ту «чудо-техніку», щоб допомогти з городом.

Буду підбивати підсумки. Усе моє інтерв'ю та ці додаткові спогади присвячені життю і пам'яті моєї бабусі — Лідії Лазорівни Королюк. Цим, здавалося б, звичайним інтерв'ю, яке кожен може взяти у своїх бабусь і почути схожі історії, я хочу підкреслити те, як у сім'ї зберігається пам'ять про минуле, як спогади передаються з покоління в покоління. Адже в кожній родині є свої історії, які варто берегти. Бо навіть таке, на перший погляд, просте інтерв'ю може колись стати маленькою часточкою у великій історичній мозаїці.

аудіоверсія

2

«Язичком крихти з долоні»: Спогади однієї родини про два голодомори

місце	**м. Чернівці**
дата	**03.06.2026**
спосіб	**розмова по телефону**
респондентка	**Вікторія Цобенко (1951 р.н.)**
інтерв'юерка	**Ксенія Колесніченко**

Добрий день. Будь ласка, назвіть своє прізвище, ім'я і чи дозволяєте мені використовувати інтерв'ю для науково-дослідницької роботи.

Добрий день. Цобенко Вікторія Іванівна. Да, можна дозволити. Дозволяю, так сказати.

Скажіть, звідки Ви та коли народились.

Я народилась в місті Балта Одеської області 21 лютого 1951 р.

Мене дуже зацікавила історія Вашої родини під час голоду — саме історія Вашої матері та сестер. Хотіла б почути трохи про життя у період Голодомору.

Період Голодомору — це був дуже тяжкий період, канєшно. Після НЕПу розкулачили тих непманів, котрі повідкривали свої маленькі підприємства. І знову на них почалась, так сказати, атака государства СССР: що вони знов стали кулаками, повисилали їх до Сибіру, по тюрмах знов людей

бідних. От і розвернули так називаєму продрозвьорстку — продовольственне обеспечення Поволжя, бідних районів Росії, що вони там голодають і їм треба допомогти. Значить, у чому заключалася продрозвьорстка? Забирати зерно у людей, у кого були запаси для пасєвав полів: кукурузу, всьо, що касається хлібного зерна, — овес, ячмінь, гречку, всьо, що стосується зерна, — всьо забиралось.

Чекісти приходили до хати, забирали, вишукували. Люди ховали, заморовували в стінах якісь остатки зерна, щоб посіяти поля весною. Ніхто ні з чим не считався. У моєї бабушки була бутилочка коло ікони із кукурудзкою. Вона щітала кукурузки — і таке колічество молітв там було: 40 молітв надо було вечором прочитати. Навіть ту бутилочку з кукурузкою забрали. У людей з печі діставали вертути — там хліб печеться в печі. Зайшли чекісти, піч відкрили, забрали хліб. Діти в хаті — по четверо дітей, по шестеро. Раніше багато було дітей в сім'ях. Плачуть, батьки плачуть: «Оставте хоть трошки, хоть щось». Ні, все позабирали.

Моїй мамі тоді було 23 роки. А в неї була сама перша дочка — Алла Гаупт. Мама була замужем за Гауптом. Він був німець з Поволжя і розкулачені вони були, но жили тут в Бальському районі десь, я не знаю точно, де. І він тоже був якби обіжений совєцкою властю, потому що їх розкулачили в *[19]*17-му році, а потом уже іще раз, коли відкрив мастєрску, — опять були гонєнія. Ну, і лишились вони без доходів. І була дитина 3 роки і не було що їсти.

Ходили в ліс, збирали жолуді. Ті жолуді сушили, товкли камнєм чи макагоном (чи як там вони його готували) і варили, і їли. Кору дубову даже збирали, теж варили і пили просто цей отвар. І вимінювали вєщі на стакан крупи. Може, кольцо золоте обручальне поміняли на стакан кукурузної крупи на базарі або на краюшечку, на 150 г хліба. Кольцо, хороші вєщі, шуби, що було у людей залишилось, у кого що — вимінювали. Даже босі ходили: чоботи виміняють на стакан крупи, а самі босі.

Моя сестра, сама перша, яка з *[19]*30-го року, — їй було годіка 3. Вона від голоду так попухла, що ніжки всі в неї опухли. Вона сиділа під хатою на сонечку, і шкурочку (з ножок полопала) — і вона здирала ту шкурочку і їла свою.

І мати, і люди пішла на кладбіще збирати оцих равликів-павликів — таких по траві. Равлики-павлики — ну, як устриці, тіпа, тільки трав'яні такі, невеличкі. Мати назбирала, принесла тих равликів-павликів, — в кружечку, зварила. Це

була весна. Нарвала верби сірьожки такі — цвіти такими китичками. І зварила це в кружечкі. Ну, там скільки було — ложки 4 того супчику такого. І покормила її. І вона поїла, і заснула, і спала дуже довго — сутки, другі. І ніжки стухли, зійшли, опухаль вся зійшла, і так вона вижила.

Потом — що іще люди їли? Ну, я так не можу зараз згадати. Це те, що мама розказувала *[...]*. Бузину їли, всяку кропиву. Потом що іще? Укроп. От, де в кого ріс укроп? Моя мама по жизні не любила приправу укроп, зелень, — бо каже: «Я її наїлась в голодовку».

А колись вона розказувала такий епізод: було дві картошини в хаті, і вона зварила супчик — вода і ці дві картошини, — наляла в тарілки і поставила. Сама вийшла взяти ще щось до того супу, занести до столу, а її чоловік, цей Гриша Гаупт, один кусочок картошини в неї украв з тарілки. І вона нічого не сказала. Так прожили скільки років, і вона йому не згадала це. Він такий був голодний, що і не признався.

От, потом у нього жила його мама на кладбіщі в сторожкі. Вона якби обслужувала кладбіще, коли похорони: в неї там лопати хранилися, вєрьовки, щоб спускати гроби. Ну, така должнось кладбіщовська була. І з нею жив син, брат Гриші Гаупта. Так як розкулачені, їм діватись нікуди було, щоб їх нікуди не виселили, бо там вони якби так пристроїлись і собі там жили. І во врємя голодовки цей син умер з голоду. І от моя мама зі своїм чоловіком щось там десь роздобули, якусь їду, і рішили піти провідати на це кладбіще. А вона каже: «Варе ноги — відрубала ноги у цього свого покойного сина, який умер, — і варе в казані ті ноги. Коси розпущені, нечесана, взгляд дикий, худа. І чоловік моєї мами кинувся бити її, а мама начала плакати, кричати, защищатись». Отак от вони її забрали до себе і вже голодували разом — що було десь по лісах, щось собирали, а вже трава, весна пішла, там десь щось. Ну, і отак от мучились, так тяжко виживали.

Багато сімей розказували... Там іще родичі у нас були, вже не кровні, а, ну, такі — женатий мамин брат був із тої сім'ї, то там було шестеро дітей малих. То мама тих дітей давала їсти сильнішим дітям, щоб вони вижили. А менший умре — той, що слабший, — нехай умирає. Розумієте, як це було? Щоб вижили сильніші, бо всіх викормити вона не мала змоги, не було чим. І таким образом із семи дітей спасла троє, а четверо померло. І тайком від умершої дитини щось відрізала і по кусочку варила, давала тим *[...]*.

А ще якісь випадки канібалізму були?

Ще мама казала, що на базарі за велику суму грошей можна було купити пиріжок з м'ясом. Яке м'ясо тоді було? Де? І хтось купив пиріжок з м'ясом і обнаружив там ніготь у начинці в тому.

Виміняли, купили чи виміняли? У кого що було міняти? Потім що іще було? Було іще таке, що у когось там, допустим, була якась коза чи корова, — винесе продати жінка з села баночку того молока чи що, то голодна людина ходе-ходе, дивиться-дивиться, потом хватає цю банку, і за нею біжать, щоб забрати. Вона на ходу випивала це молоко або розбивала, і всі голодні падали і лизали то молоко з землі.

Потім іще що розказувала... Ну, вже друга дитина у мами родилася в *[19]*36-му році, то хліба довго люди не бачили. Постєпєнно начала появлятися кукуруза, то вони крутили на таку дерновал, чи як називається, — таке було ручне пріспособлєніє, що кукурудзу на крупу перетирали. От із тої крупи варили каші, кукурудзяні каші. І на це виживали, добавляли якусь зелень — тоді опять же ту кропиву. То всьо.

А вже Надя (друга дитина), то каже, як побачила колись: сусідка їй дала кусочок хліба, відламала від свого, несла, десь купила хліба, — то вона боялася. Казала, що думала: їжачок якийсь до неї кинувся в коляску. Хліба боялася. Отаке було.

Ще хочу спитати про повоєнний голод...

А ще до цього, до голоду *[19]*33-го, я ще добавлю. Повиїдали люди котів, собак, крис. Мишей не було. Люди вилавлювали і всьо це повиїдали.

Отакий голод, дуже страшний *[19]*33-го. В *[19]*46-му теж був голод, але тоді після вітчизняної війни Америка трохи допомагала. Якийсь був договор, лендліз — помощ присилали: і обув, і там якісь вещі. То давались на сім'ю, там, допустим, якась пара обуві чи що — то люди теж вимінювали на стакан крупи, на що там, на базарі.

Ну, у моєї мами було четверо дітей, і помощі не було ніякої, бо чоловік її пропав, цей Гаупт перед війною пропав. Його десь вивезли. Він там трохи подібоширів, щось про нємцев угрожав, і його забрали в тюрму. І началась война, і його не успіли розібрати, судєбне це діло, — вивезли. І так мати лишилася... І після войни він не вернувся, десь пропав, і вона лишилася з дітьми.

І тому не було помощі, потому що безвісти пропав — в тюрмі, не в тюрмі — не осуджьонний, не знали де. А діти ж кормити треба. То вона устроїлась, мама, на кірпичний завод. І старша ця до́чка, котра — що ножки в неї попухли були в *[19]*33-му, — а їй вже в *[19]*46-му було 16 років, то вони туди устроїлись, бо там давали в обід безплатно суп. Таку похльобку якусь рідку — нельзя назвати супом. То Аллину порцію вони ділили пополам — з мамою їли, а мамину порцію віддавали трьом цим дітям через забор, через ворота, щоб їх підкормити.

І давали по 100 г хліба на карточкі, по 100 г на кажду дитину і 150 г на маму. І вона цей хліб ділила — їм по кусочку дасть, а то половину відділяла і несла на базар, міняла на стакан кукурузної крупи. І вони сідали — їх троє і троє у куми було дітей. І варили цей стакан крупи на цілий казан — таку лимішку, називали. І шість чоловік сидять, самі запалять плиту (батьки он на цьому кірпичному), і пробують. «Дай, спробую», — каже, пока вивариться. То вони і спробують тієї лимішки. Казан, стакан крупи на казан води, канєшно... *[Респондентка гірко сміється]*. І от так виживали.

А ще їли кусочок хліба і голубої глини — глею. Голуба глина. В одно время дуже було популярно в нас у Союзі лічитися голубою глиною. Їли люди її, там, замочували, пили. То оце в *[19]*46-му році, мама розказувала, що вони спасалися: кусочок хліба і кусочок глею. І шлунок таким образом працював на цему. Отак було.

Потом ходили колоски діти собирати, але нельзя було собирати на полі колоски — відбирали. Їздили такі служби спеціальні і відбирали. Вони в торбочку насобирають колосків. А коли ще пшениця не поспіла, а зелена, то діти повзком повзли колоски рвати. Ті стоять на стрьомі, а той заліз в пшеницю, щоб нарвати тих зелених колосків, якось перекусити.

Потом, вже коли під осінь, то вже кукурудза була, качани начали появляться. А са́мий менший синочок мамин — бо було три дєвочки і один синок, мальчік послєдній, — то коли садили ту кукурудзу, от він запомнив... (по дві кидали, бо одна зійде, а друга не зійде, важливо, щоб не було розстояння між кукурузами). А він як дуже хотів їсти, то йшов на огород і виковирював ту кукурудзу і їв з ямок. А мама прийшла і начала його ругати: «Нащо ж ти перебрав кукурудзи? А ти з'їв, а тепер не буде качана, а був би цілий качан чи два на стеблі». А коли вже начали кукурудзу осінню збирати (вже

виросла, поспіла), то він каже: «Боже, чого ж я такий дурний був? Було б уже наскільки більше, а я з'їв оту зернину, і тепер у нас менше кукурузи». Ну, це така біда була велика.

Ще хотіла спитати про те, чи правда, що люди викопували приблизно в 1946 році гнилу картоплю, яку заховали німці під час Другої світової війни? Таке було?

Було таке. Німці, як були в Балті (ну, в основному руминскі часті стояли, но руководили... штаби, всьо — німці возглавляли, всю жизнєдіяльність в го́роді) і картофлі́ у людей забирали о́сінню (коли ще були німці, в *[19]*44-му), і закопували за городом на полях — такі робили рови. (Ну, раніше всі люди так хранили картошку: погребів не дуже якось, а копали ями глибокі, засипали соломою, туди засипали картоплю, буряки, моркву, засипали те соломою, землею, а весною розкопували — воно там сохранялося, не мерзло. От).

Ну, і коли вже начали совєцькі війська освобождати від фашистів, забули люди про ту картоплю: щось ніхто її не доставав, не викопував, потому що пройшло зима, літо, і ще якесь врємя пройшло, і так вона там злежалася та картошка, бо глібоко було. І в *[19]*46-му хтось вспомнив, що там були ці кагати з картошкою. І взяв спицю, мужчина таку спицю з проволоки і пішов, і найшов, а вона стала пластами, як крахмал, та картошка.

І всі люди потягнулись туди, за город, до тих кагатів, і розкопували. І там прямо на місці той крахмал... робили такі пляцки — типа блинчиків (руками шльоп-шльоп-шльоп) і на жестянку, і там кирпичики, і там прямо коло цих кагатів жарили ці пляцки, їли і спали. І опять проснуться, і опять пожарять. Безкінечний поток людей був — безкінечний: ті копають, ті жарять, ті їдять, ті копають, ті жарять, ті їдять. Отак от іще виживали.

І люди, каже, такі були безсильні, що іде-іде — і упав на вулиці, лежить. Ніхто не може його підняти, нема сили чи нема чим покормити. І вмирали прямо, каже, на вулиці, були такі випадки, що люди вмирали під забором. Ну, от оце таке було.

А коли давали, допустим, моїй мамі на сім'ю ботінки американські, то мати поїхала в Западну Україну, ці ботінки повезла виміняти на муку. (У них було краще з продуктами, в Западній). І вона там виміняла ботінки на муку, на кульок якийсь, мішочок. І коли їхали (ну, не вона одна, а ще зі своєю

кумою чи подругою, і та́ щось получила — дали американську якусь помощ), вони вдвох поїхали, виміняли і їхали в товарному поїзді (бо поїзда́ ж були розбиті, їздити не було з комфортом, так на чомусь добратися), то на якійсь станції заскочили якісь во́ри, бандіти і відібрали у них ті кульки з мукою. Вони приїхали додому без нічого, а діти голодні. От таке було тоже.

Чи став збір чаю в Грузії для Алли єдиним способом урятуватися від голоду в Україні?

Я скажу, що для неї це був шанс. Тому що вона, як працювала на цегляному заводі... (Там робили цеглу, робили черепицю для покрівлі, тоді відбудовувалась, тоді країна дуже відстраювалась після війни, і, на удівлєніє, дуже скоро відстроїлась. Люди якось дуже всі хотіли мирного життя, і старались, і працювали — і голодні, і падали в обморок. Но всі робили, ледачих не було). І там, де Алла робила на цьому цегляному заводі, у неї був процес такий: з ями цю глину копали за городом — голубу, глей мокрий такий, потому що де підземні істочнікі, джерела, там цей глей (вона мокра), там копали люди, на підводи привозили і скидали в ями на цегляному заводі цей глей... А її процес був — з тої ями набирати в руки такі вальки і викидати на гору, люди грузили на тачки, везли далі в цех і там штампували вже кирпич, черепицю. І вона дуже в мокрій глині працювала там, і застудила почки і яїшніки. І її перекосило, і вона стала храмати, і кособока стала.

І коли приїхали вербувати з Грузії на уборку чая, то вони казали, що там тепло в Батумі, там є що їсти і там не треба ву́гля палити, там перезимувати проще. І вона поїхала. І там вона дійствітєльно вилічилась на сонці, на морі. Там же на березі моря всі чайні совхози були. І це було, да, це було її спасіння.

Ще таке питання: як голодні роки змінили ставлення Вашої родини до хліба та їжі взагалі? Яких практик Вас учили дотримуватися за столом та загалом у ставленні до їжі?

Ха-ха, до їжі... Мама розказувала, що отой хліб, що давали по 100, по 150 г, то діти їли — слащє було, ніж конфєти і шоколад. Язичком кришечки з ладоні, їли той хліб, з долоні — щоб жодна кришечка ніде не упала, потом язичком все вилизували з ладоні.

І ціна хліба — в якому смислі? Не в смислі грошей, а в смислі життя — була дуже висока. Хліб надо було цінувати, преждє чим їсти кусочок хліба — поцілувати. І оце от: що хліб надо ставити на стіл тільки донизу — як він випікався, так його і ставити. Нєльзя перевертати догори ногами, із уваженія до хліба. І в тарілці нєльзя було лишати недоїдки.

Ну, вже тоді не було, конечно, в *[19]*46-му, но вже пізніше, як стало жити легше, то казали: «Не нада викидати. Візьми стільки, скільки ти можеш з'їсти. Не лишай в тарілці, щоб викинути. Це гріх». Туди вложено дуже багато труда, особенно в хліб. Надо зерно посіяти в землю, надо дочекатись дощу, щоб воно зійшло, нада, щоб воно виросло, не полягло від дождів, від вітрів, не згоріло, скосити (а раньше ж не було таких багато комбайнів), вручну багато косили, в'язали в снопи, носили, возили додому, молотили вручну, просіювали, продували на вітрі, відрами просівали. Потом надо було змолоти муку, і тоді тільки спекти хліб.

Тому повага до хліба дуже велика була. А тепер дуже жалко. Дивишся (мені це мама розказувала, і я питаюсь це все розказати і своїй дочкі, і внучкі: хліб треба поважати, нєльзя кідати), єслі на землі валяється хліб, булка, пірожок — це великий гріх. Його треба підняти, віддати птиці, покласти во всяком случаю десь в сторону, щоб не топтатися по хлібові.

А зараз чомусь люди не розуміють, що хліб — це велика ценность. Чому? Чому так? Це життя!

Останнє питання. Чи боялася Ваша мати — і Ви — розповідати про совєцьку владу, про Голодомор, про голод у післявоєнні роки? Знаєте, як раніше не можна було говорити про владу, тому що забирав «чорний ворон», на Сибір відправляли. У Вас був такий страх? Після розвалу Совєцького Союзу у Вашої матері був такий страх?

Канєшно, був, да. Да, сто процентів. Невозможно було говорити ніяке плохе — не те що плохе, а правду про владу нєльзя було говорити. Нєльзя, потому що тут же появиться КГБ. Друг на друга могли настучати, заявити, що от він сказав щото, і тут же ночю «чорний ворон» приїхав. Особєнно, особенно це було в довоєнне врємя, коли Сталін був у власті після Леніна. Особєнно це було, «чорний ворон» по ночам їздив. І тільки люди чули звук машини — тут же закривають вікна, закривають засови, боїться виглянути надвір. І люди просто пропадали. З вечора був — рано нема, всьо. Даже сім'ї. Це було, да, і дуже боялися.

В *[19]*46-му не так було страшно, і тоже були рєпрєсії, но люди пережили велике горе, війну і утрати. Вони були раді, що прийшли радянські солдати і освободили від фашистів. Люди були раді цему, цій побєді, перемозі цій. І вернулось мирне життя: не ходили під дулом фашистів, не горіли хати, не стріляли, не убивали. Люди були раді цим. Тому було менше давлєніє.

Но репресії були теж — на кого? На тих, хто в плєн попав. Радянські солдати, які попали в плєн, в Гєрманії, де там сиділи в плєну, — то їх звідти забирали і опять садили, відправляли в Сибір. І називалось це якимось таким словом, тіпа ну, якби «провєрка» — не «провєрка»... Ну, надо було подивитися, чи він не буде працювати, ну, шпіонити на ту країну, де він сидів у концлагєрі. Того їх якийсь час тримали тоже, вже в наших совєцских лагєрях.

Зрозуміло. Таке фінальне питання: що б Ви хотіли сказати людям, які слухають або читають Ваше інтерв'ю?

[Респондентка сміється]. Берегти мир, в першу чергу. І берегти сім'ю, любов до сім'ї, до ближніх. Люди раньше були більше душевно розположені до людей, чим зараз. Зараз якось кожен за себе хоче. А тоді бідні люди, но вони друг другу ділилися. Матері не було чим спічок засвітити, запалити плиту — то чекали люди, в кого вогник піде з труби, з димаря, і йшли до нього за угольком. І люди ділились цим угольком, давали, щоб сусід мав змогу розпалити собі плиту. Було одно відро на трьох сусідів, нічого не було. І люди ділились: «Зараз я принесу води, а потом сусіду дам відро, він принесе води, потом розільє по якимось там мисочкам, коробочкам». З кирниці, допустім, воду. Такі були люди, ділилися дуже між собою.

Оце я хочу, щоб доброти у людей було більше зараз і щоб цінували хліб і вообще піщу, їду. Це велика ценность, це наше життя. І природу, бо ми залежимо полностю від природи. Ми не залежимо від пороху, від ракет, від танків — це все потрібно в житті, але ми всі — діти природи, ми залежимо від продуктів питання. І ми должні цінити і знати землю, і як воно проростає, яким трудом достається і не викидати в сміття. А бра́ти рівно стільки, скільки треба з'їсти, і цінити це дуже. Ось це я б хотіла, щоб дуже люди зараз зрозуміли.

І не було воєн, щоб... бо це все земля бідна терпить. Не тільки люди, а земля нєпосредственно, чорнозьом — земля отравлюється, унічтожається, водойоми... Вона, бідна, не може. Її треба підтримати, нашу землю, за якої ми живемо, питаємося. І помідори, і перці, і хліб, і животні, і м'ясо — це все з землі. Це все земля дає, за счьот землі, не за счьот космоса.

Дуже дякую Вам за інтерв'ю. Сподіваюсь, що це інтерв'ю допоможе розвитку нашої культурної спадщини.

аудіоверсія

3

«Ми жили в тому і думали, що так має бути». Родинна пам'ять про радянські репресії, Другу світову та повсякдення в СРСР

місце	**м. Чернівці**
дата	**27.05.2026**
спосіб	**розмова наживо**
респондентка	**Людмила Окренець (1959 р.н.)**
інтерв'юерка	**Карина Рибакова**

Розкажіть, будь ласка, про своє дитинство та сімейне життя.

Родилась я в родині… Мої тато з мамою (у нас на той час вважалась звичайна нормальна родина) нас було троє сестер, ну, троє дівчат. Я була старша в родині. Тато і мама були народжені з багатодітних родин. Звичайна на той час вважалася сільська родина. Тато і мама — уродженці Хмельницької області *[…]*. У тата в родині було шестеро.

Ви згадували, що Ваша бабуся Северина була польського походження. Що Ви знаєте з її історії?

Ну, багато тоді було трагічних моментів. Шо мама, як народилася її мама, або моя рідна бабушка Северина, вона була уродженка сусіднього села Гутиська[1] коло Шекеринець[2]. Вона була за національністю полячка. І вона народжена була 1918 р. І коли їй було 13 років, якраз у той час, коли проходила колективізація, 1933 р, на Хмельниччині проходила активна колективізація. То їхню багатодітну родину, всіх поляків, ну, тоді була така політика... (Я про це вже пізніше взнала, вже як я була в класі 8-му, 7-му. Бо в Союзі не прийнято було розказувати трагічні моменти родини. Про це говорилося тихенько, шепотом, на кухні). Але історія моєї бабушки рідної така, що коли вона була малолітньою, їм шепнули, що будуть вивозити в Ямпіль[3]. Шо їх будуть вивозити всіх на Сибір[4]. Вночі мою бабушку її батько з матір'ю привели до мого діда, ще до Василя Трохимовича, в родину. Привели, щоб її зберегти.

Якимсь чином? Щоб не забрали туди, бо в неї були ще менші брати і сестри. Всіх мали везти раненько, була підвода, була дана команда, що всіх поляків з хуторів, з Гутисьок, всіх тих, що близько з 20 сіл, погрузять і будуть вивозити на Сибір. І так сталося, і всіх повивозили. Тільки бабушку мою Северину, вона була малолітня, але її просто віддали в майбутні невістки до мого діда. А дід був з *[19]*12-го року. Він ще тоже на той час був такий ше парубок, який не думав одружуватися. Але її привели, і так, як то кажуть, дід мій найстарший був. Їх було 12-ро в родині, а він був найстарший, дід Василь мій. Вже нині всі, звичайно, вони покійні. Він народжений 13 січня 1912 р. І так висватали для діда Василя на майбутнє. Сказали: «Візьміть дитину собі в невістки». Казали, що вона надзвичайної вроди була, дуже гарна. І її лишили.

---

[1] **Стара Гутиська, Гутиське** — село у Плужненській сільській громаді Шепетівського р-ну Хмельницької об.

[2] **Шекеринці** — село в сучасній Плужненській громаді Шепетівського р-ну Хмельницької обл.

[3] **Ямпіль** — селище Шепетівського р-ну Хмельницької обл.

[4] Йдеться про так звану «Польську операцію» НКВС (1937–1938 рр.), хоча перші депортації поляків із прикордонних районів УСРР (зокрема з Хмельниччини/Кам'янець-Подільської області) розпочалися ще у 1935–1936 роках. Радянська влада вважала польське населення «потенційно нелояльним» через близькість до кордону з Другою Річчю Посполитою. Людей масово виселяли до Сибіру та Казахстану.

Ну, привели з маленьким клуночком і просто: «Візьміть, сховайте дитину, можливо, в невістки візьмете». І він погодився, подивився, бо знав, що вона дуже гарна. Ну, та маленька ще дівчинка була, 13 років. Що то дитина, в принципі. Але її лишили. І на ранок всю родину, вивезли.

Дівоче прізвище її було Маркевич. Вивезли всіх на Сибір. І потім, знаєте, цю всю історію колись мені мама розказувала, що так і так сталося. Як я вже була в 7-му класі, тоді був 1973 р., як у цієї моєї бабушки Гуршулі рідний брат, ну, цієї Северини, приїхав звідти, з Краснодарського краю. Я зараз помню адресу, бо вони писали листи: «Краснодарскій край, селище Абакан, уліца Турова, 50[1]». Він там лишився. Його звали Броніслав. Виходить, це моєї мами рідний дядько. В неї ще була рідна тітка Гуршуля, якій після того дозволили повернутися в Україну аж після смерті Сталіна. То був уже 1954 р., десь тоді, знаєте, можна було повертатися українцям сюди, і полякам. Бо дуже багато тоді... Ну, просто яка їхня вина була? Звичайна родина, тільки поляки.

[Ваш дід Василь воював на фронті. Як він повернувся з війни і що застав удома?]

Мій дід під час війни, його зразу як не забрали, не встигли, як Гітлер прийшов, як був *[19]*41-й рік. А він пішов, мобілізований до армії, вже як визволяли, вже як назад йшли наші. То він був ранений в ноги, і він був інвалідом війни другої групи, Великої Вітчизняної. То він там чи в Кутаїсі, чи в Тбілісі, я точно вже забулася, бо я була мала, дід казав, я не запомнила. Ну, в общому, в Грузії десь він 8 місяців був там у госпіталі, лікувався від поранення.

[Ви згадували страшну ніч, коли прийшли бандити. Що тоді сталося?]

Але що найстрашніше, що в *[19]*45-му році, як дід повернувся звідти з пораненням і він прийшов у родину, а в нього на той час було троє діточок. Його дружина мала народжувати четверте. Бо якраз він ото... (він же ж недовго воював, він ото тільки зразу пішов, він дійшов до Тернополя. Ну, поки що, ну, з тим, як його мобілізували. І десь під Тернополем ранили). То якраз, як він тільки туди пішов, то якраз

[1] Вірогідно, помилка, оскільки **Абакан** — столиця Республіки Хакасія, яка розташована в Південному Сибіру (росія).

бабушка тільки завагітніла, то зразу, знаєте. І якраз він вернувся, то вона вже мала якраз народжувати, поки він з госпіталя приїхав.

І він приїхав звідти з госпіталя, приїжджає, а в селі така ніщєта була. Каже: «Боже, Боже мій». Приїжджає, дружина вже ось-ось має народжувати, діти голодні, в хаті не палено. То був березень місяць чи початок квітня *[19]*45-го року. І каже... І вони мусили, ну, тоді ж такі часи були, що нічого ж такого не візьмеш. «Ну, і що ж ти фронтовик, ну, і що ж ти прийшов?».

І він договорився з сусідом, який працював лісником, що той дозволить вночі тихенько вкрасти, щоб без слідів, спиляти, щоб не було нічого, ніяких опилок, щоб дерева не було, поїхати до лісу, там називався такий Чорний ліс, поїхати до лісу, вкрасти пару дерев, щоб було чим розпалити, бо діти замерзнуть, нема чим їсти зварити, палити, ну, біда. Четверта дитина.

І дід що бере? Лишає маму маленьку... (Мамі тоді, мама моя з *[19]*39-го року була, а в *[19]*45-му році їй мало бути 6 років, то 5 років мамі вже було). Мама тут лишається вдома, а він бере старшого сина, дядю Колю, він з *[19]*36-го року народжений, щоб він допомагав коня тримати, щоб кінь не заржав, ну, там помаленьку, морду йому тримати, бо теж, не дай Бог, заірже, як хтось почує, донесуть, то теж тюрма, Сибір, всьо. Ну, це дуже страшне, знаєте, так було. А менший дядьо Льоня, *[19]*42-го року народження, так його забрала до себе мамина мама рідна, бабушка. Бо знала, що та вже має родити, баба Северина, щоб менше, ну, якось замороки були, хотіла полегшити дочці цю справу. І в ту ніч якраз поїхав оце мій дід Василь, забрав цього старшого сина, дядю Колю, ще забрав з собою, а вони жили в одній хаті, жили з мойов прабабою, ну, своєю матір'ю. А в них в родині були ще менші діти, бо дід був найстарший в родині, їх було 12-ро. Ще брав з собою одного брата, молодшого, і вони поїхали в ліс по ті дрова. І на ранок, як вони вернулися сюди, в родину, ну, везли вночі, бо ж вони виїхали затемно і поїхали, вернулися.

А вночі прийшли, ну, ті, що знали, що дід вернувся з фронту, можливо, думали, що в нього, ну, документи якісь, нагороди чи ще що-небудь. Бо якщо там розжитися чи красти, то там не було що. Але наші жили, так знаєте, як то на краю села. І там через поле ліс, недалечко було. І з лісу прийшли якісь бандити, бо мама бачила їх.

Було двоє чоловік, і прийшли. І каже: «Я на все життя запомнила обличчя одного з них. Я все життя його пам'ятала». І знаєте, що сталося? Вночі, як почувся такий грукіт у двері: «Відкривайте!», то моя бабушка, покійна Северина, вона зрозуміла, що прийшли якісь бандити. І вона мою маму маленьку сховала в діжку в сінях з капустою. Капуста... то вже був квітень, вже там діжка була, ну, там на дні трошки тої було, ну, капусти і цього. І вона закинула туди, накрила кришкою. А всі в сім'ї там були. Ще був дід з бабою, ще були молодші, ну, мого діда брати і сестри. Їх там було семеро. І коли дід вернувся вночі, над ранок, вдосвіта до хати, ну, привіз ті дрова, як він зайшов в хату, там вже в живих не було нікого. Він став шукати мою маму. А мама сиділа в бочці, заклякла. Вона настільки... А там зверху була дирочка, ну, як щілина така, знаєте? Їй було видно все. Стоїть мала дитина, п'ятирічна дитина, в мокрій капусті, в тому розсолі. І бачить те звірство, як цих різали, вбивали. І вона від того настільки заклякла, що вона не могла звідти навіть голосу подати.

І як стали шукати, де моя мама Ганя?.Ну, нема. Думали, може, дитину, ну, вони ж не знають, може, з собою забрали, може, що. А тоді якось так, що вона ворухнулася, стукати почала в тій діжці. І як її звідти вийняли, вона там заклякла буквально в тій холодній капусті від того страху, від тої мокроти, від того холоду. І вона пів року не розмовляла. Вона зовсім не говорила від того жаху. І то, що вона бачила там.

[Як познайомилися Ваші батьки і де Ви провели шкільні роки?]

Тато був агрономом, він закінчив агрономічний, то його після інституту... Він з мамою як познайомився? Бо його після інституту направили агрономом в село Шекеринці, там, де мама народилася, там, де жила вона з родиною. І там я народилася, в Шекеринцях. Але вже потім тата направили... Він там відробив трохи після інституту. Я вже не пам'ятаю, чи там рік, чи півтора він був. І його забрали на роботу в Летичів[1], ну, в село Летичів. І він там працював деякий час. А тоді, як Летичівський район роз'єднали, то тата перевели в Деражню[2]. І я школу кінчала вже в Деражні.

---

[1] **Летичів** — селище, центр селищної територіальної громади у Хмельницькому р-ні Хмельницької обл.

[2] **Деражня** — місто, центр міської територіальної громади Хмельницького р-ну Хмельницької обл.

І тоді саме такий момент був, що тата, як ми там попрацювали *[…]*. Я там четвертий клас кінчила, і тата тоді — партія ж така була в нас вольова: що скажуть, те й будеш робити. Його направили в сусіднє село під Деражнею, Гатна називалося. Там було Марківка, Богданівка[1] і ще якесь четверте село, зараз не пам'ятаю, як було. Ну, коротше, колгосп «1 травня» називався.

Тата направили туди головою колгоспу. І ми переїхали з мамою туди, в те село жити. А я в дитинстві дуже хотіла, не знаю чого, дуже мені подобалося… Я з меншою сестрою, з моєю молодшою — це та, що на рік за мене молодша, Оксана. Ми, як ще були жили в Деражні, перед тим, як тата направили головою в село, я пішла вчитися у музичну школу на піаніно. І мені дуже подобалося. Але тоді в мене не було інструменту.

І дід Василь, оцей інвалід, мамин тато, продав бика, ну, глядів у селі, в Шекеринцях, і купив нам піаніно. Бо тоді мама не робила, вона не мала здоров'я, вона мала третю групу і получала по третій групі 12 рублів. Працював один тато. Це я зараз розумію, що на ті гроші… то були малі гроші. Я потім бачила його партійний квиток, і в нього зарплата була 140, а потім — 160 рублів. І на п'ятьох то було зовсім мало. Ще мама не працює, і нас троє.

І колись мама просила тата: «Ти ж голова колгоспу, ти не можеш щось взяти? Інші строяться, інші цейво, а ми живем на колгоспній квартирі і платимо». А мій тато був дуже такий чесний, ну, з тих колишніх дуже правильних комуністів. Він казав: «Ганю, я ніколи не можу вкрасти, я ніколи не можу взяти, для того я спокійно сплю».

А вона казала: «Колю, в тебе ж троє дівчат, в тебе троє дітей». І він казав: «Ганю, я не можу піти проти совісті». Ну, він такий був, знаєте, дуже такий, з тих колишніх, як то кажуть, працівників, на яких земля колись трималася *[…]*. Мама казала: «Колю, треба те», а він: «Почекай, Ганю, ти якнебудь обійдешся». І ви знаєте, ми — діти голови колгоспу, але тато нас ніколи… Ми пішли в музичну школу потім. ми добиралися, ми ходили пішком 12 кілометрів з Гатни до Деражні два рази в тиждень. Ми з сестричкою ходили пішком туди і назад, бо ми хотіли вчитися музики. І ми вчилися на «відмінно», бо ми хотіли мамі щось… щоб мама нами не розчарувалася. Щоб нами гордилися, щоб тато нами гордився. І це от…

[1] **Марківка** і **Богданівка** — села поблизу Гатни.

Я дуже хотіла вчитися в Хмельницькому музичному училищі. І коли прийшов цей час поступати, я закінчила школу, в нас сталася така... Це я зараз аналізую і так розказую, як було, знаєте. А в той час я не дуже знала...

[Що сталося з золотою медаллю у випускному класі — Ви говорили, що були претенденткою?]

У *[19]*76-му році, як я закінчувала 10-й клас, у моєму класі на медаль ішло лише п'ятеро. Я була претенденткою на золоту медаль. Але в той час, у 10-му класі, знаєте, що мені зробили? У випускному класі на сольфеджіо і на музлітературу я не могла пропускати уроки, бо я хотіла поступити в музичне училище. І цих два рази в тиждень я не могла покинути. Бо якщо я пропущу ці уроки, то потім я їх не здожену разом із групою. І так само вчитися — наприклад, я готувала програму для поступання.

А в нас тут як прийнято було? У колгоспі от культивація картоплі — всі йдуть на суспільні роботи. То в колгоспі був великий садок, усі кидають, школу залучають на збирання яблук, то на збирання моркви, то огірки вибирати, бо в нас там дуже велика була овочева база. І весь район, по суті, в тата там пасся: на яблуках, огірках, помідорах, що там було, баклажанах — ну, весь район до нього заїжджав, пасся.

І сталася така історія, що на бюро, як я була в 9 класі, тато не виконав плану. Він виконав план на 98% по овочах. І як було бюро, там його дуже крепко «клепали», ну, воспітували. «Ну, невже Микола Якимович не могли там тих 2%, щоб на 100%?». Ну, там, ну, йому пиляли, пиляли. Тато не витримав, бо він такий був дуже працелюбний, дуже працьовитий. І він не видержав і сказав: «Ах, й*б вашу мать, дармоїди, якби кожного з вас сидячих, усіх партійних — перший, другий, третій, п'ятий секретарі — хоч би виписали по тому ящичку, що в мене ви набрали тих огірків, помідорів, хоч би по пару кілограм виписали, то я б мав 150% того виконання. За що ви мене тут домахалися? Шо ви від мене хочете?», — каже, — «То я би виконав по тому».

І вони йому того не пробачили. Ну, як таке на партбюро — таке, знаєте, ну, сопротивлятись і казати тобі в лице, що ти злодій і що ви там, ну, мало лі шо, знаєте. І вони сказали: «Ех, парєнь...». Вони тут стали керувати, і тато тут так поскандалив. І вони сказали: «То, слухай, що ти нариваєшся, партбілет хочеш положити?» Він каже: «Ні, ви мене в

партію не приймали, то ви мене і не знімати за це будете. Але я спокійно зі сволочами працювати не буду».

І тато написав заяву і поїхав. У Хмельниччину він переїхав, у Ланівці[1]. Пішов тоді директором по виробництву кормів, на заступника Лановецького будівельного комплексу. Сюди, на Тернопільщину, він переїхав. А ми залишилися ще там. Бо я кінчала школу, і моя сестра теж. І мама каже: «Колю, а який раз ми будемо вже переїжджати? Дайте хай діти доучаться». І до нас приїжджав то один парторг, то другий — ціво всі — і нас виселяли звідти, бо «ви вже тут ніхто. Ну, в селі. Вас тато вже не робить, а ви живете на колгоспній хаті — забирайтеся». Мама просила: «Дайте дітям докінчити школу, щоб уже хоч не зривати їх із навчального року. Ну, й вже що вам той рік? Ми платимо квартплату, що вже вам там? Кому так не вистачає того житла, що ви так дуже нас виселяєте?».

Вони дозволили, але над нами вже почався, типу, булінг, по-народному, як тепер зараз називається. І коли ми один раз... Я пропустила, ну, якщо всі дні не ходили там збирати яблука, там картошку, тоді, як мені треба було їхати в музичну школу, ми з Оксаною, сестрою, їхали в музичну школу. В той день я не ходила після уроків на збирання тої бараболі[2], на всі ці роботи, а їхала в музичну школу.

То ви що думаєте? На другий день — лінєйка. Мене з сестрою перед усією лінєйкою, перед усією школою, построїли, як то ніякі. Хоча ми були відмінницями. І мені поставили за ту четверть за поведінку «тройку». Це значить що? Це питання... Ну, якщо поведінка недостойна, значить, мені медалі вже не світить. Це раз. Так зробили мені «пощьочину» перед усією школою. То було, знаєте, я не знаю... Це хай лишиться гріх на їхній совісті — навіщо так над дітьми іздєватися? Але це таки було. І як прийшлося давати мені твір... Я писала твір. Моя краща подружка, Зоя Теслючка, так вона, знаєте, сиділа переді мною. І вона мене питала дещо, ну, там, як писали твір. І вона зробила помарку. Я бачила — у неї були виправлення в творі. Але вона отримала золоту медаль. Значить, вона твір шо — переписувала після того, знаєте, після того, як відправити на районну перевірку, як пішло на медаль, то вона переписала.

---

[1] **Ланівці** — місто у Кременецькому р-ні Тернопільської обл.

[2] **Бараболя** *(діал.)* — картопля.

А в мене вийшла «4». Я була в шоці. Знаєте, що? Я поїхала, бо мама була хвора, тато був далеко, на Тернопільщині. Я сама поїхала в те обласне... ну, як його правильно, не знаю. Ну, те райвно чи облвно, як то правильно. Я кажу: «Покажіть мені мій твір. За що мені 4?» Я була впевнена, що в мене там нема помилок. І знаєте що? У мене зникла кома перед «але». І там видно було, що там вона... ну, забрали, так забрали. Ну, просто виправили. Я получила «4». Я получила... ну, як, атестат у мене то був на «5», але мені медалі не дали. Я пам'ятаю, як я не хотіла йти на випускний, я гірко плакала. Мені так було обідно. Ну, навіщо зі мною так? Не мала наміру йти на випускний. Мені настільки було обідно.

[Як Ви переживали цей момент? Хто Вас підтримав?]

Я так ревіла вдома... Я вам кажу, мене зараз, як згадаю, мені аж зараз обідно, розумієте? Думаю: «Ну, які ж ви сволочі». Але приїхав мій дід Василь, оцей, що ранений, мамин тато, і сказав: «Ото, бачиш, я приїхав з палицею,» — (він на палицю так спирався, шкутильгав, каже: «Оцією палицею зараз як дам по сраці. Ану вмилася, Ганю. Ти гарне плаття пошила? Пошила».

А в мами була... Ото маминого найменшого брата, який був дядя Льоня, то його дружина, тьотя Лєна, подружка була, дуже гарно шила, швачка в Деражні. Вона мені таке гарне плаття на випускний пошила, чудове. Бо тоді ж не мали — все треба було доставати. Все було в дефіциті якось. Тяжко тоді було якісь такі гарні речі достати, то була проблема. Як правило, шили все. Треба було мати гарну кравчиню, то хіба що ти міг би гарно так виглядати, достойно. А то, як правило, ходили всі більш-менш однаково. Ну, як викинула швейна фабрика, запустила масове виробництво, то всі ходили більш-менш однаково, як то кажуть. Ця її знайома пошила мені дуже гарне — мені і Оксані разом, тій меншій моїй сестричці, нам два таких нарядних, однакових платтячка. Уже такі... І так пошила, знаєте, дуже гарно.

І дід сказав так: «Ганю, ану вмилася. До мене! Ти чого її так, ну, настроїла? Вмилася, підняла голову. Хай ті сволочі тобі бояться в очі подивитися. А ти виходь, получай атестат і навіть не думай плакати. Накрасилася. Ти гарна моя, чудова дитина. Впірьод! Вище нос — і впірьод! А їх,— каже, — доля накаже. Не переживай, Бог все бачить. Воно якось вертається по бумерангу. Зло вертається, добро теж вертається».

І каже: «Слухай, не думай нікого клясти і перестань плакати, я тебе прошу. Ганю, пішли. Я чого приїхав? Я приїхав до онуки на випускний».

І всі дійсно... У той самий... Оцієї Зої Тислючки, що я точно знаю, що вона... Я бачила її твір у першому вигляді, і медаль вона ж получила. То моя подруга була. Її тато був директором школи, викладав у нас географію, а мама викладала біологію. Нині вони всі покійні, звичайно ж. Скільки років пройшло... Я в 1976 р. закінчила 10 класів.

І це я накрасилася і пішла. Мені, звичайно, грамоту дали, бо ж остальні́ в мене п'ятірки, але без медалі. Як-то сказать — медалі всім не хватило. Особливо мені. Ну, так, йолки-палки... І що саме цікаве — я поступила в сільськогосподарську академію на економічний факультет, хоча там був бєшений конкурс. Але в мене атестат, хай буде без медалі, у мене було 5,0 середній бал. І я здала майже все на п'ятірки. Всі. Я не хотіла поступати в академію, но я поступала. Наприклад, у нас випускний був із суботи на неділю, а в понеділок я здавала вступний екзамен у Хмельницьке музичне училище.

І я поїхала. Я із закритими очима грала твори. Ну, могла зіграти. Мені поставили четвірку. Ну, за твір. Ну, в сенсі, за саму гру, за фортепіано. А на другий день було прослуховування, мається на увазі — сольфєджіо і музичний диктант. Ну, на слух. Вони грають мелодію, ти її записуєш, ну, на нотах і здаєш. І зі мною вчилися, разом зі мною... У нас тоді було три в нашої викладачки. Нас троє було: я, Таня Гайдученко і Наташа *[нерозб. — Т.К.]*. Вони були місцеві, ну, з Деражні дівчатка. То ми так всі роки з ними вчилися.

Я після п'ятого класу пішла аж у Гатну́. Ну, виїхали з Деражні. Але ми зв'язки ж підтримували. В одної вчительки вчилися, особливо по класу фортепіано. І все. Але в нас вчителька була Ісана Йосипівна Крігер. І ми були її перший випуск. Бо вона після музичного училища якраз тільки прийшла працювати. Вона потім заочно закінчила консерваторію. За національністю вона була єврейка.

Але знаєте що? Мій тато в той час... Колись був такий випадок, що її тато, Ісани Йосипівни, приїхав до мого тата і сказав, що Ісана хоче меду, Ісана хоче то. «Ви ж голова колгоспу. Ісана хоче то». Тато йому дав те, що він просив. Але він усе виписав із своєї власної кишені. Заплатив. І я помню вдома, як він вичитував мамі, каже: «Слухай, я розумію, але, каже, не той, бачиш, ну, такий наглий. Каже, я собі того

не можу дозволити». Ну, він такий був. Я розумію, що то на той час було трохи недобре. Той, хто розумів, він міг би віддячити вчительці. Бо вона дійсно душу в нас вкладала. Вона стільки нам часу приділяла, що то не було такою великою проблемою. На той час я не розуміла, дитина, я не могла задобрювати вчительку, бо я не мала звідки. Розумієте? Я не мала. Ми жили трохи скромно.

У той час всі мої дівчата-однолітки гарно вбиралися. Я ходила... Форма тоді була. Добре, що форма була однакова. Якби зараз час, я б виглядала, як «блєдная моль» по тих часах. Але тоді форма була. Я собі міняла воротничок, міняла фартушок — і всі виглядали однаково. Це не кидалося в очі. Хоч тато — голова колгоспу, але ми жили на татову зарплату. І в нас не було таких доходів більше. Я знала, що в мене ще маленька сестричка є... Ну, коротше. І мама не може працювати, бо мама як не в лікарні, то... Ну, що завжди... Ну, мало грошей.

[Розкажіть, як Вам не вдалося потрапити до музичного училища і як Ви зрештою опинилися в Києві]

Я не попала в музичне училище. Бо тоді, як я здала музичний диктант, сольфеджіо, і Таня Гайдученко, яка зі мною була, вона ще зі мною консультувалася, і я їй підказала диктант. І оказалось, що я написала музичний диктант на два. І я пішла до заступника спеціального відділу, який теж був, Йосиф Абрамович. Кажу: «Ну, як? Скликайте комісію. Я не вірю, що я написала на двійку. Таня Гайдаченко написала на чотири, а в мене двійка. Покажіть мені диктант». І він каже: «Дитина моя... На фортепіанний відділ тільки 20 чоловік всього набирають, на всю область. 20 чоловік. А є 25 районів в області Хмельницькій. Навіть по одній дитині з району нє. А тут такі діти, такі батьки просять. Ти розумієш? Я бачу, що ти, дитина...». (На обласному конкурсі тоді я взяла друге місце, срібну медаль завоювала зимою. Ну, перед тим, знаєте, як поступати). «Я розумію, ти здібна, мудра дитина, але ти розумієш — по конкурсу родителів ти не проходиш. Твій тато — голова колгоспу, ну, я його ніколи не бачив. А от Таня Гайдученко до нас на консультації уже три роки їздила, розумієш? Ну. А ти в нас ніхто. В цьому році ти не поступиш. Бо такі діти... Ну, за них просили такі вже секретарі райкомів, що якщо я цю дитину не візьму, то завтра я буду без роботи,

розумієш? Пойми мене правильно, дитино, я нічого не можу вдіяти».

І він так прямо сказав. І я сіла дорогою... З Хмельницького до Деражні їхала — я, певно, заляла пів вагона сльозами.

І я приїхала, і я не знала... Думаю так: медалі не дали, в училище музичне не прийняли. І в мене була катастрофа.

[І як тоді Ви потрапили до Києва?]

І тут приїхав тато. Мама подзвонила, що вдома катастрофа. Тато з Тернопільщини приїхав. Сказав: «Ганю, так, хай дитина збирається». Він згадав, що в нього двоюрідна сестра живе в Києві, в академії. Вона була його похресницею, навчалася на ветеринарному факультеті, працювала лаборанткою. Подзвонив до тьоті Вєри: «Тьотя Вєра, ти приймеш мене? Люда приїде до тебе, хай вона в тебе поживе. Пройде — не пройде, вже як буде, так буде». Я в останній день приїхала, здала документи. Я не сподівалася, що я поступлю в академію. Але в мене знання були тверді.

Я перший екзамен здала на «5» — економічну географію. Біологію здала на «5», твір написала теж на «відмінно». І четвертий, останній екзамен у мене був з математики, я здала на «4» бали. І то через дурне здала. Знаєте, через що? Просто як я вже здала це все.

Останній екзамен, а то вже, знаєте, листочок такий обіговий, ну, ті, як подають у приймальній комісії. І цей викладач дивиться на мене — Ткач Борис Петрович, як зараз його пам'ятаю, уже нині покойний, Царство йому Нєбєсноє, такий старший чоловік, 50 років. Дивиться на мене так нагло. Я сиджу прямо перед ним, ну, так мені попало, знаєш: я сиджу з одної сторони стола, а він напроти мене, ну, рядом якось так мені попало.

І він дивиться на мене. Каже... (А тоді мама мені пошила гарну таку джинсову спідничку, і її знайома десь по блату дістала якісь венгерську, такі на модних закльопках, блузочку таку. Я накрасилась, він так дивиться. Знаєте, що він каже?) «О, бачу вас, такі чудові, ну, всі п'ятірки, ви так все файно знаєте, ви такі впевнені». Я мовчу, знаєте, дитина, 16 років, їй ще 17 саме у вересні мало бути. Я така розгублена. Каже... (Я не поняла, до чого він веде). Він так дивиться, знаєте, і робить мені комплімент: «У вас такі чудові голубі очі, під колір вашої блузочки». Тут я взагалі не зрозуміла. Думаю: при чому тут математика до кольору моїх очей?

Як потім виявилося, оцей викладач до багатьох дівчат підкочувався. І деякі, як потім виявилося... Даже дівчонка з моєї кімнати була, нині покійна Соня Шара з Черкаської області. Він її завалив був, чуть не завалив, але потім вона його перездала лічно. Вона пішла на те, перездавала, щоб не вигнали з академії, бо він їй назначив інтімную встрєчу. Але в той час у нас, в Союзі, такого *[наче]* не було, але таке було. Я розгубилась, я не знала. Я поняла, що щось не те він ляпає, але я не могла повірити в те, що мої вуха чують. І він каже: «Ну, що ж, прийдеться Вам дати додаткові запитання?».

Він мені щось дає, я йому відповіла, ще щось дає, а я вже ціпенію. Він каже: «А що, у вас багато вільного часу? Ви каву любите?». А я кажу: «А шо таке кава?» Я не знала, дитина, в той час. Якось так я не знала, що він має на увазі, що таке кава. Розумієте, до мене ще не дійшло, я ще не поняла. Дитина з села, ну, я з таким не стикалася. Шо то були намьоки всякі такі, бляха-муха. Як до мене дійшло, мені чуть щелепа не відлипла.

Він каже: «Ну, ладно, бачу, що ви не тягнете, поставлю вам „добре". Все ж таки ви шось там знаєте». І він потім нас вів. Перші два курси він нас мучив. Економічний факультєт — 40% у нас було хлопців, а остальні були дівчата. І він нас, особливо гарних дівчат, як він нас вимучував. «Пишіть вище, пишіть вище». А тоді ж мода була на міні-юбочки. Слухайте, я би зараз по-сучасному, звісно, ми могли б це все занотувати, на відео зняти, а тоді чим ти докажеш?

Слово проти слова, розумієте? Ну, як? І ти скажеш, що тебе якийсь там професор домагався, що ти якась дитина з села. Тобі ніхто не повірить. Ви понімаєте, я була в шоці. Але тоді такий факт був. Добре, що мене та участь міновала, як то кажуть. Але мені тих балів хватило. Прохідний був 23, у мене було 24. І я поступила.

[Якими були роки навчання в академії і як Ви зустріли майбутнього чоловіка?]

У мене прекрасні були 5 років навчання в академії. То були чудові роки. Я 5 років..., я мала музичну освіту, мала чудовий голос. Я 5 років співала в ансамблі пісні і танцю в нашій сільськогосподарській академії «Колос». Я 5 років гастролювала. У *[19]*77-му році ми були на першій сторінці обкладинки республіканського журналу «Україна», кольорова обкладинка,

перша сторінка. У мене є ще два екземпляри того журналу. Ми кругом виступали.

Але тоді навчання було нормальне. І тоді, знаєте чого? Мені ще повезло, як я тоді поступала. Що в той самий рік помінявся проректор, який був в академії. І якраз тоді перетрусили... Бо перед тим теж у той час вже було: «Ти мені, я тобі. Не помажеш — нє поєдєш». Там тоді практикувалося. «А за вами хто стоїть?», «А ви по блату?». Ті потім... Були такі, що по знанням поступили, але таких було мало. А в основному — ґдє-то, кто-то, чєво-то. То була дочка того, то був син того, а то був племінник там того. Того було багато теж. Дуже багато серед моїх однокурсників. Щоб щось якнебудь, то, коротше, їх прикривали. Ну, то завжди таке було. Розумієте? Якось так.

І в ті часи діти отакі, як ми, з таких бідних родин, вибивалися в люди за рахунок своїх... Знаєш, ми чіплялися за життя, ми хотіли. Якщо ми, якщо я не буду знати, якщо я не буду вміти, якщо я не буду всього і все підряд... Як моя мама колись сказала: «Дитино, я хочу, щоб ти все вміла, а не дай Бог, щоб ти все це робила».

Але так сталося, що я в академії зустріла чоловіка. Він вчився на рік старший. Він вчився на сільськогосподарському. І що? Попала сюди. Мала можливість лишитися по розподілу в Києві. Я йшла четверта по розподілу. А в нас було 10 місць в Києві. Я могла вибрати — лишитися в Києві як молодий спеціаліст, лишилася б. Там би мені через рік дали квартиру. Ну, коротше, було б все окей. Була б київська дама.

Але чоловік мій був стипендіантом Кременецького лісгоспу. Він родом з Суража[1]. Його тато помер, як він був на першому курсі. Він працював все життя майстром у лісництві. І він взяв направлення в лісгоспі. І чоловік мій вивчився за рахунок лісгоспу. І треба було відпрацювати три роки. Ну, по ідеї. Як вже, як ми одружилися на четвертому курсі, він пішов раніше, вже тут рік попрацював. І дірєктор лісгоспу сказав: «Нєт, дорогой, ти мусиш відпрацювати ще два роки, інакше нам вертай ті всі кошти, які ми затратили, бо ми подаємо до суду».

А так як його тато помер, як він вчився на першому курсі, а ще в нього менший брат, на пару років за нього менший, і у мене була мама, яка не могла нічого, і ще менша сестричка

[1] **Сураж** — село в Шумській міській громаді Кременецького р-ну Тернопільської обл.

була маленька, і ще... Ну, коротше, не було за ті кошти, не було за душою в нашої родини. Так що я не могла до суду піти — чим би я платила? І чоловік сказав: «Хоча ж не всі ж у Києві залишаються. Ми люди з села, працьовиті, нам тут у лісництві дають хату, квартіру. На лісництві, на другому поверсі, двокімнатну квартіру. Приїжджай, будемо жити. Додому недалеко, до твоїх батьків, до моїх батьків. Якось же живуть у селі. А ми, люди сільські, будем працювати, будем жити». І я то як приїхала в це село, і я тут вже з *[19]*81-го року так всі ці роки і живу.

[Як склалося Ваше життя в селі після академії?]

Вже і прижилася тут, і діти вже народилися, як-то кажуть, вже стільки років. І піднімала це село, бо мені дали направлення, я працювала головним економістом нашого тутешнього колгоспу. То був колгосп імені Крупської спочатку, потім колгосп імені «17 вересня», перейменували. А потім, ну, коротше, до розпаду колгоспу я тут 18 років працювала. А потім 10 років працювала головним бухгалтером райкомунгоспу, до виходу на пенсію працювала. І маю 39 років стажу загального, ну, всього, знаєте, як то кажуть.

При 39 роках стажу, яке я віддала колгоспу і пахала, і там, в комунгоспі тоже було... Теж ті вічні перевірки, вічні ті всі податки. Я, по суті, це як собачат тягала. Ну, тоді навіть часу не виходити на роботу не було. Вже як я вже мала Сергія, старшого сина, то дозволили півтора року сидіти. Але я за першим не досиділа до дікрєту, бо як я пішла в декрет, то ще я не вийшла з дікрєту, як моя та, що мене заміняла, тоже пішла в дікрєт. І голова колгоспу приїхала і сказала: «Слухайте, а на тих пару місяців кого ми будемо брати? Мусите виходити. У вас просто вибору нема».

І так само, на рівні з тими, як всім жінкам давали, спеціалістам давали, і буряки, і моркву, і цукрові. Треба було перебирати, і на сіно, і консорти перебирати, і все. Бо завжди десь там якась середня ланка не спрацьовувала, і актив завжди кидали кудись. Спеціалістів кидали на підсобні роботи, вічно. Думаю: «Йолки-палки, як я тут це витримувала?».

Якось виживали. Але тоді були, знаєте, молодші, мали силу, здоров'я, думали, що йдем до будущого світлого майбутнього. Ще трошки було таке виховання, що всі були комуністами, всі були (майже) жовтенята, піонери, комсомольці. Ну, якось так нас виховували.

Я в той рік сліпо вірила, що не може бути «подлянки». Якось так щиро вірила, що все так добре. А на той час, як зараз думаю, не так все було добре. По суті, за що бабусину родину відправили на Сибір? За що? За те, що вони просто, ну, поляки. Була дана така команда — виселяти. Операція «Вісла», операція на Збручі, операція така, операція сяка, розумієте? Було так багато. Як я би не приїхала з чоловіком сюди, в село... Ну, він що? За той рік, поки я вчилася, він раньше ж на рік кінчав, він ту зарплату... В нього 120 рублів ставка була. А ставка тепер що? Кажу: «Вітю, це трохи мало. Ну, все-таки така мала ставка». А він каже: «Слухай, ще Петро I видав указ: „Лєс — дєло тьомное. Народ там воровітий. і посему оклади ім поставіть самиє нізкіє"». Ну, такі оклади були в Кременецькому лісгоспі. Ну, невеликі. Вважалося, що тобі окладик, спеціалістові, тобі хватить, а решта — ти собі крадеш. Ну, свого роду та зарплата сама підштовхувала, що ти мусиш машину дров продати, чи дві, чи три. Бо інакше, якщо ти хочеш щось получити, то ти мусиш, ну, щось купити. Трохи малувато було для життя. Бо в нас у колгоспі ще яка привілегія була. Як я прийшла на роботу, в мене був оклад 210. Порівняно з Вітею, чоловік мій получав набагато менше, і ще в колгоспі не враховували ні подоходних, нічого.

Бо так, ще брали подоходний, ще брали тоді, як не мав дітей, ще не одружений, то він чистими получав 96 рублів на руки. А я получала 210 чистими. Ну, за мінусом там профспілкових таких, як внески, знаєте? Тих всіх. І я тільки приїхала працювати в колгосп — зразу до мене секретар організації: «Добрий день, добрий день, ви мусите вступати в члени КПРС». Кажу: «А на що? Мені цього не треба». «Як не треба? Всі спеціалісти мають бути партійними. Пишіть заяву». «Я не хочу». «Я краще в дікрєт піду». «Ще поки вони не пішли, даже з дікрєту вийдете — все рівно ви будете кандидатом, потім будете членом. Пишіть заяву». І що? Добровольно-принудітельно мусиш писати, бо всі спеціалісти мають бути членами КПРС.

І пам'ятаю — збори. На 5-ту годину ранку, на 6-ту годину ранку, десь отам — чи в тому селі, чи в тому селі. Беру малого, ще садок закритий. Я свого старшого сина — на руки, і він у мене на руках спить, а я на партійних зборах сиджу, він у мене на руках спить. Я раз поїхала, два поїхала, знову він на руках. А тоді кажу: «Слухайте, ви маєте совість? Я ж не маю...». Не поїхала. «Поставимо, запишемо». Ну, як? Так не

має бути. «Поки що вам усний виговор, — заявили, — бо так не має бути, бо партійна дісципліна». Коротше, тоді, дійсно, партія нашою роллю так рулила, що можна було вдавитися часом від тих нагрузок. Але нічого, якось виживали.

Розумієте, що са́ме стра́шне? Що ми не розуміли, наскільки то було несправедливо і тяжко. Просто іншого виходу не було, вибору не було. Ми жили в тому, ми так думали, що так має бути. Але в цей час я бачила, що ті перші секретарі — вони так не живуть, вони так ні хрена не роблять, вони тільки командують. І все мають. І мають доступ до всіх благ. До блату, до того всього. Якщо з цього, як я ось закінчила 10 класів і поступати, то мамина подружка, яка з села, вона була завмагом у Деражні, в універмазі. І вона мені по блату, так як мама її попросила, вона ж мені дала пару купити речей таких, щоб мамина дитина, то єсть я, щоб у Києві виглядала пристойно. Вона мені пару речей таких гарних купила, щоб я могла в чомусь там між дітьми виглядати більш-менш. А то все мені так...

Моєї тьотки подружка — вона шила речі. А потім вже я в Києві, як була... Київ — гарне місце, забезпечене. Я вже могла там собі купити. Там викидали часто в ЦУМі, в інших магазинах. Можна щось було простояти, але щось купити. Часи були офігенні. А ми ще всі діти з села були дружні, правда. В Києві вчилися з Хмельницької області три чоловіки. Тільки ще була одна зі мною дєвочка, з Макова. Ну, троє хмельничан було, а всі останні — Київська область і прибліжоні, знаєте. Шо там було мало нас. То нас казали, хоча ми були ще не захід Хмельниччини, але казали «рушняки» на нас. Ми ще жартували: «А що вас ще кажуть? Що — у вас ще під стріхою є рушниці?». А ми жартували: «Які там рушниці? Ніхто там нічого не бачить такого». «Да, — кажу, — А шо ж ми?». Отак понти ганяли, знаєте. Наші хлопці як до війська... То що кажуть? «Шо держава має дати? Чи я свого маю брати?». Ну, так, знаєте, підколювали. І що справді? Кажу: «Та ні, мій дід ще досі зберігає». Хоча де там — це не було ніякого такого. Але таке було.

І що мене дивувало — тоді ще в той час я була здивована, що ми в Києві... Як я казала: «Передайте, будь ласка, на квиточок, дякую», то всі на мене так оглядалися. А то так: «Закомпостіруйтє, пожалуста, білєтік», «ой, спасибо, траляля» — всі там на російській мові щебетали. В нас тільки три предмети викладали українською мовою. Три. А всі остальні

були на російській. І мене дивувало — столиця України, а всі так підлаштовуються під ту російську мову. Столиця України, масово говорять на російській. Ну, як так? Українська». Пише українською: «Орден Трудового Червоного Прапора сільськогосподарської академії».

[Як Ви зараз ставитеся до того радянського часу, в якому виросли?]

А ви знаєте, що мені от зараз, як мені це все... що я колись вірила в ту саму ідеологію. Я була щирим комсомольцем, я була щирим піонером. Я вірила в ті ідеї Лєніна, у світле будущє комунізма. Колись, як я підростала, нас так виховували. І тепер я зовсім не дивуюся, що там зазомбіровані люди в росії. Це треба великого якогось досвіду, що треба перед фактом і мордою тицьнути, як мене тицьнули. І потім, як я побачила, що не все так було, як є, розумієте? Щоб дійти до того, умом, як то кажуть, щоб дійти і побачити, як то кажуть, своїми очима... Якось так, знаєте.

аудіоверсія

4

«Від своїх батьків, від своїх діда, баби»: Оповіді про повсякдення Житомирщини до, під час та після Другої світової

місце	**с. Білки Хустського р-ну Закарпатської обл.**
дата	**16.05.2026**
спосіб	**розмова наживо**
респондентка	**Раїса Якімова (1955 р.н.)**
інтерв'юерка	**Софія Якімова**

Скажи, будь ласка, якого Ти року народилася?

Народилася я, Сонічка, післявоєнних років, в 1955 р. *[у Житомирі]*. Але все, шо я можу тобі розказати, все я почула від своїх батьків, від своїх діда, баби, з якими ми спілкувалися, проживали. І якраз на той час, коли ми підростали, саме оця тема війни була постоянно в усіх, тому що люди дуже постраждали, дуже багато загинуло під час Великої Вітчизняної війни. І тема ця не сходила з уст.

Але я тобі хочу сказати, шо до війни люди тоже дуже важко проживали. Розказувала моя бабця по лінії мого батька, шо сім'я в їх була дуже зажиточна, вони були дуже великі хазяї, тримали худобу, тримали вівців, кози і гарно

жили. Але прийшла колективізація, десь вже в 1929–*[19]*30 роках почали людей заганяти в колгоспи.

Хто туди йшов добровільно? Ну, ті, хто нічого не мав, то ті йшли добровільно. А в кого було хазяйство, хто сильно трудився, мали свої землі… у мого прадіда було частина лісу, дуже всі сім'єю працювали. Діти в основному з батьками працювали, не було там таких, шоб наймати.

Але з цією колективізацією все почали забирати. Хто добровільно не йшов, то висилали на Сибір. І, коротше, тоді страхіття шо творилося. Прадід, який мав свою *[частину лісу]*, сказали, шо він куркуль. Розкуркулили його і вже мали теж висилати в Сибір. Але його… чи інсульт, чи інфаркт… і він скоропостіжно помер. І сім'я залишилась ні з чим, тому шо все забрали в колгоспи. І, коротше, отак сім'ї страдали.

Все вигрібалося. Все. Даже шукали, ходили, хто може, шоб шось посіять чи посадить, якийсь мішок картоплі заховав. Все ходили, вигрібали, шукали по сараях. А в 1939–1940 рр. почалася Велика Вітчизняна війна.

Що змінилось із початком війни?

Із цією ж біднотою, шо пережили люди голодомори, оцією колективізацію і вступили в цю війну, понароджували цих маленьких діток, кормить не було чим. Діда забрали мого на війну. Одного і другого діда забрали по маминій лінії. І, коротше, пішли діди служить, а баби поостравалися із своїми маленькими дітками, треба було виживати. От і… баба Тофіля, яка мала шестеро дітей, шоб вони вижили, то вона… ну, якось жінки кооперірувалися і їхали на Захід, сказали, шо такі товарні вагони, шо там йшли, вони так і не дуже скорі були, там, може, 20 чи 40 кілометрів на годину йшов він… То вони скооперірувалися, там якийсь крам з собою, шо вони там брали… І їхали на Західну Україну, шоб поміняти на харчі, може, на якусь пшеницю чи крупу.

І вона тоже поїхала. Поїхала, тому шо маленьких шестеро дітей, помогти нема кому. І вона… десь, коротше, їхали вони на Західну Україну і верталися назад. А це Житомир, Житомирщина. Верталися назад, зверху на цих товарняках, на вагонах, прямо на криші їхали, потому шо білети куплять не було грошей. Вони їхали на криші, ну, а по дорозі йшов цей товарняк через ліс, там же ж ця желєзна дорога йшла. А вздовж цих лісів були отакі, знаєш, як оці… як пірати на

морі. Коротше, такі на конях, молодики, із вірьовками великими, із такими гачками на кінцях.

І коли ці вже вагони йшли назад, цей поїзд, і баби там з тими клумачка́ми на криші, то вони закидали ті крюки, і так, знаєш, Сонічка, то... як зачепили мішка — стягнули мішка. Як зачепили бабу за спідницю чи за ногу — стягнули бабу. Оце такі були заробітки. Ну, і шо ше можна розказати?..

Що пам'ятаєш про прихід німців у Житомир, про їхнє ставлення до людей?

Коли німці заходили в Житомир, в Житомирську область, то через Білорусію, тоже кругом були ліси. І якшо заходили в ті села, де не було спротиву, де не було партизанів, то вони непогано відносилися до населення. Вони нікого не чіпали. Даже було таке (розказувала мені баба), шо заходив німець до хати, на печі сиділи маленькі діти. Він побачив, шо це «кіндер-кіндер», то залишали даже свої пайки, шоколадки, згущьоне молоко. Залишали дітям якісь гостинці.

Ну, питали: «яйка, яйка?». Шо, може, є яйка, курка, то вони це могли брать. А так вони не робили врєда. Але там, де були ліси, були партизани, то дуже багато людей пострадало іменно з-за того, шо партизани взривали мости, взривали ці ешелони, шо йшли із Німеччини, там їхні оце оружиє їм поставляли. І тут дуже багато людей страждало із-за того, шо партизани.

Там даже було таке, шо знали партизани, де зупинялися, в якій хаті офіцери, німці, то вони і підривали ті хати, і спалювали їх. Ото вже після того і страждали. Вони, *[німці]*, назначали старосту села там, і назначали поліцаїв, от таких, як зараз поліція, то це були поліцаї, які все вже німцям докладали, вони, *[німці]*, шось там їм платили, чи шо, ну, не знаю, як вже там в їх було. Вони могли донести, хто партизанить, із якої хати.

Якшо вже начиналася отака ситуація, шо їх там *[партизани]* підривали, вбивали, шкоду робили, то тоді вже страдали і гражданські люди. А от у Житомирі у мене була сусідка, я тобі чесно скажу, по квартирі там, по площадці, ми спілкувалися з нею. Пожила́ жіночка вже, вона працювала завідувачем дитсадком, грамотна така, приємна. І ми з нею часто розмовляли. Вона теж верталася до того часу, коли були заходили німці в Житомир... Але, не знаю, Сонічка, я чула це своїми вухами, як вона сказала, шо ніколи їй так добре не жилося, як при німцях. Тому шо, «якшо, — каже,

зайшли німці, десь там тоже квартирували, якийсь там штаб у них був, і при цьому штабі була якась уже така, як, ну, шоб харчевня там була, чи як можна назвати столова, там вони готували». Вони взяли молодих цих жіночок собі, вже місцевих, вони їх там кормили. То вона мені сказала: «Ти знаєш, Рая, я ніколи так добре не жила, як при німцях».

Я, даже можна сказати, і не здивувалася, потому шо, може, я навіть не від одної неї це чула, шо вона каже, шо: «Ми там їм готовили їду, вони нас угощали», каже: «Мої діти їли і шоколадки, і масло давали, і сир, і все, шо їм поставляли, які там харчі, вони з нами ділилися».

«І якшо знали, — каже. — В мене було двоє маленьких дітей вдома, і вони знали, шо в мене дітки, то вони мені завжди давали, шоб я діткам занесла поїсти». І, каже: «Ми там готовили їм їду. Чіпати вони нас взагалі нє...», каже: «Ми молоді були, гарні, ше такі всі дівчата там, жіночки молоді. Ніхто нас не оскорбив, не обідив». Один раз, каже: «Ми сиділи там, чистили картоплю, там, хотіли шось... готовили обід їм, а вони шось там святкували зверху, на другом поверсі грала музика». І потом, каже: «Підходить до мене німець, офіцер, і просить мене, шоб пішли з ним. Я злякалася, думаю, боженько, шо ж він мені, як? Але ж теж боюся, і не піти не можу. Іду з ним». А там, каже: «Вони сидять і відпочивають, щось святкують, грає патіфон, музика. І він мене запросив до танцю».

І, каже: «Я з ним потанцювала, він мене подякував, мені поцілував ручку і завів мене назад туди, де ми готували вже ту їду, у столову». Каже, шо дуже гарно до нас відносились.

А так от, якшо порівняти, даже із теперішньою війною, то такого не було, шоб вони заходили і іздівалися над людьми, ну, такого простого населення, то такого не було. Це те, шо я чула. Бог його знає, як воно де. А так, з ким спілкувалася, то саме таке я чула.

Як люди жили тут після війни?

І після війни, канешно, потом вже повернулися додому, повернулися дід, моєї мами батько, то трошки на́чали жить краще. Він у млині працював, там люди вже якось зерно мололи, шось міг якусь тарєлку цього вже нашкрібти, потом принести додому, вже баба пирожка якось пече. Ну, коротше, трошки начали краще виживати. А баба Тофіля, батькова мама, залишилась сама. От, з цими дітками, вона... дуже їй було важко, я це все пам'ятаю.

Що сталося з тими, як Ти казала, поліцаями після війни?

Вже ці колгоспні поля позасівали, то якшо, не дай Бог, там оце ті, шо були поліцаями, вже потом у совєтів служили, тоже як поліцаї були, гляділи ці поля, на конях скакали, не дай Бог, даже дитина візьме там зайде в поле, візьме там якогось колоска, чи, може, якусь кукурудзу там виломать, за качан кукурудзи садили в тюрму, висилали в Сибір. Ну, і так закінчилася війна.

Ше можу розказати тобі одну історію, як мого батька двоюрідний брат їхав вже з війни, з побєдою, можна сказати. Він дійшов до Берліна. Їхали тоже на цих товарних вагонах. Ну, а ці товарні вагони тоже в війну сюди поставляли (в нас дуже гарні чорноземи були на Житомирщині, ну, і не тільки на Житомирщині, в Україні тоже ж так), то сюди везли оружиє, а назад ці товарняки заповнювали цим чорноземом, везли назад *[в Німеччину]* землю. Ну, і цей вже дядько Павло їхав вже з побєдою, вже їхав додому на Житомирщину.

Ну, десь на якійсь станції вони зупинилися, така ейфорія, живі, здорові, їдуть додому. І вийшли на тій станції, а там, не знаю, десь, чи німці, чи наші... скоріше всього, німці залишили. Бочка стояла із спіртом. Ну, спірт, мабуть, був технічний, але спірт на войні був, він же був як для всього, і давали солдатам «ура за побєду!» і, шоб в бой йшли без страху, і давали солдатам, шоб не поодморожували собі руки і ноги тоже, потому шо зими були такі страшні, по 30 градусів морозу. От і давали солдатам, як були оці польові госпіталі, де вже могли і руки, і ноги відрізати ранєні, шоб не було гангрени, то це було тоже і анестезія, і це було і обезбалююще було, і було, шо обробляли рани, і все було спірт. Ну, і десь ця бочка спірту залишилася, вони подивилися, шо там спірт, чи вони в флягі понабирали, чи куди... коротше, і вирішили вже відсвяткувати побєду.

Понапивалися цього спірту і мій дядько Павло осліп. І не доїхав він додому, зняли його вже з цього товарного вагону, отправили в госпіталь воєнний, і вже в тому госпіталі він підлікувався, і вже вернувся додому сліпим. Такі були всякі випадки. Але отак те, шо я чула, Сонічка, те я тобі розказую.

Дякую Вам.

аудіоверсія

5

«Корова нас врятувала»: дитинство і юність мешканки села Старий Косів під час Другої світової та післявоєнного терору

місце	**с. Смодна Косівського р-ну Івано-Франківської обл.**
дата	**05.05.2025**
спосіб	**розмова наживо**
респондентка	**Параска Андрусяк (1936 р.н.)**
інтерв'юерка	**Тетяна Кочержат**

Назвіть, будь ласка, своє ім'я, рік і місце народження.

Андрусяк Параска Михайлівна, 1936 р., 9 серпня, Старий Косів.

Розкажіть про свою родину. Скільки вас було у сім'ї?

В нас було дві сестрі. В мене ще була одна сестра. Дві нас було в родині. Тата звати Михайло Юрійович, а мама — Василина Юріївна. Тато був старший за маму на 10 років. Тато вмер *[19]*48-го року, 1 квітня.

А як він умер?

Слабував на желудок довго — і так помер. А мама була з *[19]*10-го року, і мама вмерла у 1997 році.

Як Ваше дитинство проходило з сестрою?

Ну, проходи́ло так, як усім дітям добре проходило. Тато слабував, вона, сарака[1], робила і возила гній на гори далеко. Вона більше робила, як я, а я так, мені легше впадало.

А сестру як було звати?

Андрусяк Марія Михайлівна.

Де Ви навчалися? В яку школу ходили?

Ходила в початкову школу старокосі́вську. Закінчила 5 класів.

Які у Вас там були предмети?

Учили так, як всіх дітей, було у молодших класах, ну, математика, українська мова — отаке все, як у всіх дітей.

А як вчителі до Вас ставилися?

Добре ставилися. Потому я не пішла, бо то були свої городи, не пішла до школи. Вчителі приходили, би йшли до школи — я не йшла до школи. Тільки скінчила 4 класи. Потом пішла ще в 5-й клас і вже не ходила до школи.

У 16-й рік я пішла до роботи, в заготконтору, там варили барабулю[2] і я перебирала сушку. Потому пішла на варку варити барабулю, моркву, робила сезонно, там 3 роки. Потому пішла у *[19]*55-му році у лісну школу, там діти відпочивали і там я робила 43 роки. Спочатку робила поваром, потому була шеф-поваром.

Було важко працювати на роботі?

Ну, та трохи так, важко. Не було легко. Як коли.

Яким було повсякденне життя під час війни у Вашому селі?

Все на нашу вулицю ходили, вікно було на вулиці і все казали, би виїхати, би забиралися гет, бо війна. А ми не виїхали. Нам сказали: «Забийте вікно», а ми викопали були таке, як півниця, і там укрили дубами зверху і глини накидали, і там ховалися.

Ми були малими, пішли у луг гратися, відти воєнні показалися, а ті з Хоменского вздріли і зачили стріляти. Ми

[1] **Сарака** *(діал.)* — бідолаха.
[2] **Барабуля** *(діал.)* — картопля.

зачали тікати, геть пішли в царину до Катерини Чучички. Ми забігли дітьми в царину. То були діти Міся Лисисеного, і ми з Марійкою були. Тий тікаємо, біжимо, а Василь Цьок каже: «Діти, не тікайте, не бійтеся, вони видє, що то ви діти». А воєнні все по два переходили, тий[1] у бриниво тікали. А ми втекли туда, в царину. Потому мама прийшла за нами, нас найшла і ми пішли до хати, а там біля Пітя убили телицю тий корову *[німці] [...]*.

Чи зачепили Вашу родину політичні репресії після війни?

Забрали діда, *[Юрка Цьока]*, вивезли на Сибір. Маминого брата, *[вуйка Петра Цьока]*, якого забрали в партизани, в УПА, — тоже. На Трійцю баба *[Єлена]* з церкви прийшла до нас тий каже: «Діда забрали, тий Миколку забрали, був рік менше від мене, забрали, і матку, вуйну *[Васюта]*, і всьо їх забрали, вивезли на Сибір».

Дід по дорозі вмер і його рідний брат вмер, і третий, замотали в одну верету, і десь по дорозі кинули в яму і захо-вали так *[...]*. А вуйко умер у Красноярському краї, далеко.

А вони там лишилися і не верталися вже?

Ні, не верталися вже. І він тепер умер уже.

Як Ваша мама ставилася до вступу в колгосп? Чи були випадки, коли вона намагалася уникнути цього?

Ой, мама так гірко плакала, сарака, ховалася від цього. Мама тікала, би її не забирали в колгосп писатися. Мама взяла, склала руки — мамі руки порізали були сюда-во. Не знаю, чим порізали були руки. Баба не писалася. Мама взяла й під берег, біля ріки сховала. А вони шукають маму.

А куди її вели?

Вели у сільську раду.

Де Ви в той час були?

Я мала вдома була.

А сестра?

Сестра також дома була.

---

[1] **Тий** *(діал.)* — та й.

Це при Вас забирали маму?

І маму забрали, а тогди взєлися до Марійки. А сестра мені каже: «Ти плач, а я плачу за мамою». Сорохан якийсь там був, поганий такий, мерзá[1], він хотів мене з хати вигнати. Я сама втекла і сховалася у закутку. А він взєв мене за руку тий в сніг, а я ґвавт[2] кричу. А якийсь там каже: «Ворона мала, рот великий має». Я все чую. Боже, борони, Господи!

І що потім? Мама від них утекла, вернулася до вас? Вони вже потім не верталися?

Ні, не верталися. А потому маму вже таки в колгосп записали. І мама то ходила у колгосп до роботи, а пускала десь Марійку. А Іван Д'яків був ланковий, та писав і на Марусю трудодні, а вона була малолітна ще. І на одну, і на другу. Не мали трудоднів, тий так, що маму судили, що вона мало трудоднів має. Тий виключили її потому з колгоспу. Все хапали, що було — не було, від хати забрали: фіру, колісницю, плуг, борозну, то все, граблі, вила, лопати, сапи — все позабирали.

Якщо мама майже не робила в колгоспі, на що ви жили? Як взагалі виживали?

Було таке, що не було що їсти. Але ми тримали корову. Як могли, так тримали корову. Корова нас врятовувала. Носили молоко в місто, звідти принесимо хліба собі, всьо.

А які свята Ви святкували? Ходили до церкви?

До церкви я ходила.

Дозволяли ходити?

Так. А в нас хто учений був такий, то тікав, ховався. А я що — в церкву ходила.

Ви одні йшли чи з мамою і сестрою?

Ну, коли як кому виходило.

Кожної неділі ходили чи тільки на свята?

Ні, ходили в неділю, таки згусто[3] ходила.

---

[1] **Мерзá** *(діал.)* — гидота, мерзота.
[2] **Ґвавт** *(діал.)* — ґвалт.
[3] **Згусто** *(діал.)* — часто.

А які свята Ви святкували? Наприклад, як святкували Великдень?

[...] Сходи́лися *[...]*. Ой, файно гралися. «Воробінчика» гралися, «паски», «воробінчика» — всього. А тоді було таки цікаво. А «воробінчик» такий був файний — біля церкви аж до дзвіниці, аж сюда до того. Так файно співають *[...]*.

А тогди було, що цего з УПА вбили біля церкви *[...]*. А я знаю — мо когось убити хотіли, я що знаю. Так шось бахнуло. Ну, а я що, я така, ну, мала була. Я потом дивлюся, прийшлося мені йти попри него, а він у білім свидері, кавових гачах, і лежить — вже вбили його. А все повтікало, все тікає. Погано було жити— страшне тоді погано було жити. Не дай Бог щось злого сказати — не тому, бо ти не знаєш, хто чим пахне, хто шо робить, хто шо думає.

А я робила на роботі, а у мене там був бабин сусід. Він старший, він був директор *[лісошколи]*, але він мудрий був, і він так десь мене питається все про вуйка. Так, десь де нема нікого. А мама казала, нічого би я не говорила ні з ким. «І ти нічого не знаєш — і все». А він мене питається про вуйка. Я кажу: «Я нічого не знаю» *[...]*.

Ну, а про що той директор Вас питав? Він хотів, щоб Ви розказали, аби потім здати когось, чи просто цікавився?

Він недалеко там коло баби жив.

І він просто його знав?

Хотів питати, як він там. Він так дивився, щоб нікого не було *[...]*.

аудіоверсія

6

«Через війну — з вірою»: Розповідь про життя мешканців Рівненщини під час та після Другої світової війни

місце	**м. Чернівці**
дата	**15.05.2026**
спосіб	**розмова по телефону**
респондентка	**Надія Горошко (1958 р.н.)**
інтерв'юерка	**Богдана Горошко**

Христос Воскрес!

Воістину Воскресє!

Бабусю, можливо, Ви щось пам'ятаєте про Другу світову війну?

Так, звісно, я тобі з цим допоможу!

Розкажіть, будь ласка, про своїх батьків: де і коли Ви народились?

Тато мій Роман народився в 1901-му в с. Іванчиці[1], а моя мама Ольга в 1910-му, також в цьому селі. Вони одружились і в них до війни народилось 5 дітей, а вже після війни ще двоє *[...]*.

[1] **Іванчиці** — село Вараського р-ну Рівненської обл.

Що Ви пам'ятаєте про Другу світову війну? Ваш тато — тобто мій прадідусь — Вам щось розповідав?

Так! Він дійшов аж до Берліна! Він розказував, як вони воювали. Ріка Одра... і дуже погибло наших солдат на річці Одра. Каже: «Німці зайняли висоту, а ми в долині, ніяк не могли піднятись!» — так дід розказував. — «Ми в долині, як на лодоні, не було нам де ховатися, дуже багато полягло солдат наших».

А з якого року прадід воював?

Із *[19]*43-го *[...]*. Він вже був старий, то його забрали в 1944 році. Прабабуся твоя розказувала, що вона не хотіла, щоб він ішов на фронт, бо п'ятеро малих дітей були. То прабабуся каже: «Я його положила на койку, наче би слабий». А ходили по хатах і забирали чоловіків ти військові. То прадід лежить, наче слабий, а вони прийшли і кажуть: «Вставай, Масюк, пішли! Треба ж воювати!». Прабаба каже: «Він лежав, а потім встав, зібрав речі і пішов». Воював дід довго, заслужив наград багато. Але ж ми були малі, та ми гралися тими зірками, що його нагороджували! То тільки папери, документи залишилися, як його Сталін нагороджував.

Як постраждало Ваше село від війни?

Село Іванчиці згоріло зовсім дотла, а наша хата залишилась цілою. Прабаба розповідала, що вони ховались в лісі. «Ми втікаємо, а люди кажуть: „О, Роман, ти розумний... вікна повиймав, щоб вони не попадали, не побились"». Хати погоріли, а наша не згоріла. Коло хати впала бомба, така велика яма була, баба розказувала, а хата осталася ціла.

Розкажіть, наскільки віруючим був прадід?

Прадід був дуже віруючою людиною, носив з собою завжди Євангеліє, з яким пройшов всю війну і ні разу не був поранений! Розповідав мені, що всіх вбивали, а його начальник-командир каже: «Ну, Масюк, ти, напевно, дещо знаєш! Всіх повбивали, а один ти залишився з роти». А він каже: «Та що ж я знаю?! Я ж не ховаюся, біжу зі всіма та й всьо, стріляю, як же тут сховатися?». Ще дід розповідав, що якось ішов і побачив поранену медсестру, яку звали Катя. Вона була поранена і просила її пристрелити, а дід сказав: «Як не буду стріляти!»...

І як прадід дійшов до Берліна?

Прадід розповідав, що вони гнали і гнали німців, і через Україну, і через Польщу, аж в Германію загнали німців. Аж у Германії вони вже очутилися! То німці вже відступали, а вони їх гнали! Прадід каже: «Зайдуть у Германію, а там ті ж жінки боялись нас, бо думали, що ми погані, що ми прийшли їх убивати, то вони ховались, але ми нікого не вбивали».

То коли прадід повернувся додому?

Прабабуся казала, що прадід повернувся восени.

Тобто війна закінчилась у травні, а дід так пізно повернувся?

Так, повернувся аж восени, привіз гостинців!

А що дід робив після війни, чим займався?

Він був вже вдома, бо був старий чоловік *[...]*. Працював у колгоспі, жили в селі, що ще було робити?! Він ще займався виготовленням надгробних пам'ятників *[...]*. В нього не тільки в селі робили замовлення, а навіть із Білорусії!

А що Ви можете розповісти про роботу в колгоспі?

Ну, що в колгоспі... все робили вручну. І косили жито вручну, і молотили, і льон вручну рвали.

А які зарплати були?

Платили мало. Платили кілограмами, скільки заробив; гроші платили рідко в післявоєнний час.

Частина 2. «Минуле, що гріє серце»

Що Ви можете розповісти про своє дитинство?

Було весело! Дітей було багато, ми гралися, в школу ходили. Було дуже весело.

То у Вас тільки приємні спогади?

Так! Тільки приємні. Було дуже весело!

Яким було Ваше харчування?

Нам вистачало їсти, все було натуральне, моя мама то млинчики пекла, то печиво. Вистачало їсти.

В якому віці Ви пішли до школи?

Я пішла в школу в 7 років.

Як Ви ходили до школи? Була шкільна форма?

Так! Виключно шкільна форма: було плаття таке коричневе, темно-руде і білий фартух обов'язково!

Ви були піонеркою?

Спочатку вступали в жовтенята — була зірка, а потім у піонери, а потім вже у комсомольці. Але я не хотіла йти в комсомольці, не вступала, я і ще одна моя подруга — ми не вступали в школі, але нас винуждали. А от коли пішла на роботу в больніцу, то я вже вступила в комсомол. Нас багато де возили, кругом на екскурсії, і в Хотин, і де я тільки не була. *[У Рівне їздили, і по селах, і навіть у Білорусії співали].*

Що Ви можете розповісти про школу? Якою мовою у Вас викладали?

Викладали українською, із зарубіжних мов в нас була німецька. Були різні предмети: і математика, і фізика, і історія.

А що Ви вчили на історії? Чи вчили про Леніна і Сталіна, чи було багато ідеології?

Так, це все було.

У Вас був дружній клас?

Звісно! Нас в класі було 23 чоловіки. Ми разом і в ліс ходили, і в клуб, і на річку. В школі хлопців забирали на город, а ми з вчителькою щось пекли, а потім несли хлопцям пробувати.

Ви після школи одразу пішли працювати?

Ні. Після школи в с. Іванчиці, де закінчила 8 класів, я ще вчилась у вечірній школі в Зарічному[1] два класи — 9-й і 10-й, але заочно.

А вечірня школа була з котрої години і до котрої?

З 6-ї і до 10-ї.

А де Ви після вечірньої школи працювали? Одразу пішли в лікарню?

Ні. Я зразу пішла на стройку молодьожну! Платили нам там добре. А я ще після школи була мала, а майстєр мене записала на жовтневі свята, ще мені гостинця давали — цукерки. На тій стройці вся була молодь — молоді хлопці і дівчата. А як стройку завершили, то я пішла працювати в лікарню!

[1] **Зарічне** — селище Вараського р-ну Рівненської обл.

А ким Ви працювали в лікарні?

Була буфетницею[1], годувала хворих. Працювала там 7 років.

Що Ви можете сказати про медицину в той час?

Медицина була хороша, безплатна. Я як працювала в лікарні, то 14 раз здавала кров по 250 мл. Але нам гроші за кров не давали, а тільки талончики в столову.

Ви ще десь працювали після лікарні?

Після лікарні я працювала на маслозаводі в Зарічному — виробляли масло. Тамечки[2] працювала, а потім за діда пішла заміж в 1978 р., то пішла з заводу, бо там треба було ввечері молоко приймати, а діду це не подобалось.

А де Ви познайомились із дідом?

В свояка на свадьбі!

А коли у Вас народились діти, то де Ви працювали?

Спочатку була в декреті, а потім пішла в колгосп, була телятницею — доглядала за телятами. Довго телятницею я не була, пішла працювати в склад, приймали зерно з поля, складали його, мололи. Працювала там до пенсії.

Вам вистачало того, що Ви заробляли, на життя?

Так!

Ви ще десь працювали після колгоспу?

Так! Ще до колгоспу я робила в садіку завгоспом. То тоді своїх синів, твого тата і дядька водила в садік, а потім на моє місце з декрету повернулась одна жінка, то я вже більше своїх хлопців не пустила в садік, бо я бачила, як там несправедливо все роблять! Сказала собі: «Ні! Хай мої діти будуть вдома!»

А що саме там робили несправедливо?

Прийде старша вихователька групи на кухню та поїсть все м'ясо, а дітям кості. От що! *[Респондентка сміється]*.

А Ви займались творчістю?

Да! Я виступала в хорі від Центральної районної лікарні, коли там працювала. Де ми тільки не виступали… і в Ровно їздили, і по селах, і навіть у Білорусії співали.

---

[1] **Буфетниця** — працівниця буфету.
[2] **Тамечки** *(діал.)* — там.

Що ще цікавого було у Вашій молодості?

В клуб ходили кожного вечора! Кіно, танці. Не те що зараз, оті кахве та ресторани, а то клуб, кіно і танці, кожний Божий вечор!

На вихідних Ви не працювали?

Ні-ні!

Ви ходили кожної неділі до церкви?

Ну, як тобі сказати? Тоді в нашому селі церкви ще не було, і тільки в сусідньому селі в Серниках[1] була церква. То баба ходила кожної неділі, а ми тільки по великим святам. А потім якось і ми почали кожної неділі ходити до церкви. Їздили автобусом. І вже як часто почали ходити в церкву, то батюшка Іван забрав мене в церковний хор.

То як Ви почали співати в церковному хорі, Ви вже в тому, попередньому, від лікарні, не співали?

Вже ні, тільки в церковному.

А як Ви святкували великі свята?

Ой, ніколи не забуду, як на Петра і Павла вдягала свою улюблену красиву хусточку і бігла в церкву!

А в радянський час були якісь покарання за те, що ходили в церкву?

Я виступала на захист церкви від комуністів, то до нас і КГБ приїжджали, і казали, що заберуть мене у в'язницю. А баба каже: «Беріть, то я вмру...». А я кажу: «Беріть мене, в мене мала дитина, то беріть і мене, і дитину у в'язницю». Це все було в 1984 р., хотіли розібрати церкву, але жінки відстояли церкву!

Що Ви загалом можете сказати про життя в Радянському Союзі?

Було добре, нам всього вистачало, все було безплатно, і медицина, і діти вчились, вступали безплатно, все було своє натуральне.

Було дуже цікаво дізнатись і про Другу світову війну, і про Вашу молодість. Дякую, що поділились зі мною цими спогадами.

Дякую і тобі.

---

[1] **Серники** — село Вараського р-ну Рівненської обл.

аудіоверсія

7

Sic transit tempus[1]. *Від Другої світової до відновлення незалежності України крізь призму сприйняття мешканки села Горішні Шерівці*

місце	**м. Чернівці**
дата	**16.05.2025**
спосіб	**розмова по телефону**
респондентка	**Марія Сербенюк (Козак) (1951 р.н.)**
інтерв'юер	**Антон Сербенюк**

Сьогодні 16 травня 2025 року, місто Чернівці. Перше питання до Вас, бабусю, досить широке: що Ви можете розповісти коротко про себе, про свій життєвий шлях?

В мене дуже був тяжкий життєвий шлях. Дуже дєтство було погане, бо я була сирота, без тата. Мама ніде не працювала, бо тато був інвалід першої групи — Козак Ілля Миколайович.

А звідки Ви, бабусю, родом? Де і коли народились?

Народилася в Горішніх Ширівцях 1951 р., 6 березня.

А що Ви можете розповісти про своїх батьків?

[…] Я не помню, в якому році родився дід Ілля. Десь 1907 року. А мама *[19]*17-го року родилася в Ширівцях. В неї було дуже

[1] **Sic transit tempus** *(лат.)* — так минає час.

багато дітей. Вона в школу не пішла, тому що треба було дітей… помагати мамі з дітьми сидіти. Мама ходила до пана на роботу. Дуже трудне мами було життя.

А до якого пана ходила мама на роботу? Ви пам'ятаєте ім'я?

Мами було дівоче Рикуняк Євгенія Миколаївна. Тоже Миколаївна.

А в якого пана вона працювала? Чи пам'ятаєте Ви його ім'я? І як було працювати в пана — чи добре?

А я пана не знаю. То котрий кликав, то вона йшла. Вона мала була. Вона в школу не ходила, бо неграмотна була, але ходила йому сапати, там, прибирати, знаєш? Такі роботи робила для того, щоб вижити, щоб мали що одіти.

Вони бідні колись були дуже, бо дев'ять дітий у них було. І вона в школу не пішла, бо з дітьми сиділа і мама ходила до пана. Вона підросла, тоді вже мама її була дома, а вона вже ходила. Коли їй було 12 років, то вона вже ходила до пана сапати, у пана робила та й одівала дітей і сама одіваласи. Вона дуже в трудних условіях була. Потім вже, коли вона підросла, як началаси війна, то її забрали, машинами ходили. Мама не знала дітей, то діти… мама сиділа з дітьми, а тут стали кричати, що прийшли, забирають, їде машина і всіх забирають — і дівчат, і хлопців, всіх.

Та й мама вибігла дивитиси на ту машину. І вони забрали її. І повезли її… як то вона казала — вона неграмотна — на Дон якось, на Дону вона була.

А яким чином вона потрапила на Дон і коли приблизно це було? Це під час війни було?

То їх машина… то війна началаси, її йшли шукати, щоб йшли дикунки[1] копати, брали молодих, щоб йшли дикунки, вони всіх забирали, 14–15 років, мамі було 16 років, тоди, коли її забрали.

Її забрали хто? Німці?

Коли була війна? *[Друга світова]*. А вона з *[19]*17-го року. Кілько їй було? То вона не знала, й'кого року… казали їй, що з *[19]*19-го. Вона пішла на пенсію вже пізніше, а коли вже ми

[1] **Дикунки** *(діал.)* — окопи.

її хоронили, то такої[1] не було, була з *[19]*17-того року. То вона бідна переробила скільки. Але вона не робила, бо коли вона відти з війни прийшла, тато інвалід був, бо в него операцію робили, прокол. І брали пункцію, це так вони казали колись, що пункцію з коліна брали, знаєш, це таке брали, шпік, та й я знаю... та й йому заділи і він став інвалідом першої групи. І вона вже гляділа за ним.

І це, бабусю, ще до війни?

Це вже після війни. Але вона в Німеччині... Їх аж завезли в Німеччину. Вона там дикунки копала. Каже мама, що вона довго була там, а коли війна закінчилася, то німець прийшов. Вона не знала, що закінчилася війна. Німець прийшов, дав... каже: «Буковина, буковинка, буковинка». Мама каже: «З Буковини». А він каже: «Буковинка». Дав коня ї, посадив на коня. І так вона поїхала. І там... я знаю, як вона казала, шо то не поїзд, вона якось іначє казала, і всі... і вона доїхала там, де всі зібралиси, і хто куда їхав, і вони на вагони й'кіс, я знаю шо то було...

Тобто мама під час війни була примусово вивезена до Німеччини?

Да-да, там на Дону була, якось на Дон їх завезли.

А, тобто вона на Дон була завезена німцями. Саме німці прийшли сюди і забрали її?

Да-да, німці, німці. Німці забирали наших.

Тобто німці змусили її копати окопи. Правильно, бабусю?

Та-та.

А після того, як вони її забрали, де саме вона копала окопи?

Там на Дону, там, де німці, вона казала, що на Дону була, там копала. Та їх куда везли, туда вона і йшла, я знаю куда... то Міли хотіла запитатси. Міла, може, май лучче знає, бо вона старша від мене. Я мала була, як я це чула. По-простому, знаєш, говорили так.

Угу. А потім мама за допомогою того німця повернулася додому?

Та, відтак німець... мама не знала... мама каже, шо у го́рботкі була, в кожушині, в сорочкі. Та й вони того сказали, бо коли

[1] **Такої** (тут) — так.

війна закінчиласи... Вона в сорочкі і в горботкі[1]... вішита така сорочка була, як на Буковині, знаєш, колис' носили. Та й каже, шо він дав ї коня і посадив ї, і ще дав ї водички на дорогу. Та й каже: «Та й так я вернуласи сюда», і тут тато, прийшла його сестра, Людкіна мама... Марія... бабка Людкіна, Орисі мама, прийшла та й каже: «Ґєнцю, давай, буде треба... Ілльо тебе хоче сватати».

А мама як учула, то прийшла до мами, там... вона жила в Брідку[2], мама отдєльно, вони, вся сім'я. Та й вони взяли та й прийшли до... Марія прийшла до ї мами Рикунячки. До мої мами мами. Ї Рикунячка фамілія. Та й сказали, а мама її заставила йти за інваліда. Каже: «Багато дітий», каже «Шо ми будем робити? Не віживем». А тато був богач май[3], знаєш, але інвалід. Але він не міг робити, він на візку їхав, тако візочок мав. Та мама його піднімала, та й чоловіки помагали ї. І він стриг, і пачі[4] в'язав, ці сапожки робив, шив тапочки, всьо він так знав, всьо вручну робив. І так вони віживали. Відтак родилася Оля, відтак я...

Тобто батько посватав Вашу маму вже після війни?

Так, так, а коли війна кінчилася...? У *[19]*41-му?

У 45-му.

То... а вона в *[19]*46-му, відий, вийшла заміж. То кілько...? Ого, то 37 років їй було. Нє? Нє, 30 років дес'...

А, ну, вона казала, що зразу вона прийшла, ще там до пана ходила, трошки підробляла, бо діти голодні були. А відтак вона вийшла заміж, но, не знаю, в якому році. Но, але мама дала їй придане — скриню, то писало *[19]*40-й рік. Така, знаєш, вмєсто шафи давали, скрині такі, такий ящичок, файний, то ми дали в монастир, як мама померла *[...]*.

А що Ви можете сказати про батька? Про Іллю?

Но, Ілля умер в *[19]*60-му році. Нє... у *[19]*60-му мінялися гроші, а він умер в *[19]*59-му. Я смерть його пам'ятаю. Я ще кор'ю боліла, але я не була на кладбищі, нічо. Мене забрали сусіди і я там сиділа, бо то треба було, щоб корь не

[1] **Горботка** — вишита спідниця, елемент народного строю.
[2] **Брідок** — частина села Горішні Шерівці.
[3] **Май** *(діал.)* — дуже.
[4] **Пачі** *(діал.)* — вовняні шкарпетки, панчохи.

простудити, бо від так можна вмерти. Як простудиш, корь — це дуже погана болячка. Я лиш виділа, як тато вмирав, бо я була на печи. А тато тоже вмер нечайно, замерз в голову. Мама пішла в церкву, це на Шуткуву[1] неділю він вмер.

А ми ще, слухай, ще хату, ставили, знаєш, строїли? Тако лишили одну комнату. То стара хата була. А, та й кухонька і ко́мнатка. І навкруг того строїли хату, вимурували і тато помирає. І ми вже не маємо де бути зимов, то веснов він перед Пасков вмер. На шуткову неділю вмер. І ми вже не мали де, і мама нігде не робила. Гроші він закопав під горіх. Коли я виходила заміж, то найшли гроші, але то вже помінялися в *[19]*60-му році гроші, вже не були. Але ми аж у *[19]*70-му році найшли гроші, бо горіх викорчували. Там в коробочкі, бо він тримав гроші на хату. Та й вікна зробили, знаєш. Треба вікна заплатити, всьо, та і люди помогли, мама брала. Маму взяли на ферму, на роботу встроїли. Голова колгоспу узяв.

Та й я ходила, телята мала, та й ми маленькі були, та й ходили і в школу, і вчилиси, і йшли телята... А Оля була коло вівців, *[сестра]*, всю жизнь тяжко, тяжко, видиш, і тепер все врем'я робимо і робимо і робимо. Але Бог поміг. Ішли хріну копати далеко, здавали хрін. Копійка до копійки, щоб розсчитат'си з людьми. Але люди добрі помогли. Той, що робив вікна, чекав на гроші. І відтак робили і помаленьку віддавали. І так ми всю жизнь...

Бабусю, а за що саме Ви розраховувалися? За що віддавали гроші?

Ну, а за вікна, що робили, у хату траба вікна, вікна, відтак криша...

Це Вам сільська громада допомагала?

Нє, то ж був побудований будинок без вікóн. І лиш криша і вімуровано, знаєш? Коли тато вмер, але криша була і мама пішла, вікна замовила. Замовила вікна і дала завдаток. А за то, шо вікна робив той майстер, треба йому було платити.

А майстра Ви де знайшли для вікон?

Там, у нас в селі майстри були. Та й тато робив, цейво... до нього приходили люди, він їм щось робив, трошки розчитувалися, що пачі[2] там, сапожки робив.

---

[1] **Шуткова неділя** *(діал.)* — Вербна неділя.

[2] **Пачі** *(діал.)* — теплі вовняні шкарпетки.

Це ще коли тато не помер, ще до вікон — він підпрацьовував: стриг людей, сапожки робив?

Та. Але коли помер, лишилися люди і давали сапожки підбивати, зашивати сапожки, червики шили, він в'язав дітям пачі такі, знаєш, теплі, знаєш, бо колись у постолах[1] ходили *[...]*.

А що таке постоли?

Ну, як гуцули носять постоли. Постоли. Це така ноша була, як у гуцулів. Такі зі шкіри свиної, знаєш, шили постоли, зав'язувалися. Але в них холодно, а тато такі плів крючком з вовни, така нитка вовняна і такі носки, знаєш. То казали пачі, бо то грубі пачі і в постоли одівали. Бо сапожки не такі, то все з свинної шкіри робили.

І тато то робив для сім'ї і людям?

Він перший раз людям, а то вже гроші. А відтак вже Олі, вже як йшла в школу, то Оля вже мала і я вже мала що купляли, знаєш, в магазині. Такі чобітки свинні, кірзані чобітки, з кірзи казали, такі, як солдати мали, знаєш? А до школи ми ходили без сумки, таку шили торбочку. Та в торбинці, так ми ходили і носили книжки.

А як виглядала Ваша сільська школа тоді, коли Ви там вчились?

Ну, була хороша одна школа, але там ми вчилисє. А відтак построїли нам школу. А там вони колись вісіляли цих на Сибір людей *[...]*, та й ми в хатах їхніх училися. А коли я вже була в шостому класі, то ті прийшли, я вже кінчала, відий[2], школу, нє... відтак... Да, в шостому класі я перейшла в нову школу, цю, що тепер є, нова школа. А так ми вчилися 2 роки в Безбородька, а відтак була мала школа, то клуб тепер вона.

Тобто, бабусю, уроки відбувалися в будинках депортованих односельчан?

Да-да-да. І магазини робили з тих будинків, брали та й робили, хто мав гроші, знаєш?

---

[1] **Постоли** *(діал.)* — личаки, взуття із сиром'ятної шкіри.

[2] **Відий** *(діал.)* — бачиш, чуєш (акцентувальне слово).

А Ви ще знали сім'ї цих депортованих? Бо Ви згадали будинок Безбородька — хто це був? Може, ще когось пам'ятаєте?

Та він був висланий. Він був богач, і богачів висилали на Сибір. І він там роки був. А коли вже… прийшлоси, шо…. Я і не помню… Я не знаю… знаю, що я у шостому класі була, то вже вони повернулиси, але вони мали ще таку стару хату. То це було на 4 класи, 4-комнаті. І калідор такий. То хата в них велика була, а там ще була така кухня, комната і хороми, як кажуть, а мама казала: сіни, там вони прийшли та й там жили.

Відтак уже построїли школу і нас перевели із тої школи, що була мала школа, де церква, то зробили клуб. І ми перейшли в цю багатоетажну. Я не помню, на скільки етажів була школа. Але нова гарна школа, стадіон, всьо було, наші вчителі *[…]*.

А скільки класів Ви закінчили?

Я закінчила 8 класів і пішла на роботу. Бо треба було гроші. А відтак у якому році… робила, і пішла у вечірню школу. Тут у нас у Ширівцях у вечірню школу ходила.

А якою мовою Вам викладали у школі?

Украі́нська і руский язик був. Англійську вчила з 4-го класу *[…]*. Руска, фізика, так, як у вас. Ми ще до Союзу відносилися. То був Союз, знаєш? І ми до Союзу відносилися.

Так, так. А як Ви це сприймали тоді? І як Ваша мама, односельчани ставились до навчання в школі — до того, як Ви вчитесь?

Ну, то шо, мама неграмотна була, я сама собі віживала. Та й вчилася, була відмінницюв я, лиш не мала условій йти, а то треба було іти. Але мама… ми з-за цего не могли, що ми мамі помагали. Мама пішла на ферму і мама і худобу мала, і телята, знаєш. Ми до телят ходили… а то Оля з телятами, а ми з мамов з коровами, що доїли корови, мали 15 корів. Давали їсти, всьо носили на коромислах, жом, усьо. І я на коромислах 2 відра, такий патик, знаєш, був і відра вішали на то і носили на шиї. На шиї носили, тако на плечах.

Та й тяжке життя було. А відтак я ходила в 9-й клас та й мамі помагала. А потім вже ми вже хату достроїли, всьо. І вже пішла я на роботу. Вуйко взяв мене на роботу, у

стікольні робила я. І робила і йшла у вечірню вчитиси. Приходила з роботи і йшла вчитиси.

То було в Чернівцях уже чи то ще Горішні Шерівці були?

Горішні Ширівці, а в Чернівці я з *[19]*81-го року пішла. Хату получила, що я вже на маслосирбазі робила. Я поступила, але не мала за що йти вчитися, бо мама відтак заболіла, зламала руку, ногу потім зламала. І я пішла, щоб... на ферму. Того я і лишила учобу, знаєш.

А потім я вже після цього пішла на маслосирбазу. Стала на очєрєдь на квартиру, робила на маслосирбазі. І потім на складі робила на маслосирбазі. Відтак нам з району привозили сир, то склад був, цех дозрівання сирів був. А потім вже я пішла вище. А потім вже... в *[19]*90-му році, по-моєму, я пішла в вафільний цех на склад, а потім наш директор взяв нас, ми купили магазин, взяли, знаєш, в аренду... Ми всі склалися гроші і викупили магазин. Но, я ще робила рік у магазині. Перший раз я пішла на вулиці, торгувала з молокобочки, вітак так вже на віїзні ходили, а потім вже доремонтірували, бо то построївся, і директор викупив магазин. Приватизіровали магазин, знаєш, приватизація.

То я вже, коли вже зробили, вже начали торгувати в магазині, ремонт зробили, то ми своїми силами всі як приватизіровали і потрохи давали гроші. Та й, цево... я вже пішла продавцом, в бакалії була. Перший раз на фасовкі робила, а потім вже продавцьом. То я ходила заочно вчитися.

Це вже в період незалежної України?

В *[19]*91-му році ми магазин приватізували. І так вже директор умер, магазин пішов з дітьми, і нічого не дали нам з того магазину, що ми мали приватизацію. Та й то давали нам шо — то ваучери. Та ми за ваучери... Він брав у людей ваучери і так викупили магазин. І він помер і нічого нам не дав, дітим своїм лишив... і ми програли... Так що, як не везе зранку, то не везе до останку... Та й таке...

Так що даром і магазин він здав. Каже: «Я вам виплачу». Ми підписалися, бо ми на дітей зробили. Ми зробили, а то всьо, слухай, неправильно роблять, так як тепер. Нема защіти у нас ні від кого. Всі рвали колгоспи, всьо розійшлося. Ці комуністи все забрали. Машини всьо попродали, розгромили, бізнес зробили. Ще і ваучери в нас. Фабрики.... Що все

в магазині пішло торгувати, бізнес зробити. А ми бідні до останку. Хто не мав зранку, то немає до останку…

Днями і ночами робили і до людей ходила. Ти знаєш, як я так ходила, бо треба віживати *[…]*. А я в *[19]*70-му році виходила заміж. Вийшла заміж та й пішла… на маслосирбазі я працювала. І дід прийшов, і так дід узявся, і мама каже: «Гай, виходь заміж, виходь, бо Оля має виходити заміж», каже, бо Оля старша, а я перша вийшла. А Олин чоловік, Оля мала виходити заміж, а він розбився… Та й вже я пішла, мама мені весілля робила. А Оля тоже не мала щастя. Тоже лиш на роботу…

А Оля де працювала тоді?

А вона була депутатом. Вона на «Восході» робила. Вона пішла вчитися. І так вона училище, я не знаю… в прядільному цеху робила. І відтак вона була депутатом з «Восхода». Вона була у міській раді, то всьо…

А «Восход» — це що?

Ткацька фабрика, прядильний цех, коври, знаєш, «Восход». Це ткацька фабрика була. А відтак вона вже, фабрика закрилася, заводи. В нас тоже маслосирбаза закрилася. Та я вже пішла в вафельний цех. А з вафільного цеху директор наш, що закрилася маслосирбаза, він усіх нас узяв в магазин. Та й з ваучерами ми йшли так робили. А був ще й государственний чи що, я не знаю як, бо я вже прийшла, що приватізировали магазин *[…]*. Та й він нас усіх узяв, бо він робив тоже на маслосирбазі директором, але та маслосирбаза закрилася і всьо. Все розшифрувалось.

І овочна база — то все було до держави. А відтак ціво, узяли комуністи собі, приватізіровали та все. Розрішили приватизацію. Та як тепер міська рада і всьо ресторани, що всьо вони собі викупили *[…]*.

Хотів би запитати про націоналістичне підпілля. От у Вашому селі Ви згадували про оцих, що переховувались по хатах, так званих «бандерівців». Що Ви про них знаєте?

Мама в дєтстві, коли ще була мала. Та як вони приходили. То ці «бандери», казали, що ховалися у ліс. Вони розвєдчиками були, нє…?

А конкретно в когось з односельчан вони переховувались у Вашому селі? Чи мама переховувала, чи хтось з Вашої родини?

Та, вуйко був, коло нас жив, він не відти, він з Раранькичи[1]..., але він женився на татовій первій сестрі[2]. Та й він уже тут був. Але вони ховалися у лісі. Та вони як розвєдчики, я знаю. Та й ноччю приходили та й забирали все.

А що забирали?

Тукали, як не відкриваєш, ламають двері. Та й відкривали, добровільно, пускали їх. Видиш, він надслав: «Іди туда, йди туда, йди туда». Та й брали. Але вони там керували, тими «бандерами» керували. Та йому казали «бандера», бо вони його пізнали, що він брав *[...]*.

А відтак колгоспи, коли началиси, то я була мала. То каже мама: «Дивися, Марійко, бо як прийдуть маскалі», це вже після війни... *[...]*, то зробили колгосп. Та й каже... Та й брали до колгоспу барабулю на насіння, бо треба садити в колгоспі. А мама пішла у місто продавати горох, там, знаєш, таке що вона мала, мали корову, купили корову відтак, і моло́ка пішла, сир продавати. А мені каже: «Не відкривай двері», би ти не відкрила двері.

А колись то була барабуля закопана. Таку копали яму, накривали, там сипали листя горіха, відтак такі в'язали з курудзів лабузинє[3]. Ти не знаєш, шо то є? Де знаєш, курудзи жали, в'язали снопи такі, але шу́льки[4] йшли на мамалиґу[5], а до худоби січку рубали. Кидаєси того лабузиня і глинов прикривали. Там барабуля сиділа цілу зиму, бо підвалів не було. Але коли вже сказали, веснов забрала мама, не у шопу, але забрала в хату барабулю, щоб не забрали, би ми мали шо їсти. І каже: «Я іду, якщо будуть стукати, приїдуть фіров маскалі». Мама казала «маскалі» *[респондентка всміхнулася]*, а то свої люди йшли, ці комуністи, ці, що йшли, що там вони колгосп хотіли зробити. Та й шли барабулю брати...

Дивлюси, фіра прийшла, вуйко стукає у вікно: «Марійко, відкрий двері». Я думаю, ну, то вуйко, не маскаль. Та й він прийшов та й барабулі половину забрав... Та ще нам на насіння... а ми вже не мали що їсти, бо ми город садили.

---

[1] **Раранька** — давня назва села Рідківці Магальської сільської громади Чернівецького р-ну Чернівецької обл.

[2] **Перва серстра** *(діал.)* — двоюрідна сестра.

[3] **Лабузиня** *(діал.)* — сухе кукурудзяне бадилля, стебла кукурудзи.

[4] **Шульок** *(діал.)* — качан.

[5] **Мамалиґа / мамалига** *(діал.)* — кукурудзяна каша.

Та й таке. Ішли вони до бідних... До богачів не йшли. Що вони не мали? Та я вже тоди, коли я пішла в школу, та я не хотіла русский язик, казала: «Маскалі, маскалі» *[...]* Мама мене так била...

За що?

Що я не хотіла по-руски говорити, по-украáїнські... вчити руский язик не хотіла.

І через те мама Вас била?

Мама била, що я відкрила хату. А, а мама чо не сказала, що наші люди будуть ходити, що це не маскалі? А мама сказала маскалі. Мама неграмотна була. Та і наші люди ходили, ці комуністи, яких голова колгоспу дав людей, і люди йшли по хатах і збирали. Насильно. Не казали, скільки ти даш, а насильно. Та як тепер, тепер такий час прийшов, що кажуть, що хати будуть відбирати *[...]*. Колись мама казала, що «дивися, Марійко, тобі дадуть якусь халупу, а євреї прийдуть та й можуть забрати твою хату».

Бабусю, а як взагалі в селі у Вас ставились до євреїв і як їх називали: жиди, євреї? І який взагалі був образ єврея в селі?

Дружно жили євреї. Хароші люди були. В нас були бухгалтера євреї, були вчителі євреї. Так що в Шерівцях були євреї, жили євреї, брали у нас молоко. Дружно жили. А відтак я тут з євреями жила. Та ще луччі, як наші, були євреї. Але це старі євреї вже були. Але видиш, я не знала, що вони кухню від мене забрали. Зробили половину на калідор. Іцик взяв. Але так вони хороші люди.

Вони керували, але вони брали і собі, і давали нам, щоб ми не вмерли. Так що вони знали, як живуть.

А що означає «керували»? Євреї якісь посади державні займали у Вас в селі, в колгоспі?

Да. Бухгалтери, вчителі були. Вони не робили тако, у магазині робили, знаєш?

Тобто вони переважно займалися освітньою або, скажімо, адміністративною діяльністю?

Но... Депутатів не було. Я не знаю. Я знаю, що вони жили, нанімали хати там. Вони не мали своїх хатів, вони жили на квартірах.

А то були місцеві євреї, яких Ви знали давно? Чи приїжджі?

Ну, хто бухгалтером приходив, чи голова колгоспу, то вони ж давали їм жильо, знаєш, таке. Ади[1] від нас відібрали та й бухгалтерові дали. Построїли хату. Голова колгоспу построїв таке як общежитіє. Якщо ті уходили, то другі приходили та й жили в тих домах.

А що саме у Вас відібрали?

Город відобрали. Та й ми пішли, того мама нас вигнала на роботу в город. Олю вигнала. А відтак я пішла, бо я вийшла заміж в Садгору та й пішла на роботу, робила та й получила квартіру, коли здавали за руских квартіри. Але треба відробити було. То цю квартіру, що я живу, то я получила її, але тоже наша маслосирбаза платила за квартіру мою.

Який взагалі був процес отримання квартири?

По очєрєді. Я вже родила Галю, і я вже там жила у тата. Нас багато було. В тата було багато дітей. Та й ми жили. То стару хату мамі дали. Бо мама його мала багато дітей. Так стали вмирати, а четверо жило. Та й дали їй стару хату. Та й я там вже доживала. Та й та хата як наводнення, та й ту хату затопило. Та я вже трошки раньше на 2 роки получила квартиру, чим очєрєдь мала бути, знаєш? А відтак Сільва прийшла. Та й там Сильвестр був приписаний, та вже його жінку приписали, та вже Сильвестр з Сільвов жили там *[...]*.

А коли Ви отримали свою квартиру в Чернівцях, який був її стан? Які там були меблі?

Я получила та й дала мамі хату, щоб мама мала де жити. А мама Галі дала хату. А Сільва там жила та й казала, що вона буде строїти, построє хату та й назад верне хату. А Сильвестр каже: «Якщо будемо продавати хату, то пополам», шо дасть половину грошей мені, казав Сильвестр. Так то це ота хата, що дасть Галі. Але не знаю, як Сільва зробить. Ну, що зроблять, коби[2] мир був. Та й ще шо тобі казати?

[1] **Ади** *(діал.)* — вигук, який вживається для вираження здивування.
[2] **Коби** *(діал.)* — аби, щоб.

А ще розкажіть трохи про повстанців. Від кого Ви чули про них? Від мами? Ви в попередній розмові згадували розмову між мамою і ще кимось з дорослих, яку Ви почули малою. Про оцих «бандерівців».

Бандери ходили, все забирали: і свині забирали і вже там різали. І так що і хліб пекла мама, хліб тоже забирали, всю їду. Приходили ноччю і забирали їду.

А Ви розказували про історію зі свинею, як мама свиню дала повстанцям. Це було?

Нє, мама різала свиню. А вони все знають. Вони все знають, бо наші, це я того кажу, що вуйко все знав і здавав і своїх здавав. Він знав, що тут ріжуть, там то. І йшов у ліс і тих посилав. Він сам не брав у нас, а другі приходили та й давали, а так мама би не дала йому.

Тобто Ваш вуйко, бабусю, допомагав повстанцям?

Той, що мами татову рідну сестру тримав, то він був «бандера» і був наводчиком.

«Наводчиком»? Які були його завдання?

Ну, він все слідив, де що є, в кого, що роблять. Та й він... та й дивився, щоб не спіймали їх та й йшов, защіщав їх. Та і наводив їх. Він брав і дивився. Та вони йшли, відкривали стайні та й забирали і свині, і все там, і кури, і яйці забирали, всьо. Щоб мали що їсти, бо вони в лісі жили.

А що говорили в селі про них? Яке ставлення було до них? І чи була допомога з боку мешканців добровільною?

Це відий, ті що не хотіли йти воювати, а вони кажуть: «Розвєдчики». Я кажу: «Шо це є бандери?» А вчителька казала, це... що вони розвєдчики були. Я не знаю, це вчителька мені сказала, а мама каже «бандери», казала: «Ховалися, що не хотіли йти на війну». Та й так. Та й брали насильно всьо, а відтак, коли голодовка була, мама каже, після війни голодовка була, і боліли тіфом люди.

А що за голодовка? Як мама пережила голодовку?

Мама пережила голодовку, бо в них була пшеница, бо вони мали поля. Та хліб був, кукурудзяна крупа була, жорна мали, жорнили, так їли, що могли. Але приходили тоже закриті, коли варили, бо тому що приходили другі, та й голоден, та й

з мамалигов. Каже, що прийшов сусід, мамалигу мама віверну́ла, а він гарячу та й забрав і побіг. Бо голоден був. Для своїх дітей ходили брати. Це після війни це всьо було.

Десь [19]46–[19]47-й рік?

Но, та й так ховалися ті там, то... То це «бандери». Це після війни вони це робили? Чи що, я не розумію, коли війна кінчилася, то вони тоже ще переховувалися, а відтак уже змирилися. Пішли по своїм домам.

А що потім було з тими «бандерами»?

А я не знаю, що було з ними. Вуйко робив, вже пішов до своєї хати. Бо то тітка сказала, потім, що не знає, де він *[...]*. Він був прєдатель. Його всі знали, що він наш, але він наводив всіх. І брав, знав, де що брати, в кого є що.

А він наводив кого — комуністів чи тих, хто в лісі сидів?

Ті, що в лісі ховалися. То люди такі, що не йшли воювати *[...]*. А то що думаєш, що багато... Мама каже, що тоди, коли її брали на війну, то вони по хатам ходили, а люди ховалися, кікали, а вона куди мала кікати, як вона з дітьми, нікого не було. Вона каже: «Я не мала куди діватися. Я вийшла подивитися, чи правда, чи їде машина». А вони побачили і всі так, як тепер забирають у бус і везуть в буса, а то машина була. Мама каже, що наверху їхала, холодно було, але вони чекали, щоби оділися. Вони кажуть: «Одівайтеся і в машину». І каже, що вони з тим були... мама казала воль.... вольвольвер... чи як...

Револьвер?

Но-но, каже: «Йшов і давай одівайся». Вже мама не могла втічи, бо він пішов і дивиси. Мама каже: «Діти нема з ким лишити». А баба сховалася, бо вони не дивляться ні на дітей, нічо *[...]*. А тато на війні, її брати були, котрі вже більші, то тоже на війні були. Вуйко Ілльо, Леонтій, але вони контужені прийшли. І тата дід Степан, *[чоловік респондентки. – А.С.]*, контужений був, що німці його відкопали. Він був присипаний.

Це були брати мами?

Це моєї мами брати були, воювали, а мамин... то вже баба Женя була віддáна. Тато *[насправді дід. – А.С.]* був малий твій. У війну родився. То дід Адам, *[чоловік респондентки. – А.С.]*, у війну родився.

А хто забирав маму ось так з револьвером?

Німці, німці приказували, та й ішли брали. Та й тоже наші. Та як у полон йдеш, та й здаються та й одне одного… У кого є те, хто живе, де кого можна брати, хто. Та і так вони до кожної хати ходили. Хто не відкривав, а хто кікав. У ліс кікали. І мама тоже кікала. Мої мами мама кікала тоже. Але взяли дитину, маму взяли. Мама висока була, така годна дівчинка була. Та й взяли її. Але тепер німці у *[19]*90-х, коли вже верталися, то німці давали по 3000 доларів, а моя мама вже вмерла була. У *[19]*97-му чи *[19]*98-му році. А, ну, то давали гроші, але мені не дали, бо мама вже померла була *[…]*.

А що мама казала про німців? Який був образ німців у селі в цей повоєнний час?

Я знаю… Вони тут строїли німецькій міст, нє, то турки строїли… А німці у лісах, лісами аж до нас, вони з лісів повіходили. Що я знаю, звідки? Тоже і то вони, то війна була, я не розумію… Я чула, що вони говорили так. Та я кажу: «А чо мій вуйко *[Василь Сологуб]* „бандера”?» А мама каже: «Бо він бандера, нас обкрадав». Казала: «Розвєдчиком був, такий продажна шкура». Мама так казала, бо я не розуміла тоди, що то є. Мама казала, що вуйко всіх здавав, прийшов, грабив, забирав, не дивився, що дітям треба. Де міг, там, де вони могли, та й брали. Це ті, що в лісі були. Мали ружьо люди. Багато людей поховались. А одні на війні були, багато на війні було. Розказували, що не було що їсти. Жаби́ їли.

Жаби їли? Це коли було?

На війні шо, водичку, жаби. Голодні були та й не було що їсти. Та вони, каже, лупину[1] їли від барабулі, траву їли, жаби, черваки їли. Як до тата приходили стрижчи та й сиділи та й розказували, а мені це неінтересно було. Тоді казали: «А ви, діти, ще вибираєте їдов?». Так казали ті люди, що приходили стригтися до мого тата. А я мала була. Мені 6 років було, я на печі була, бо коли тато вмер, мені 6 з половину було, що мала йти в 1-й клас, осіню, та і таке то. Та і знаю, що якби ти мене раньше питався, то Міли, може, ще спитав щось, розказала. Та я тобі докажу.

[1] **Лупина** *(діал.)* — лушпиння, шкірка, шкаралупа.

А бабусю, я ще хотів Вас дещо запитати. Як над могилами насипали землю і потім стелили на них і щось і їли — чи так було?

Нє, то такі, знаєш, колись не робили пам'ятники, а тако з глини такі гробики, знаєш, і на гроб. Це не з глини робили, кажеш: насипали глини, то вже як людина помирає, то вже роблять, і вже є хрест там. І тако робили могилку. Могилку, могилку. І на могилку ту клали клейонку і приносили галушки, їду і в тарілки розкладали, не в одну. В одній галушки, в другій картошка, третій салат. Та і так всі їли з одної тарілки і давали хлібчик за поману, пампушки, хлібчик, булочку.

І ту тарілку, бабусю, клали на ту могилку, яку постелили клейонкою?

Да, застеляли клійонкою.

І та могилка мала певне підвищення — вона була насипана як такий горбик?

То низька, як трунва[1], знаєш? Як трунва, так і могилку робили з глини, підсипали, і так робили.

Тобто могилка на поверхні землі, насипана у формі труни?

Знаєш, земльов тако підробляли та і такий робили, як трунва. І там на ту могилку стелили... То не високе було, низьке. Ну, 20 сантиметрів, знаєш. Підсипали, таку з глини робили могилку. І на ту могилку клали їду. Це на Провідну Неділю, коли споминали померших. І там батюшка приходив і кропив нас, молебень був... Ми всі молилися, казали «Отче наш». І поїли, і збирали каструлі, то всьо. І додому йшли. І дома молилися ще. Провідна Неділя. Як на 9 мая йшли, цвіти несли на могилку.

А у Вас всі святкували 9 травня в радянський час? Всі в селі?

Да-да. Йшли з музикою. Солдати маширували у селі. То День перемоги було. 1 мая тоже, але то на 9 мая і чехи приходили, бо тут чехи є на кладбищі. Чехи приходили.

А як Ви сприймали чехів?

Зустрічали учні, піонери, маширували. Так що ми з галстуками були. А люди приходили так, дивились, свічки клали, цвєти на могилу, запалювали свічки. «Вогонь вічний» там

[1] **Трунва** *(діал.)* — труна.

горів коло чеських солдатів. Наші солдати і чехи. Там така площадка, то ще є.

А то де, бабусю?

У Садгорі, на початку кладбища в Садгорі *[..]*.

А як особисто Ви святкували День Перемоги 9 травня і як сім'я взагалі? Чи відзначали Ви це на рівні сім'ї?

Ми йшли на парад. Після параду йшли додому. Та й празник у нас був. Ми купляли, як свято, так і ми приготували трошки їди та й сідали один до одного, приходили, сідали і відмічали парад. «День побєди» це називалося.

А які ще були свята, окрім Дня перемоги? Що ще святкували?

1 травня. Першого травня паради були, маширували по городі, на Совєцкій площаді. Були. Та як у Москві тепер робили, так і тоди нас парад був. Як у Москві тепер парад був, старшина́, командири, такі одіти в медалях. Та й маширували, всі з роботів йшли маширували. А відтак ішли, купляли, їли в столовах. Виїзна була, продавали на дорозі. Танцювали на перше травня, маршировали з музикою.

А як Ви сприймали свято 1 травня? Що воно для Вас означало?

1 травня, це... А День побєди — це що ми побідили. А це як війна. Я знаю, що це є *[...]*. Це для нас празник був, що війна закінчилася. Оце тепер що війна скінчилася. А там 9 мая, що ми побідили *[...]*. А відтак уже німці з нами примирилися і давали гроші. То вже у Ширівцях вже з Німеччини корови, вони вже хотіли тут ферми у нас в Ширівцях ставити, але не получився в них бізнес.

Тобто, бабусю, німці намагались тут бізнес заснувати?

Наші з німцями, ці бізнесмени. Зійшлися та й корови взяли, хотіли ферму робити, а то не получилося в них. Два роки лиш було. Та й всьо. Та й розбігся цей бізнес. Луччі корови наші, менші тоже добрі корови, чим німецькі. Ну, німці дали пару корів, але то щось вони не помирилися...

А хто давав корів і коли це було приблизно?

Коли ми від Росії відсоєдинилися в *[19]*90-му році. Але дивися, ми відходили, чого границі не зробили? Та й ви ж

границі не маєте. Крим треба було границю робити. Та як Румунія від нас порозділилися чесно. Та наші не требували, дураки, та й всьо... То Хрущов нам Крим подарив.

До речі, щодо Хрущова. А як сприймався час його правління? Ви вже тоді, бабусю, були більш свідомою людиною.

Но, та що Хрущов був, нас до голоду довів. Хліба не було, нам не давали в селах нічо, а давали з гороху хліб, що нас животи боліли. Ми йшли цілу ніч стояли у очєрєді, щоб хліба купити, за Хрущова, що добре було? Нє, він не справлявся. А коли Брежнєв був, то добре було за Брежнєва, і казали, що будемо плакати за Брежнєва, що коли Брежнєв помре, то буде біда, і так помаленьку, помаленьку і таки правда.

А хто казав, що буде біда?

Ну, старі люди казали. Колись діди казали, прадіди, та й ми одне одному розказували, тайкі діти *[...]*. То я при Брежнєві була, а я маленька йшла, бо я помню, що нанімали машину з колгоспу і по очереді йшли, то я, то Оля, брали, потім моя мама, йшли по очереді хліб купляти, а то давали по 2 хліби лиш, а дітей багато, хотя' їсти. То тяжко за їду тоди було при Хрущові. А вже при Брежнєві вже привозили вже в Ширівці. При Брежнєві вже і автобуси пустили, що вже і робочі могли їхати на роботу, а так не могли. Ми з города жили, виживали своїм трудом, хто як міг. Дуже важко було. А при Брежнєві вже хорошо було. Слава Богу.

Ще хотів Вас запитати про релігійне життя. Чи була церква у Вас в селі? Чи можна було до неї ходити?

Церква була, прийшли комуністи — церкву закрили. В школі тоже не можна було молитися. Я ходила колядувати, але ми ходили крадьки до церкви, а комуністів з роботи знімали. А комуністи нам не розрішали. Комуніст не мав права йти. То комуністи закрили церкву. Але ходили старі, старі люди ходили, бабки ходили, а молодьож ні. А дітям не розрішали в церкву іти.

Тобто і Вам не дозволяли до церкви ходити, бабусю?

Нє, нє, бо я мала бути комсомолков, а я не була комсомолков. Оля була, а я нє, я не хотіла. Я любила церкву і до сих пір люблю Бога і церкву.

І Ви ходили до церкви?

Ходила, але мене в підвал закривали… Але я кра́дьки ходила. Якщо вижу, що йде директор чи вчителька, або діжурять, то я кікала. Я межи бабками, межи бабками. Одна бабка мене кожу́хом закрила *[респондентка посміхається]* і в церкву пішли, і так кучно ходили.

А вчителька в школі забороняла Вам ходити до церкви?

Да, вона забороняла. А як нас… колядувати ми ходили, вчителька каже: «Так, кажіть, хто ходив колядувати?». Колядувати не можна було йти, бо це по-церковному. Та й що була у підвалі, та й що? Вони пуджали[1] нас. Але холодно було. Вони що не розуміли, що дитина простудитися може? Але щоб не йшли… Але хто, слухай, хто до Бога, то Бог його виручав. Та й тепер мене Бог любить. Та й всьо. Не треба спотикатися з цеї дороги!

Які були форми спілкування з Богом у простих людей? От мама була безграмотною — як вона молилася?

Мама знала, в церкві говорили, а мама запоминала. Мама нас на колінца клала. Та і мама знала багато молитв напам'ять. І тепер тої молитви нема. Як мама казала: «Святий Петри, святий Павле…», але я лиш те запомнила, «бери хрест….», але ми за нею повторювали, «Вірую» казали, «Отче наш» як лягати спати ми на колінцах всі. Я з одної сторони, Оля з другої, а тата вже не було тут. Та й ми на колінцах собі молилися з мамов. І помолилися і йшли спати.

Рано вставали на колінця, помолилися, помилися, помолилися з мамою і пішли одіватися. Мама пішла нам їсти давати, і поїли, і кожен до школи, хто куда. А садіків не було колись, та' як тепер. Брали люди на поле дітей маленьких, мамалиґу в цукор клали і в марлю, таке, як бинт, закручували, давали дитині, бо пипки не було, а дитина ссала ту мамалигу — і вона тим кормилася. Замість пипки. То мама часом і цицку давали на полі. То ж ми бідні, ці люди давні — мучені. Та й ми такі самі були. Я вже мала була, виділа, як мали Домку, коли у нас була.

Та й тоже ми брали малу дитину та й мама каже: «Сідай», ту такий бушлат, як куфайка, та й клали на дитину, я сідала,

[1] **Пу́джати** *(діал.)* — лякати.

мама мені постелила соломи і я тако ножками її гойдала. Щоб вона заснула, бо треба було робити. Бо не будеш робити, не платили, ні на дітей нічого не давали. Раз у рік давали там 30 гривень, щоби ми мали щось купити. А так то не було. І так далеко в поле не возила ні машина, нічого. Ми пішки йшли годину до роботи на поле сапати, там класти барабулю. Відтак копали, відтак жали куру́дзи, жали пшеницу, снопи в'язали. Це все вручну було.

Ми мучені, а вони ще кажуть, ще на нас тепер обкрадають пенсіонерів бідних *[...]*. Такий час настав, як колись. Бандери були колись. Ми казали «бандери» на них.

На кого?

Бо це «бандери» лиш ті, що ходять і знущаються над народом. Сам жере, б'є. А другому не дає, а ти здихай. Але Бог нас тримав. Ми кропиву їли. Варили кропиву, їли. Таке їли, що могли, то їли. А це коли не було барабулі, та і лупину, знаєш, ті викидали лупину, ми йшли, мили лупину, варили і їли. Мама нас кормила.

А це коли було? У Вашому дитинстві? Це вже після голоду?

Ну, та я мала була. Та й мама давала мені лупину їсти.

А чому мама давала лупину?

Ну, мали малилигу, мали то... А відтак Орисіна тітка Марія, бабка Людкина, мама пішла у місто, а тато був інвалід. А вона прийшла, пішла на під та й взяла пшеницу та й продала. Та й то не гріхом? Але кожен за то відповів. Вона дуже вмерти не могла. Вона дуже мучилася. Сиділа без пам'яти. Всьо. Бо це гріх вона зробила. Так що не можна таке робити. Від рідного брата каліки йти його обкрадати, бо то в пшеницах хліб був дорогий дуже в голодовку.

Тобто вона в голодовку рідного брата-інваліда обкрадала — Вашого тата?

Да, ми маленькі були.

А це ще голодовка тоді тривала, коли Ви були малою, бабусю?

То після війни голодовки, а відтак знов, що не уродило було. Та й тоже біда була.

І Ви це пам'ятаєте, бабусю, цю голодовку?

Я не пам'ятаю. Я чула, як говорили, як мама казала. То це по словам мами. Але я вже була маленька. Мінйонціна мама, вона була акушерков, що ходила по людях. Хто слабий, то провідувати, принімала роди. І то вона зі мною сиділа та й накорме мне, пішла дальше по людях, бо то рідна сестра, Мільончина мама і моя мама рідні були. Одне одному помагали, як могли.

Біда була колись, хуже, чим тепер. Але нічого. Дякувати Богу за все. А що думаєш, що тепер в селі не мучаться? *[...]* Але що робити? *[...]* Колись добре було: і квартири давали отак, як ви йдете на роботу і стоїте на очереді.

Які були квартири? Там були меблі? І чи Ви самі купляли?

А меблів не було. Дали квартиру, а я потрохи купляла мебель. Вони лиш хату дали пусту. Газ купляла. Газову плиту купляла. Всьо я купляла. Ну, прийшла, на землі спала, ковдру постелила. А за мебель дуже тяжко було. Оце перша моя... нє, я мала там мебель, але я лишила, мала шафу, взяла лиш сюда, а диван лишила бабці. Лужко зелізне привезла. Мала відтак лужко, дід привіз.

Дуже тяжко було, але помаленьку, помаленьку та й нажили собі, давали в розсрочку, що робила на роботі, мебель взяла в розсрочку, відтак кухню взяла в розстрочку, бо не було за налічку. А відтак робила та й по 20 гривнів знімали з мене, і так за рік виплачувала.

Це коли з Вас знімали 20 гривень? В радянський час?

В *[19]*80-му році я брала, давали розстрочку. Давали розстрочку в магазині, а з роботи стягали.

А розстрочку на що давали, бабусю?

На мебель, що тобі треба. Ади пальто купляла собі, бо не було, вже поправилася, нема в що. Та й брала в розстрочку пальто, дітям одежу брала. Що могла, то брала. Та і так, всьо врем'я. А відтак вже стало добре жити. А видиш, що получилося? Ці, що начальство, що були начальниками колись на фабриках, на заводах, вони всьо позакрадали. І квартіри покупляли собі, і заводи попродали, машин́и набрали, продавали, всьо попродали. То ту всьо на маслосирбазі всьо продали: і базу і склади. Та й всьо. Я кажу, біда, зробили магазини собі,

склади, стали бізнесом заніматься. О, це бізнес маєш. Ну, але тепер бізнес то таке. Колгоспи були, всі дружно один одному помагали, а тепер вони зробили коронавірус, би люди не сходилися, боялися один одного. Тепер війна: що хто хоче. Но колись у війну тоже таке саме було, несправедливість була *[...]*.

Бабусю, а ще хотів попросити Вас заспівати наприкінці оту народну молитву, яку Вам мама співала [...], «Святий Петре, святий Павле»?

«Святий Петре, святий Павле,
бери хрест у руки, розкажи кривому, сліпому,
хто цю молитву буде знати,
то Бог до раю буде пускати».

Так мама своїми словами казала. А ти запиши собі *[...]*.

Добре, бабусю, дякую Вам за це інтерв'ю.

аудіоверсія

8

«Ми були острівцем України»: Православна церква у селі Середній Майдан на Буковині від радянського періоду до сучасності

місце	**м. Чернівці**
дата	**09.05.2026**
спосіб	**розмова наживо**
респондент	**Михайло Малиш (1976 р.н.)**
інтерв'юерка	**Ганна Косовець**

Будь ласка, представтесь коротко: як Вас звати, де і коли Ви народилися та яке місце у Вашому житті займала церква?

Я, Малиш Михайло Георгійович, народився 22 лютого 1976 р. в селі Середній Майдан Вижницького району.

Чим займалися або займаєтесь?

Зараз я будівельник, будую церкви, роблю реконструкцію, ремонт православних храмів.

А яке місце у Вашому житті займала церква?

Змалечку батьки нас водили до церкви в селі. Храм старенький, побудований 1810 р. Ми змалечку були навчені віри, молитви. Батько був при церкві головою ревізійної комісії. То ми старалися кожної неділі бути присутні в храмі.

То Ваша родина ставилася дуже позитивно до церкви?

Так, навіть за часів Радянського Союзу.

А як ставилися сусіди?

Село маленьке, то більшість села постійно, коли була служба, літургія в церкві, то вони старалися відвідувати церкву. А частина населення, які були десь при посадах за Радянського Союзу, то вони уникали, тому що це було на той час позорно.

То тоді контроль влади все-таки відбувався?

У нашому селі контроль був менший, тому що вчителі проказували дітям, що там не можна ходити колядувати чи там писанки якось використовувати на Пасху, але контролю ніякого не було, тому що село віддалене від районного центру і маленьке, тому контроль був мінімальний.

А у Вижницькому районі контроль був сильніший?

Так, по великих селах контроль був більший, там і дітей ганяли, і потім в школі позорили, і батьків викликали. Був більш жорсткий контроль від влади.

А церкви закривали чи ні?

По суті, більшість церквів було закрито, в районі діючих було декілька, як я пам'ятаю, то було фактично десь три церкви діючих, і то відрізками часу вони були закриті. В нашому селі так пройшло, що церква діяла постійно, бо був один такий випадок, що керівництво церкви на той час — там був сусід староста — і вони змогли обдурити радянську владу, поїхали в Чернівці, випросили там можливість звершувати якісь церковні обряди, їм це надали, але вони записали цю церкву у сусідньому селі. А коли приїхала комісія — був наказ з Москви, щоб закрити всі діючі церкви — то приїхали в те село, де церква була зачинена, і так получилось, що вони розвернулися і дали відписку, що церква закрита, а на той час в нашому селі вона діяла.

Що Вам ще найбільше запам'яталося з історії церкви радянського періоду?

За радянського періоду відбувалася одна подія, коли служив тут священник Дмитро Федоращук: то почав протікати дах, дах був дерев'яний, в границі. І на той час дозволу ніхто не

давав, щоб ремонтувати старі церкви, і коштів таких, якби на добрий дах, то не було. Але касир признався священнику, що є у нього 5 тисяч з церковної каси радянських рублів, і цей священик домовився з людьми, які привозили з Прибалтики бляху, і домовився з цими людьми, вони привезли цю бляху, і була перекрита церква повністю. Це мій батько ще був на той час одним із майстрів, які перекривали дах цієї старенької церкви.

Давайте перейдемо до періоду незалежності України. Як змінилося церковне життя після 1991 року?

Українська церква встановилася трохи раніше, тому що приїхав, як по пам'яті, в *[19]*89-му році, вроді би, патріарх Мстислав з Америки, і проголосили українську автокефальну церкву. З першими в районі це була Вижниця, Банилів, Шепіт, Лопушна, Мигово, Середній Майдан, наше село — це одні з перших проголосили українську церкву. Священники пішли під керівництво Київського патріархату. Всі інші села на округ були віддані московському патріарху.

І коли проголосили українську церкву, там були потім події: Мстислав помер, став патріархом Володимир, він теж довго не був, і в *[19]*95-му році став патріархом Філарет. Тоді вже нашу церкву, як прийшла телеграма, що ми включені в Київський патріархат, — тому що до цього це була Українська автокефальна церква, — і з того часу ми почали бути тут між цими селами таким острівцем України. І обновлювали цю стареньку церкву. Але потім в нас прийшла така потреба, щоб побудувати новий храм. І довго обдумували, як це зробити, бо село маленьке, 60 дворів, а діючих на даний момент, заселених 44 двори.

А що Ви придумали робити з цим?

Так як за кордоном є люди і багато у нас людей таких були зацікавлені у цьому, ми збирали кошти і вже у 2017-му році ми цю стареньку церкву перетягнули в сторону і на старому місці будуємо новий храм. Він вже збудований і накритий, тепер треба стіни доштукатурювати, вікна, двері вже закладені, а старенький храм ми перетягнули. Це там окрема історія, тому що там процес був досить складний, але то вдалося зробити і зараз вже чекаємо, як буде дороблений новий храм, переходити в новий храм.

А чому було складно перетягувати стару церкву?

Ну, бо це непроста річ, церква — це великий будинок, і там придумали такий механізм, як колись Петро І перетягував кораблі: цю церкву піддомкратили, поміняли усі підвалини, лїґарі[11], це все скрутили спеціальними такими різьбами. Підставили дві довгі такі лаги, потім їх підняли теж домкратом, одну сторону піднімали чотири 20-тонні домкрати.

І потім круглі балки понаставляли вже під ці лаги і спецтрактор для лісу ТДТ-55 перетягував цю церкву в сторону, у край подвір'я церковного. Але тим не менше це вдалося зробити, так що ні іконостас не розбирали, ні нічого, тільки ікони познімали і так церкву перетягнули на нове місце.

І служби проводились у старій церкві?

Так-так, і до сьогодні службу проводимо у старій церкві.

А людям стало легше говорити про віру після проголошення незалежності?

Ні, це вже після проголошення незалежності України взагалі повна воля на сповідання віри, ніякого гоніння, переслідування чи якихось насмішок — це вже не могло бути й мови. Це можна було вже відкрито сповідувати православну віру.

А як, на Вашу думку, православна церква впливала на українське суспільство у незалежній Україні?

Наскільки я знаю, на Західній Україні люди були завжди побожні. І коли сталася незалежність України, то люди видихнули і зразу пішли всі, навіть комуністи пішли до церкви, бо вони думали, що там зараз якісь привілеї їм будуть чи якось так це стало модним. Але потім потихеньку вони подивилися, що там керівництва їм ніякого не буде і ніякої зацікавленості у них там не було, та і вони собі відійшли.

А чи змінилися традиції, свята?

Як у якому селі, бо багато було пережитків старого, багато було у церкві таких традицій, які були пов'язані з язичництвом. А коли українська церква стала незалежною, вже Київський патріархат, то потихеньку ці традиції почали віддаляти від церкви. Тобто я назву декілька таких, які не мають нічого спільного з православним. Це на Юрія колись

[11] **Ліґар** *(діал.)* — колода, сволок.

була така традиція: там грудку землі, якийсь цвіт черешні чи з вишні ставити на ворота. Ну, воно нічого спільного не має з православною церквою, а люди собі вважали, що це ніби якось пов'язано з вірою.

Або Івана Купала святкувати, хоча взагалі Купало — це язическое божество. Через вогонь перестрибувати — це все вірування не є православні. І в нас, і взагалі в районі ці такі традиції почали відходити від церкви.

Але все одно люди дотримуються цих традицій. Вони це ще пов'язують з церквою?

Я думаю, що не пов'язують з церквою, це просто вже розуміють, що це вірування язичницьке, це рідновіри, це таке пропагують і продовжують. А у людей, у яких залишились ці традиції, то в них собі окрема думка, але вже не зв'язуються з церквою.

Тобто все-таки це відійшло на задній план?

Так-так, як ці переберія на Маланку. Воно ще десь місцями залишилось якби дотично до церкви. Але церква це не визнає, це не церковна і не православна традиція, це є язичницькі традиції. Просто людям, як така спадщина перейшла — це з давніх віків — і людям це подобається, і вони цим займаються. Але воно спільного нічого з церквою не має.

А от церква стала ближчою до людей?

В якійсь мірі так. Тому що, наприклад, хто з людей хоче жити церковним життям, то церква йде назустріч таким людям. Якщо взяти радянський час, там взагалі було заборонено хрестити дітей чи вінчатись, це все вважалось позором, то зараз церква, навпаки, йде людям назустріч. По цьому питанню церква завжди може, наприклад, будь-яке таїнство навіть узгодити, коли людям це буде зручно. Тобто воно вже більш стало відкрите до людей.

А які зміни Ви вважаєте найважливішими?

Найважливіша зміна, якщо взяти весь період мого життя, то це те, що церковні таїнства стали доступні людині, і це вважається нормально і в деякій мірі похвально. Зараз, взагалі-то, Православна церква України — це з *[20]*19-го року, після надання Томосу — вже не Київський патріархат, а Православна церква України. І, можна сказати, що ми повернулися до тих витоків, що ми є дійсно українською

церквою, яка незалежна і вболіває за український народ і за те, щоб дійсно держава була незалежна, і, перш за все, від московського ярма.

А можете сказати, яке місце церква відігравала у Вашому житті?

У моєму житті церква займала завжди важливу роль. Як я і казав, що змалечку нас батьки приводили до церкви. А потім у 2004 році я поступив на теологічний факультет. Владика Данило такий відкрив Буковинський православний університет. Ми провчились 4 роки до 2008 року, але і ліцензію не отримав цей університет, то нам видали дипломи Чернівецького парафіяльного училища. І так надалі вже цей факультет був училищем. І по сьогодні воно є діючим. Тепер же Владика Феонос відродив це училище.

А на сьогоднішнє життя як — що Ви зараз робите в церкві?

А зараз у 2012 р. вибрали мене церковним старостою. Декілька років пізніше помер дяк, який був при церкві, то я й став ще й дяком. Так що ці роки я у церкві займаю дві посади: і церковний староста, і дяк.

І це до сьогодні, так?

Так.

А що б Ви хотіли передати молодому поколінню щодо віри та історії церкви?

Молодому поколінню я би хотів, щоби поцікавились історією Української Церкви, взагалі її встановленням — воно досить повчальне. Скільки Україна натерпілася від різного роду загарбників, кожен наставляв свою віру. Багато років Польща насаджувала католицизм, Росія насаджувала своє, свою владу у православній церкві. А на даний час маємо Українську Церкву, і добре, щоб молоде покоління не загубило оцю, як би сказати, надію усіх поколінь минулих. Вони боролися за Українську церкву, завжди бажали, щоб вона була незалежна. А коли прийшла незалежність, щоб це нове покоління не загубило оцю працю дуже багатьох поколінь.

То щиро дякую Вам за інтерв'ю, за Ваші спогади, тому що Ваша розповідь є важливою для розуміння історії та повсякденного життя православної церкви в Україні.

Добре, дякую Вам, що цікавитесь історією Української Церкви.

аудіоверсія

9

«Лікарства, корова і четверо дітей»: Життєвий досвід української жінки в умовах соціальних катастроф XX століття

місце	**м. Чернівці**
дата	**24.05.2026**
спосіб	**розмова по телефону**
респондентка	**Вікторія Цобенко (1951 р.н.)**
інтерв'юерка	**Уляна Гнатів**

Будь ласка, назвіть своє прізвище та ім'я і чи Ви дозволяєте мені використовувати це інтерв'ю для науково-дослідної роботи?

Цобенко Вікторія Іванівна. Даю дозвіл.

Скажіть, звідки Ви і коли народилися?

Місто Балта, 1951 р., 21 лютого.

Мене дуже зацікавила історія Вашої родини, саме історія Вашої матері. Я б хотіла почути трохи про неї: де вона народилася, в яких умовах минуло її дитинство, що вона розповідала Вам?

Вона народилась у 1910 р. в Могильов-Подільськ. Я не знаю, Могильов, вроді би є, є у нас Могильов на Україні, село Індичани. Чи Могильов-Подільськ, чи Могильовський уєзд, чи Могильов-Подільський, я не можу тут якось згадати, як вірно. Її батько був земським врачом, лічив і худобу, і людей. Ну, земство предоставило йому поміщення під лікарню, і

там народилася вона і всі діти. У сім'ї у них було четверо дітей. Моя мама була найстарша, Людміла.

Мали її назвати Килиною, тому що вона родилась в такий день. Акулина, Килина... батько її дружив з багатим помєщиком і, так по розказах, як нібито графом. У цього графа померла молода сестра, 18-літня, і звали її Людміла.

Він дуже просив, щоб назвали маму мою, дитину, — значить, кума брав батько її собі цього графа, не знаю фамілії його, — щоб назвали Людмілою, а не Акуліною. Якщо назовеш Людмилою, то я похристю. І так разом пішли до батюшки, договорилися, і її похристили Людмілою, нарікли Олійник Людмила Федорівна. От така історія.

Потім, значить, коли сталася революція, батько моєї мами дуже плакав за царем, ховав портрет під матрасом, тому що ж революціонери ходили. Батька не трогали, бо він врач, він всім потрібен був. І тим, і другим, всім властям, як завжди, врачі всім потрібні.

І мама вспоминала, що дуже він плакав, що це революція, що це всіх бомбили, люди з вилами, з граблями летіли, били поміщицькі хати, розбивали зєркала, все унічтожали. І вони всі були дуже пригнічені і перелякані цією такою війною гражданською, тому що до власті рвалися бідні, доможні, а всі, хто був інтелігенцією мало-мальське, їх убивали, висилали, гнобили. І в зв'язку з цим батько заболів і вмер, зарання вмер.

В нього пропали всі гроші, він хотів вчити дітей четверо, мав великі вклади, раніше золотом... ці золоті монети ходили до революції, складав все у банки — і пропало. Тоді мати моєї мами, моя бабця, зібрала дітей, вже сказали: ви нам, пані, не треба, раз нема доктора, освобождайте поміщення, ви ніхто, то він, доктор нам нужен був.

І моя вже бабця посадила цих чотири дітей, лікарства, які залишились, на підводу, коні і поїхала назад на родину в Балту. Ми з Балти, всі, пра-пра-, всі з Балти. Ми приїхали і там вже розвивалися далі всі революціонні події.

Не мама була сама старша, Семьон був. Він був в 14-ти річчі і встав на сторону... ну, як молодь завжди встає, впереді, хоче йти, і вступив, втік в ліс, боротися з деніківськими войськами. І там був навіть пораненний, його вихажували вдома.

Ну, і бабця дуже боялась слова «комуніст», де «ком» — «комнізам» був — давали незаможнім наділи з землі.

Вона казала: «Я не піду туди, бо там „ком", комуністи, „ком"». Але потім звикла так. Ходили, що моя мама, ходили попадінщинам, не було роботи, розруха. Нанімалася то там ягоди у когось збирати, то десь в полі щось в'язати снопи. Ну, от таке було життя. Доки не вийшла заміж.

А заміж вийшла як? На 15 років старший неї був, без правої руки. Він був із розкулачених, з помєщікав. Полюбив маму, а бабуся не розрішала вийти замуж за такого, без руки, 15 років старший. Він був женатий кілька разів, але він її викрав. Бабуся побила маму мою вже, закрила в погріб, а він прийшов, замок відірвав, руку подав і викрав її, закутав і увіз в Катовськ, у другий городок, в ліцею водив, і вона вже до мами не вернулася. Вернулися в Балту, зняли собі окрему хату чи квартиру і там жили. Отак от почалася сімейна жизнь у бабці, у моїй мами.

Далі що було? Жили непогано. Він відкрив мастерську, він був майстер, її чоловік Гаупт, німецька фамілія, Гаупт Григорій, відкрив мастєрську по ремонту машин швєйних, велосипедів.

Тоді до війни, період НЕПа, 1924 рік, була незавісіма політіка. Ленін поняв, що країна нижча і люди нижчі. І дозволив підприємства відкривати, маленькі підсобні підприємства.

Хтось відкрив майстерню таку, хтось по дереву, хтось по стіклі, хтось рибу солив. Це все було дозволено. Наскільки розбили в революцію все, що существувало, тоді начали дозволяти часне прєдпрінімателство.

І люди почали заживати, багатіти, мати якісь доходи, купляти, машини... Моєї мами чоловік мав таку мастерську і мав хороші доходи. Коли власть побачила, що люди почали знову хорошо жити, знову почали розколачуватися, знову висилати в Сибір, туди-сюди, в тюрми.

І Лєнін помер. Якщо був живий Лєнін, то може буть воно по-другому. А прийшов до власті Сталін, а він дуже жорстокий був. І зовсім людей почали гнобити. І оці переговори перед війною з Амєрікою, з Германією... Вроді би заключили договір про ненапад СРСР і Германії. І був торговий договір заключений, що Україна і СРСР постачали сало, пшеницю Германії, продукти наші, українські, совєцкі продукти. А звідти поїздами йшла продукція промтоварна, дрібна продукція: голки, шпильки, булавки, нитки.

На час війни у мами вже родилось четверо дітей. І перед війною її чоловік попав, як сказати, така битова була

потасовка, і він кричав: «Прийде німець, він вам покаже». Його, канєшно, в цей час не можна було такі речі говорити перед війною. Його забрали в міліцію для розборок, чи 15 суток, чи якийсь штраф, за ці слова *[...]*. Але тут почалася війна.

І мати, моя мати, лишилася з чотирьома дітьми. Всіх, хто був під слідством, вивезли з міста десь не знати куди. І почалися бомбьожки. Не об'являли війну, — каже мама, — 22 червня, а в неділю, ні, вночі це було, правильно, перед неділею бомбили. А об'явили вже аж в 4 часа дня. Щоб люди повернулися, всі були вдома, щоб не було хаосу на базарах. І вже по обіді об'явили. Лєвітан був такий диктор, всесоюзний голос, у нього дуже був такий «жилізний», красівий голос був, я пам'ятаю Лівітана. Він всі важні події по радіо об'являв. І от про війну він теж: «Вніманіє-вніманіє, враг вероломно напал на Савєцский Саюз». Коротше, всі були в шоці, потрясені цим повідомленням, бігли, кричали. Тут же об'явили мобілізацію всіх, всіх підряд чоловіків в воєнкомат.

Так от і почалась війна. Мати, значить, зі своєю мамою, козочкой... У мами була корова, прив'язали. Перед війною зарізали свиню. Якраз в суботу, коли мама сало посолила і засунула в плиту грубу, і зібралися, вещі корові прив'язали на роги. Старшій дєвочкє було 11 років. Потім була дєвочка Надя, їй було 7 років. Потім була Свєта, вона з *[19]*39-го, їй було близько 3 років. І маленький Костик, мальчик останній, був на руках, 8 місяців.

І от Алла вела корову, Надя підганяла, Свєточка була за ручку, мама вела, а маленький на руках. І бабуся з козою, моєї мами мама, — так вони евакуювалися. На Первомайськ, всі до Бугу, там переправа, і війська, і колхози скотину гнали. І люди цивільні, всі з дітьми, з речами, з козами, з коровами, хто що міг, бігли, спасалися від нємца.

І мамина подруга з дочкою, — дєвочка, не знаю скільки років, але ходила вже дєвочка, — оце всі разом вони евакуювалися. Але треба було йти по дорогах, і німецькі самольоти налітали і бомбили ці колони. І їм довелося десь ночувати в полі, в якійсь ріпі такій, мєжду буграми. І переночовували і дальше шли.

Оскільки у мами четверо дітей, і бабушка з козочкою, і корова, і все, то вони відставали від колони. А подруга десь сіла на підводу з кимось і поїхала до переправи. А мама посадила дітей, бо ці за руку не може йти, і малий на підводу.

До солдатів попросилася. І тут налетів самольот, почав бомбити, коні рванули, вона кричить: «Віддайте дітей». А воєнні ж вперед тікають, кудись поїхали, і зброю везуть на підводі, і все. Ругаються, скинули тих дітей, корова втікла. І вони таким образом відстали від обозу і вже вирішили нікуди далі не йти, бо немає возможності. Нема сили з дітьми...

А подруга, як на Первомайськ, там вже знайомі, там теж бомбили, там вона погибла з дитиною, і там вона десь захоронена.

А Ваша сім'я повернулася додому?

Та, моя мама з дітьми і з бабушкою вже йдуть назад додому. Але ж тут, каже, йшли по полю, а з кукурузи на мотоциклах, в касках, очках — німці. Вилітають прямо з кукурузяного поля і питають карту, питають село: «Каритна? Каритна? Куди, їхати на Каритну?». Вони, каже, не злякались, попадали на землю, страшно так, вони в пилі, грязні, екіпіровані всі. Ну, і повертаються додому. А тут же застає ніч, а німці кажуть: йдіть в окоп, бо тут буде стрільба.

І забрали... Бабушка з козочкою десь відстала, а маму з дітьми німці забрали в окоп, бо стрільба. І, каже, що дивилися з-під лоба, не трогали, не обіжали нічого, дітям давали галети, шекалади і з-під лоба тільки дивилися. А потім знайшли корову, привели їм корову, чи їхню, чи не їхню, не знаю. І сказали: «Weg! Nach Hause!» — «Геть! Додому!», ну, йдіть до дому з дітьми. І мама взяла ту корову, і дітей, і повернулася, і прийшла до своєї хати, а хата була розбомблена. Осталась груба, труба від груби, і в грубі сало. Ось таке було.

І треба було десь шукати житло. Прийшла до тьоті, жила у тьоті з дітьми в хаті. Десь іще микалася. Ну, так...

І вона до кінця вже залишилася жити вдома?

Вона лишилася, да, в окупації вже прийшли нємци, вона лишилася в окупації, вот. І жила у тьоті. А потім десь у тьоті, там прийшли нємци, і другу половину хати зайняли нємци, там на землі спали. Не вистачало жилья, казарм не було...

Нємци пройшли мимо, а румини зайшли, і була в нас руминска власть. Тільки озглавляли адміністрація і гестапо, ці руководящі должності були нємці. А так румини салдати були. Тому більш лояльно відноситься. Каже мама, що

італьянскі були теж подраздєлєнія. Співали італьянци, каже, солдати ходили і все співали. А румини любили костри і готовити на кострах їжу. А мама з дітьми, — десь там розбита хата і кусок вєранди було, — і вона там поселилась у тій вєранді. Там була плита, як пристройка якась, коридор тіпу вєранди.

І другий чоловік був офіцер. І коли вони десь там чи наступали, чи відступали, — ну, це время все йшло, не одним же днем ці події були, — і він проспав у сіні, його війська чи бомбили, чи відступали, і він проснувся — нема *[нікого]*, відстав від своїх, зірвав погони, зірвав усе, попросив одягу, прийшов, подобирався до Балти, прийшов, а немає його жінки і немає дитини.

І він прийшов до подруги, до мами, до моєї, Міли. І каже, що мені немає куди діти, ця хата теж розбомблена, давай будемо жити разом, я допоможу дітей тобі... Таким чином вони зійшлися, щоб вижити. І що далі?

Дітей не було у них вже?

Ні, дітей не було. І вони, значить, — нада якось виживати, — і ще мамина сестра молодша договорилася відкрити буфєт. Щоб якось виживати, якісь гроші мати. І відкрили буфєт. Каже мама, що зробили вінегрет, зварили холодець, напекли булочок. І спробували десь в місті розбити... Якась недобита хата, якась там кімната була, відкрили, написали просто на стіні «буфєт». Ну, і почали заходити румунські солдати, там хто наші. І, каже, до вечора все розпродали. І гроші були. Тоді більше, більше, більше.

Ну, а поліцай місцевий взяв і здав. Зайшов мєсний, наш, українець. Зайшов: «Дай мені це, дай мені то, гроші я не буду платити, бо я знаю, хто ти».

А він *[Гриша]* каже: «Ти що говориш? Ти ж знаєш, що я кормлю четверо дітей. Ти ж забираєш від дітей».

[Поліцай:] «А, ти такий, ну, то ти побачиш...».

І здав його.

І його *[Гришу]* забрало гестапо. І відправили у Румунію, у Тимошори, в концлагер. Тимошори, може, чули Ви там, близько границі. Був там концлагєр чи ні, може, Ви узнаєте якось. Бо я не знаю.

Мама туди їздила. Ще з одною подругою. Бо ще були там відправлені туди, у той концлагєр. Каже, там за проволокою

стояла. Вони дали там кольцо і ще щось, щоб побачити їх. І привезли цілий чємодан продуктів.

А німці там на КПП чи де: «Давайте, давайте, ми передамо». Ну, звісно, вони не передали. Бо вони все це поїли самі. А їм, каже, треба було б якогось буряка туди кинути, тим бідним. Там, каже, стіна із людей, заросші, поїли ремені шкіряні. Голодали сильно ті бідні плєнні, що в концлагері, наші люди. І, каже, нікого я не бачила і нікого я не узнала. І та жінка теж. І прийшов німець, який охороняє, проволока, колюча. Почав стріляти в воздух: «Тікайте звідси, бо поубивають».

І так вони більше нікого не бачили і не знали, куди ті всі люди ділись. Ну, дуже, дуже були люди в болоті, грязні, під відкритим небом, голодні, висохші, худі. Тільки очі блистіли. І тягнули руки: «Дайте щось поїсти, дайте, дайте» — через проволоку, тягнули руки, хоч щось дайте. Це мама запомнила.

І так вона повернулася, і німці вигнали її з того буфєта, і розбили все, розбили. І вона знову залишилась без хати, без срєдства для сущєствованія. Але до війни її першого чоловіка... в центрі він держав майстєрську, і всі єврєї його знали. І маму знали. І кажуть: «Іди до нас в підвал, будеш тут жити. І діточки тут будуть».

І їм було вигодно, що прикриватися будуть, що вони не єврєї. «І козочку бери в бабусі, і козочка тут буде в підвалі з нами». І так вони допомагали вижити мамі. А мама вже дньом ходила, просила речі постірати руминским солдатам, щоб мила дали і дітям постірати. Мила ж нічого не було. Ні спічок, ні мила... Нічого ж не було. І крупи якоїсь там взамін, щоб дали кашу зварити.

Ну, і, каже, вночі йшли з кумою. Вечорами, вночі якісь палки, дрючки палити, плиту.

І, каже, в кінотеатрі загнали багато цих, як вони, морська піхота... Привезли звідки, чи з Одеси, з етапа... кудись німці чи румини переганяли. І загнали їх в кінотеатр. І, каже, дручком підперли двері, щоб вони не вийшли. І десь, каже, нема цих охороннікав. І ця мамина кума каже: «Міла, давай випустим їх».

Мама каже: «Ти що? Вони ж нас повбивають, а діти кому залишаться?»

Вона каже, перехрестилась: «Не хочеш, а я піду відкрию».

І побігла, каже, той дрючок туди-сюди відкрила. І вони всі вибігли: «Сестричка, спасіба».

І порозбігалися. А ми, каже, втекли додому і не знаємо, чим закінчилося. Ось така історія ще була.

Потом була у мами знакома учітєльніца. Вона помагала партізанам. Пекли хліб, передавали в ліса, де партізани, наші партізани. Їх хтось теж здав, і, каже, всіх зігнали на площу і всіх повішали. У нас в Балті всі повинні були присутні і бачити. І цю вчительку Віру Фьодорівну теж повісили. І в нас потом спустя вже врємя відкрили пам'ятник погібшим, і партизанам, і погібшим.

Трагедія була велика. Потім було ще таке, що єврейских молодих дівчат, каже мама, пособирали, всі в магазін, що там був. У поміщенні цього магазину всіх, каже, розстріляли. 16, 15, 17 лєт. Чи в рот, чи в затилок.

Каже, ми не зрозуміли, бо ходили молоді... Мамі було в *[19]*41-му році 31 рік. Та ще молода жінка. Ми, каже, ходили дивитися. Молоді єврейські дівчата розстріляні. Чоловік 10. Отаку біду бачили люди.

Ну, коли вже, каже, знов прийшлося, тих євреїв вигнали теж з підвалу, і маму вигнали. І мама знову повернулася до тьоті. То, каже, що ми з тьотьою жили в одной половині з дітьми, а руминскі солдати в другій половині, на землі, на соломі спали. І, каже, діти спали, а зайшов, каже, німець, бо командири німці були. Зайшов німець і сів коло дітей. І плаче, дивиться на сплящіх дітей. А мама каже, що перелякалася, що таке. Він достає, каже, з кармана фотографію і показує жінку і двоє дітей у нього.

І поетому його так трогає, що у нього ж теж діти десь, і не знає, що з ними.

Ну, і, каже, один із днів ця менша Надя, яка 7, чи 8, чи 9 вже було років, каже, вибігла, — бігали ж босіком в туалет на двір. Діти ж, не було нічого взути, нічого, — і, каже, в ноги замерзла, це весна вже була, і забігла бігом, і привідкрила двері, де німці сплять, румуни, а там нікого нема. Вона забігла туди і, каже, пачку від махорки чи чого взяла. І каже: «Нема нємцев, тільки воші по землі лазят, блохи по ногах».

Так вони відступили вночі. Ми повиходили, там-там з хат повиходили люди, дивимся, наші ідуть, савєцкі салдати. Такі нещасні, в болоті, каже, ми думали, шо армія йде така сильна, а вони, каже, з автоматами із-за угла туда-сюда: «Хто ви? Хто ви?».

«Ну, ми наші», — начали плакати, обійматись, радуватись, плакати на радощах.

За хатою там лежав нємєц вбитий, а дочка старша каже: «Мамо, в нього такі сапоги, такі носки теплі, я піду зніму», — вона каже, — «нема шо взути». І зняла, і так ходили, ділились тими сапогами всі по очєрєді.

Ну, отака історія. Дальше шо...

Дуже цікаво. А що було далі — після звільнення?

Ну, багато таких случаєв мєлкіх, ну, я просто зараз це все не вспомню...

аудіоверсія

10

«Всяке було, всяке було важке»: Повсякденне життя мешканців Тернопільщини в радянський період

місце	**с. Тулин Чортківського р-ну Тернопільської обл.**
дата	**20.04.2025**
спосіб	**розмова наживо**
респондентка	**Ганна Моспан (Сікора) (1961 р.н.)**
інтерв'юерка	**Руслана Сметанюк**

Сьогодні 20 квітня 2025 р., село Тули́н, Чортківський р-н, Тернопільська область. Добрий вечір, я студентка факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Я вивчаю повсякденне життя в радянський період від 40-х років до початку 90-х років 20 століття. Розкажіть, будь ласка, спершу про своє життя в радянський період, а згодом — про життя своїх батьків більш детально.

Я Ганна Моспан, народилася 10 квітня 1961 р. на Тернопільщині, Заліщицького р-ну, села Хмелева. Навчалася в 8-річній школі в селі Хмелева, де мої батьки працювали. В сім'ї вчителів я народилася, мої батьки там працювали вчителями. Закінчила школу в *[19]*76-му році. Поступила в Львівське медичне училище на медсестринське відділення. Провчилася я там 3 роки до *[19]*79-го і після закінчення працювала в Львівській обласній лікарні у відділенні пульмонології 2 роки.

Після того вийшла заміж за студента зооветеринарного інституту. І по закінченні навчання чоловіка працювали ми в Молдавії. Чоловік працював завідуючим ветеринарною аптекою районною, а я працювала медсестрою. Родилося двоє дітей, дві дочки.

Проживши там 8 років, ми звідти повернулися дальше на Тернопільщину у зв'язку з міжнаціональними заворушеннями в Молдавії. У *[19]*90-му році ми відти переїхали на Тернопільщину. Ну, і найшли роботу тут в Борщівському р-ні Тернопільської області, де проживала моя бабуся, і ми в неї в селі Тулин і зупинилися. Тут купили хату, власний будинок. І до цеї пори проживаємо, працюємо. І що ще тобі сказати за батьків своїх?

Батьки мої... Мама народилася в 1928 році в селі Хмелева. А батько мій народився в Польщі. Він був переселенець з Саноцького району, село Тирява Сильна, в 1930 р. В *[19]*46-му році їх переселили при операції «Вісла». Були переселені вони сюди на Тернопільщину — батько із мамою і чотирма дітьми. Бабка теж була, Степанія, вона була вчителькою, а дідусь залишився. Він служив в УПА і лишився був поки в Польщі. Він мав там всякі завдання і загинув він при якомусь там виконанні завдання. Він сам був вчитель. Він був старший по званню, якимсь там командиром був, і він загинув при виконанні якихось службових завдань. Похований там в Польщі.

Дід, мій дід був священником. В мене вся родина — вчителів, священників. Дідусь теж був переселений із моєю бабкою Степанією, з батьком Юрієм (Сікора Юрій Романович). То вони сюди переїхали в *[19]*46-му році. Поселені вони були в селі Ла́нівці. Дід, Микола, отець, священник був в Ланівцях на пробстві, а бабці дали окрему хату у селі. Вона з чотирма дітьми жила і тут працювала в Ланівцях в школі. А потім її перевели сюди в Тулин. Тут була початкова школа, вона була директором і вела всі класи, 4 класи в 2 зміни працювала. Так і до пенсії працювала.

А дід Микола... то ж не можна було так працювати на одному місці довго. Їх переселяли, вони десь були і на Козівському р-ні. Ну, коротше, потім аж в Мишкові в Заліщицькім р-ні, там він вже закінчив службу і там помер, вже старенький був.

Дуже тяжке було життя... Розказував тато, дуже тяжко було на той час жити. Складне життя для них було.

Переїхавши з Польщі сюди, не було і шо їсти. І добре, шо знайшли десь якусь в загаті фасолю на стриху. Та й якби не та фасоля та й не бабчина якась копійка, та зарплата вчительська, шо ходила купити якусь банку літрову крупи кукурудзяної та якесь молоко. І тих дітей так вигодовувала. Ну, трошки дідусь помагав, бо був священником, шось там якісь теж були доходи.

Мама народилася в селі Хмелева Заліщицького району. Закінчивши школу, вчилася вона вперед в Заліщиках, докінчивши ше там середню школу. Потім вчилася вона в Бучачі, в учительській семінарії. І коли настала вже радянська влада, її той документ, бо це було так, як за Польщі, її цей диплом не признавали.

Вона зразу поступила в Чортківське педучилище, але вже в 17 років вже працювала. Рахуй, що з *[19]*28-го року плюс 17 років — вона вже працювала в селі. Перша її школа — це була в селі Швешківці. Ходила 3 км від нашого села, від Хмелеви до Швешковець.

Якраз був час війни, були і партизани, і радянські солдати, ті самі упівці. Партизани з УПА, вони були проти радянської влади, там проти того... приходили в школу, якісь лозунги були написані. Вони зривали радянські, писали своє. А приходять солдати: «А для чого ти то приймила їх?» А вона каже: «Я боюсь, маю 17 років...» — воно молоденьке, шо... — «Сиджу в класі, дітей вчу писати, рахувати, а більше я нічо, до політики я не пхаюсь». І так вона... дуже їй тяжко було там вчитися, ходити на ту роботу, бо її викликали, дуже контроль був великий. Пильнували, чи не має зв'язків із УПА. І ті контролювали, і з усіх сторін був контроль. Але пережила якось. Я вже й не пам`ятаю, то було всяке...

А дальше вже, як мама вийшла заміж, то на той час дуже швидко міняли вчителів. Довго вчителі не працювали на одному місці. Не знаю, з якої такої причини, можливо, шоб не привикали. То вона щороку міняла. Вона тут в Заліщицькому районі майже..., особливо туво[1] Лисівці, Шипівці. Дуже багато шкіл тако вона... з року в рік, її переводили. І вже як з татом вони одружилися, то вони переїхали на Франківщину, бо тато вчився в Франківському педінституті. І там вони працювали. Тато був директором школи, мама вчителькою. Вони працювали... таке теж тяжке...

[1] **Туво** *(діал.)* — тут.

То були *[19]*60-ті роки. Було дуже тяжко. Дуже малі гроші отримували. Були як вчителі... Переїжджаючи з місця на місце, вони не могли собі і господарки якоїсь завести, бо то неможливо так було. Всьо треба було купити, треба було заробити. А заробити — були маленькі зарплати, були низькі, тільки на проживання. Ходили в кирзових чоботах, ходили в якихось там пальтах таких стареньких і довго носили їх, бо треба було шось і дітей вдіти, і зібрати. Але виживали, як могли.

В сім'ї в нас було четверо дітей. Старші діти вчилися всі. Старша сестра закінчила Чернівецьке педучилище. Брат закінчив, служив в армії, потім вчився в Львівському інституті прикладного мистецтва. Всі працюють, вже пенсіонери. І молодший брат вчився тут, закінчив школу, Борщівський технікум з електрифікації, на електрика вчився. І так потихеньку всі, як могли, так жили і виживали, і вчилися.

Хто хотів вчитися, то вчився. Ну, в основному люди закінчували 8 класів, йшли в якесь профтехучилище. Було більше доступно вчитися на професії такі робочі, а вже технікуми і вищі навчальні заклади, то було трохи тяжкіше поступати. Але поступали одиниці, більше всі йшли до колгоспу. В колгоспах багато вчилися, закінчували на трактористів, механізаторів, будівельників — всякі такі. Вони всі працювали в колгоспі.

В колгоспі працювали теж за копійки, особливо ті *[19]*50-ті роки, *[19]*60-ті роки, ті, шо ше старші люди розказують. Наша бабка старенька, та то було — за трудодні і за там якесь зерно, солому, там, шо треба було. І то всьо треба було виписати, бо так тяжко було — чи на фермі десь, чи шо, то всьо дуже тяжко було.

Потім працювали. От бабка наша, то вона мала пенсію там якихось 6 рублів на той час. Аж потом, потом вже там дальше трошки, вже пізніше — 12 рублів. То були такі маленькі гроші. Вчительська зарплата була тоже 60 рублів. Це теж невеликі гроші. Я вже закінчила в *[19]*79-му році, то якраз нам збільшили, ми по балачках, то було 60 рублів було, потім вже стало, як я прийшла на роботу — 80. То нам завидували, казали: «От ви прийшли, тільки вже 80». А то було таке... Ше підеш заплатиш 20 рублів за квартиру, на прожиття та й лишалося ноль десятих. Але...

Ніхто собі не дозволяв якісь розкоші. Як купив взуття чи там якийсь плащ, то його було... пішов вчитися, і в тім самім пальті вийшла і заміж, і ше ходила. Не так, як в теперішній час, ну, але...

З їдою... таке — шоб шось купити в магазинах, то всьо було дефіцит з-під прилавка. Або була барахолка, в нас називали. На барахолці можна було всьо купити — той, шо дефіцит, шо не було в магазинах, його на барахолці в тридорога можна було купити. Або з-під прилавка таке саме, тіки всьо по знайомству — навіть там масла кусочок чи якоїсь гречки, крупи.

А одяг — то от поїдеш на базар і купиш шось таке. А це всьо було таке... Десь був і імпорт, і все було привозне, але той імпорт всьо втридорога. Все десь воно на барахолках, на базарах продавалося, або по знайомству, за него треба було заплатити втридорога. Це було для простих людей, таких от, як я, не було доступне. Це хіба десь там якісь начальники, голови колгоспів, діти голів колгоспів.

Так само із машинами — транспорт в селі тільки мав голова колгоспу, «Жигуль», а вже якийсь інвалід — якусь там «Запорожця», як десь йому там хтось дав. А так, батьки такі, як от двоє вчителів, шо вони працювали — це ніхто таке собі... Дуже тяжко було шось скласти — я не знаю, як, шоб не їсти, не пити і шоб скласти якусь копійку, шоб купити якусь машину. Бо машина на той час коштувала 6000 рублів. Це 6000 доларів. Ану, йди, склади з таких зарплат маленьких, шоб ти купила машину — такий простий «Жигуль».

Так я пам'ятаю, шо так було. Та й ніхто не мав машин. Це пару машин може в селі було. Це якісь, десь якимись способами. Хто їздив десь на заробітки, на лісоповали дуже їздили, на таке, або десь люди на якісь золоті приїски. Це хтось там, одиниці, десь людям якось вдавалося. А так всі в колгоспі, і паспорта не мали.

Шоб виїхати в місто десь працювати — це або як вже ти вчився, то тоді ти паспорт отримаєш. Як вчишся, то дають паспорт, то десь ще може хтось вирветься, і хто добре десь там міг ше десь поступити чи шо. А так всі десь назад верталися в села до праці, до колгоспу, в основному.

Дуже тяжко було, не було паспортів, і шоб оформлятись на роботу в місті — а паспорта нема... То дуже тяжко, якимись там всякими правдами і не правдами, треба якось той паспорт дістати, шоб працювати, поїхати в місто. Ну, а вже

потім вже інакше, але все одно. Я вже не пам'ятаю, в якому році, шо бабка з дідусем наші паспорти отримали. А так ніхто не мав паспорта. В містах то всім там давали, а в селах не мали паспортів. Вони не мали як виїхати в місто, щоб десь піти заробити гроші. Мусіли сидіти і буряки сапати за копійку. Та й таке...

Можливо, Ви пам'ятаєте з розповідей своєї мами про часи Другої світової війни — як їм тут було в Західній Україні? Ви якось згадували, що до них навіть прийняли якогось діда.

В час війни дуже багато людей... І за цього дідуся, то він десь, ну, не було в нього сім'ї, чи там повмирали всі, і він лишився один. Він десь сам чи з Франківщини, ну, з гуцулів, не знати, чи з Закарпаття, так казали. Ну, але він там, не то шо... він дуже вмів всьо робити. Але він не мав сім'ї. Шось тако він приїхав в село, і... прийшов в село, де він приїхав. Він десь прийшов там ніби жебракувати чи хотів десь найнятися, якусь роботу робити.

Але то ше до війни... було, бо бабка ше така була, казала, шо ми ше дітьми були. І він прийшов в село десь там шось робити. А дід Ма́р'ян, мамин тато, своїх батьків... Він був ше в 1912 році виїхав був в Америці, перед Першою світовою. Він поїхав в Америку заробити грошей. Він женився і хотів заробити грошей. Поїхав він туди, працював там.

Але на той час тут були інфекційні хвороби всякі. І їхня сім'я... в селі, дуже багато повмирало людей на тиф. І їхня сім'я, батьки діда Мар'яна і жінка померли. А троє дітей лишилося з сестрою. І він як приїхав назад, повернувся, бо йому написали, шо діти лишилися сиротами. І він вертається назад. І вже як женився другий раз з бабкою Тетяною моєю, то якраз цей чоловік якось так попав до них на подвір'я. І цей дідусь Мар'ян рішив собі, так собі постановив, шо: «Я своїх батьків не ховав. Хай в мене цей чоловік лишиться».

І приймили його як свого дідуся. Він з ними жив. Щось там він робив, помагав. Якийсь такий був... Він млини ремонтував, о! Він так жив там, коли десь йшов собі на роботу, дальше приходив, і так він жив в них. І так в них він і помер.

«Я його собі візьму так як за свого тата, шоб він в мене був, шоб він в мене жив. Я своїх батьків не доглядав. Я хочу, шоб хай він в мене живе». І так він, дідусь, помер. От такі всякі... бабка розказувала.

Ну, і так дідусь жив. Він просто вмів все робити. Він сам умів робити, шив чоботи. А приїхав з Америки — каже, приїхав з Америки, шоб в Франківську мене обікрали. Але шось там він мав. Він дуже мав такий килим, як то гуцульський, але то він шерстяний такий великий.

В селі тоже працювала «Просвіта», грали всякі вистави. І бабка Тетянка приймала участь, і її сестра. Дуже вони вистави всякі грали. І все в них того килима... або навіть в їхній, то не раз так було, в хаті, винаймали якусь хату і там грають, вчуться. А пізніше вже клуб збудували, то вони грали вистави. Все з тими килимами, то він все там всяке привіз з Америки, всякі там такі куфри[1]. То все він віддавав на ті вистави — коври там і всякі куфри, шо потрібно було для вистави... всякі атрибути. Так приймали участь, і бабка тоже.

Потім теж, як вони працювали в школі, я навіть мала була, то я пам'ятаю, як ми ходили на вистави і там сиділи в залі, а там тато і мама грали якусь п'єсу і я там бачила моя мама. І так колись було таке життя, і так ось було, тоже цікаво. Люди собі не так як ми зараз, десь пішли та й... на телевізор. А колись читали книжки при свічці, при лампі — електрики не було. І вишивали, і всьо..., а ми всьо чекаєм, шо має бути нам всьо на блюдечку.

А скільки взагалі дітей було в бабусі в сім'ї?

Бабчиних братів? Дідусь же ж мав своїх троє дітей, Мар'ян, він вдівцем був. А з бабкою то ще троє родилося. 6-ро дітей.

Дідусь він такий був господар.Він мав коні. От шо ше таке розкажу, шо як приїхав він з Америки, ну, та й вже женився, то він дуже любив господарку таку. Він мав коні чорні до роботи, а на виїзд в нього були такі білі коні, тако шоб він їздив. І будував він хату для свойого старшого сина.

Але в час війни син його воював. Два сини воювали в радянській армії. Один захворів на туберкульоз, його демобілізували. Він приїхав додому, в *[19]*54-му році помер — Франко. А Володимир, то він був ранений. Він до кінця війни воював, але йому ранили голову, і лишився він без ока *[...]*.

Цьому вуйкові Володимирові дідусь будував хату, бо вже він лишився на тій хаті старій, де батьки його жили. Він трошки мав якісь гроші, збереження, і будував хату. Тоді, як

[1] **Куфер** *(діал.)* — велика скриня для одягу.

оця була операція «Вісла», коли з Польщі переселяли людей, то ту хату в нього забрали. Віддали переселенцям. От таке було, шо він будував, але так лишився ні з чим, хату забрали. Не мав він такого щастя.

А брати моєї бабки Тетянки, мама моєї мами Клавдії, були в УПА. Вони там собі служили, як вони там працювали в тих групіровках, тих загонах. Але потому їх повиявляли все рівно. Були ж облави всякі, всьо. І її дядька Григорія, так називався, його десь там знайшли в криївці, в Свешківцях, це десь було в лісі, а потім його везли за ноги, прив'язаного головою до коня, тягнули по селі аж Дорогичівку, через 2 села.

І потому пострадали всі. Він був жонатий теж. В нього був один син і дружина. Їх вивезли — дружину і сина. А пострадали найбільше старі люди, старий тато і мама, яким було за 80 років. Склерозний дідусь уже був, Іван склерозний був, він вже не пам'ятав, не розумів, куди його везли і шо. І вивезли тата, маму і наймолодшу сестру, тету Марійку. Це те був син Богдан Суховерський, шо в Садгорі.

А куди вивезли?

Та в Сибір. Точно я не знаю, в яке місце. Дід з бабкою повмирали. Тета Марійка потім десь у *[19]*54-му чи якомусь році переїхала, знайшла собі чоловіка, і тут вже в неї народився в *[19]*59-му році син. Вона від бабусі Клавусі на рік чи на два молодша тільки, але пізно родила вона сина. Та й отаке...

Ну, від репресій найбільше постраждали це оці... Шкода цих стареньких! Представ собі, двоє старих таких людей, за 80 років, їх вивозять на каторгу десь туди в Сибірй. Там і повмирали бідні. І цьоця[1] така молода, дівча вивезли туди разом з ними. А їх було восьмеро дітей — бабка Тетянка, тета Софія, тета Марійка — наймолодша, тета Ганя, Григорій, Іван... чи шестеро, я вже шось забула. Та й таке...

А бабусина, Вашої мами, сім'я була не з бідних? Я так зрозуміла.

Ну, не з бідних із-за того, шо дідусь шось трошки там заробив за кордоном, і діти ті вже були такі більші. Вони працювали дуже. Тоді ще треба було... Дід приїхав, він собі купив там 10 морґів поля. На тому полі працювали. Вони заробляли собі на життя тим, шо вони все мали. Бабка молода, троє

[1] **Цьоця** *(діал.)* — тітка.

дітей чужих. Вона їх усиновила, типу. Але вона ж працювала чорно і темно.

Треба було сорочку тим дітям і собі наткати полотна. Сіяли коноплі. Треба було їх там відбивати, ті коноплі мочити. Як я точно не пам'ятаю, але їх мочили, потім їх спеціальною штукою такою били, витовкували і там прядуть і то всьо... І на сорочку треба було полотна, і то всьо руками шилося. Бо бабка працювала тоже, і дід, і діти.

А шоб всьо то обробити поле, треба було ще комусь помогти там, шоб тобі потім помогли, то могли городи поорати комусь. А всьо тоді було вручну — конем орали, гектари. Це не то, шо був трактор. І вони працювали, дуже працювали. Їсти, зварити, винести... Бабка несла, ті діти дома, а вона біжить, несе хлопцям їду, там шось — якесь квасне молоко та й якоїсь каші чи кулеші, шо було, так, як тепер, придумуєм всяке. Але люди працювали і з того жили.

Мали вони потім вже город, сад, але то вже пізніше. Навіть я пам'ятаю, що вони возили в Язлівці[1]. В нас недалеко такий був, там є курорт, там польське таке містечко було, і вони туди здавали. Сушеню дуже сушили. Мали багато сушені. Багато сушені приймали. Це вже було десь там у *[19]*50-ті, *[19]*60-ті роки. Я була така 5-6 років, приїжджала до бабки, то вони ті сушені мали, за хатою тако стелажів страшних. Вони там різали, сушили. І так з того всього жили. З такого всього треба було наробитися.

І трошки потом вже і в колгоспі бабка працювала, ну, шоб пенсію мати. Тако моя мама помагала навіть трошки, тако моркву сапати. Навіть ми пам'ятаю ходили сапати. Такі шось трудодні всякі були.

Всяке було, всяке було важке. Та все життя таке, порівняно з нашим теперішнім періодом — тяжко було дуже виживати. А особливо будуватися. Бабка Клавуся ж будувала хату в Хмелеві нову — це дуже було тяжко. Ходили голі, босі, в драних чоботах, аби мати якусь свою нову хату.

Та й отак. Життя було складне, таке, шо не можна було слова сказати проти радянської влади. Взагалі не можна було десь там шось виступити, так як ми тепер собі дозволяємо критикувати когось. Ніколи в світі такого не можна було. Нас вчили в школі... Я ще в школі, діти, всі 5-6 клас, вивчали з'їзд КПРС. Газету читаєм таку, що ми нічого там не

[1] **Язловець** — село Бучацької міської територіальної громади Чортківського р-ну Тернопільської обл.

розуміли, але ми щось там читали, ті всі там питання, і конспектували той з'їзд КПРС.

На рахунок релігії. На той час заборонено було ходити до церкви, як на даний час, шо ми собі знаходимо церкву, вільне віросповідання. Колись, якщо ти ходив в школу, нема права було ходити в церкву. Не можна було чи на Великдень в церкву піти. Це заборонено все.

На Великдень ми все йшли в школу. Ми не вчилися, але йшли в школу шось там посиділи, погради м'яча. Все. До церкви не можна було йти. Паску святити не можна було йти. І діти, і люди... В нашому селі не було церкви. В другому селі була. Люди в колгоспі, якщо вони не партійні, не комсомольці, то ше собі йшли. Ну, йшли всі старі люди, а тако молодь чи ті, що десь вчилися в школі, — всьо, то не можна, ні, ніколи ми в церкву не ходили.

Батьки наші, тоже вчителі, то ні образа, ні ікони в хаті не було. Тільки в нашої бабки в кімнатці то вони мали свої образи, молилися. Ми всі тихенько знали «Отче наш», бабка нас вчила, і тихенько могли там собі помолитися. Але так щоб відкрито йти до церкви чи на Паску — ніколи. Ми все давали сусідці, цьотці нашій рідній, вона йшла вільно, то ми їй давали яйце посвятити. І так і було.

І шлюб... От я йшла заміж, ми шлюб не брали, тільки в клубі розписувалися під звуки маршу весільного. От так було. А вже в *[19]*90-ті роки, то вже тоді і відкрили церкву, то вже можна було йти в церкви.

А то такий час був, шо комуністична партія забороняла вільне віросповідання. Не можна було таке. Всі були проти релігії, атеїстами ставали ми всі. Хто в душі собі там вірив, але всьо було заборонено. Всьо було перекручено. Хотя вони самі брали всьо із Біблії і закони ніби свої створювали. Так ніби всі були правильні. Але так, шоб вільно ходити в церкву — ні. Всі церкви були закриті. В них були всякі або склади, або якісь магазини, або спортивні якісь школи, спортзали. Найбільше в склади перетворювали.

Побиті хрести... А люди були всякі, і такі, шо самі чи так, шо піддобрювалися, що йшли і збивали з церков хрести. Але ті люди довго не жили. Всі розказують: «А от той поробив таке, потім у них всякі трагедії ставалися». Ну, значить, були покарані Всевишнім за те, шо куда не можна пхати руки, туда не лізь. Ну, але всякі люди є. Отаке-во...

Дякую Вам, що погодилися провести зі мною це інтерв'ю, за те, що розказали про своє і Вашої родини життя.

аудіоверсія

11

«Добивалася все сама»: Оповідь Тетяни Цимбал про радянське повсякдення

місце	**с. Маршинці Чернівецького р-ну Чернівецької обл.**
дата	**07.05.2025**
спосіб	**розмова наживо**
респондентка	**Тетяна Цимбал (1955 р.н.)**
інтерв'юерка	**Юлія Матей**

Добрий день. Представтеся, будь ласка.

Я Ци́мбал Тетяна Дмитрівна, 1955 року народження, народилася в Херсонській області, Чаплинського району, село Петрівка.

Розкажіть, будь ласка, як проходило Ваше дитинство.

Дитинство наше проходило при радянській владі дуже тяжко. Жили в бідності, в грязі по самі коліна. Ходили в школу в резинових сапогах, у кирзових сапогах з шитою сумкою з брезенту, в штапельних плаття́х, ті, що мама шила. Не було навіть предметів першої необхідності. Носки були всі в'язані, якщо вмів хто в'язати, шиті куфайки, платки ці такі квадратні, шерстяні, грубого «помолу», як-то кажуть. Радості ніякої не було, але ми були діти, росли, як росли. Тяжко було, дуже тяжко.

Жили за щот того, що тримали хозяйство, кури, гуси, свині, корови, працювали, помагали батькам, тому що виходу не було. Навіть магазинів не було в селі, щоб був магазин, де що можна купити. Все робили самі, пекли хліб.

А потом уже, май пізніше, десь тако з середини *[19]*60-х років, уже появилися магазини. І то в магазинах було дуже мало товару, щоб можна було щось купити. І то все йшло під заготовку. Треба було здати яйця чи там шкурки, чи щось, і тоді можна було щось купити. Дуже тяжко було жити. Дуже.

А розкажіть, будь ласка, про Ваших батьків — ким вони працювали?

Мама моя працювала на фермі дояркою. Я ходила, помагала їй доїти корови і ще й тримала, дивилася за телятами. То вже брат мій ходив, помагав мамі кормити, поїти. А тато мій працював у колхозі тракторістом взимку. Це взимку на тракторі, а влітку комбайнером, на комбайні.

А скільки вас у сім'ї було?

Четверо. Четверо дітей. Один брат і нас три сестри. Я була сама старша серед дівчат. І мені дуже багато приходилось працювати, бо треба було дивитися і за дівчатами, і мамі помагати.

Хатинка в нас була мала, така з лампача[1] мазанка, дві кімнати. І спочатку вугілля не було. Сиділи, палили соняшниками, кукурузинням, соломою — що було. І тим і топили. Треба було комусь одному сидіти підкладати, щоб воно не затухало. І так-от жили.

Ви кажете, що Ви родом з Херсонської області. Можливо, Вам старші люди щось розповідали про історичні події там?

Ну, що сказати, там в Херсонській області дуже багато народу такого переєжджього, як-то кажуть. Місцевих мало там, і з Росії були, і з Білорусії приїжджали, і з Западної України дуже багато переселенців, потому що люди шукали кращої долі, де краще жити, але кругом треба було працювати.

Можливо, Вам старші родичі щось розповідали про радянську владу?

Ну, бабуся моя, вірніше бабунька, так там кажуть на бабусь — бабунька. Ми так і казали: «бабунька». Вона 1889 р. народження. Моя бабунька дуже не любила комуняків і розповідала, що у *[19]*30-х роках, коли був голодомор, дуже забирали всьо. Їхала подвода, перед подводою йшли комуняки в тих галіфе, заходили до кожного будинку і забирали все, що де можна було, де що лежало, кругом.

---

[1] **Лампач** — невипалена цегла.

У моєї бабуньки було п'ятеро дітей: три хлопця і дві дівчини. І діти тримали корову, звичайно, було поле, обробляли його все. Але вони вже, як-то кажуть, почули, що мають ходити собирати пшеницю, все, що є збіжжя на ту продрозвьорстку чортову їхню.

І вони заховали, викопали яму у сараї, де корова під яслами, де дають корм для корови. Викопали яму і туди заховали мішки з пшеницею, кукурузою, що було, що скільки могли. І то їх спасло від голоду, що вони то мали, і корова, і вижили. А дуже багато людей повмирало, лежали неділями на дорозі мертві, і в дворі, бо поки приходила ця міліція з тими всіми їхніми прибамбасами і хоронили просто людей, закопували. І то вона мені розказала: «Ти ж дивися, в школі не кажи нікому, щоби не прийшли комуняки і нас не заарештували».

Дуже тяжко було. І то вони вижили і казала, що і кропиву варили, їли і бурячиння, і буряк на корм сахарний варили, їли і бошта́ни. Ну, що було, що могли, але дуже багато народу загинуло. Дуже. А забирали всьо, як-то кажуть, і аж віником підмітали. Так тяжко було.

А як сталося так, що Ви опинилися в Чернівецькій області?

В *[19]*40-их роках, якщо я пам'ятаю, в *[19]*47-му десь тако дуже сильно був рух цих переселенців з Західної України. В Західній Україні теж був голод і переїжджали люди. І так як мого батька сім'я була багатодітна, їх було 11 дітей, і вони переїхали сюда, в це наше село, тут жили. Ну, та й вже старші діти баби моєї, баби Уляни. Вона була заслужена матір-героїня, бо 11 дітей було. І вже її сини старші поженилися тут. І мій тато женився, мама моя херсонська, а тато мій ровненський, з Ровенської області, Західної України. Ну, так вони вже і залишилися тут жити.

Тут — це в Рівному чи в Чернівцях?

В Херсонській області, тут у селі Петрівка. І так тато мій і ще там дядько один, другий, тому четверо їх лишилося тут у селі жити. Ну, і ми вже тут родилися і жили тут у Херсонській області до *[19]*69-го року.

А потім уже це село, де ми жили, бо тут було 50 дворів, україномовне село було, всі говорили, ну, за виключенням тих рускіх і білорусів, що переїхали, що тут жили. Село було

із трьох, як-то кажуть, сіл. Село було 50 дворів. Ну, і вже вирішили, що це село закриють, і продавали людям, хто купив дома у другому селі, хто кому дали в середньому селі, посередині (Червона Поляна називалася), де сільрада. Ну, все там було: школа, медпункт. То вже вони вирішили, що поїдуть сюди на батькову батьківщину, на Рівненщину. І переїхали вже на Рівненщину.

А з Рівненщини як Ви опинилися тут, у Чернівцях?

Як я опинилась тут? *[Респондентка сміється]*. Вийшла заміж сюда, і в *[19]*76-му році переїхала сюда вже своєю сім'єю.

А яка обстановка була тут? Як Ви тут взагалі осіли — чи не було якихось проблем, щоб тут ужитися?

Ну, що сказати, для мене ні. Я вже мала, як-то кажуть, диплом, мала роботу. Мені вже було 21 рік. Тут устроїлася на роботу. Перший рік мені було тяжко, пока я навчилася говорити по-молдавськи. Але все, якщо людина хоче добитися, вона доб'ється в своєму житті.

А ким Ви навчалися і ким працювали?

Я закінчила технікум радянської торгівлі, технік-технолог по приготуванню їжі. Працювала на Рівненському льонокомбінаті в столовій. Ну, спочатку тобі ніхто не дасть роботу технолога. Перш працювала півтора роки поваром на кухні, на столовій, де їли робочі. А потім вже, коли я вийшла заміж, я вже переїхала сюда і працювала в зберкасі. Колись була зберкаса. Вот потім пішла в декрет, родила Ігоря старшого. І так уже пішло. Потім працювала бухгалтером, то в паливному складі. Всьо. І дожила от до 70 років. Поки.

Можливо, старші люди, з якими Ви тут проживали, щось розповідали про радянську владу на території Буковини?

Ну, так в основному тут люди, ну, трошки відрізняється менталітет від Херсонської області, Рівненської області, і тут різниця є між областями.

В якому плані?

Ну, в каждого свої, як-то кажуть, традиції: знаєш, там одні, в Рівненській області другі. Тут, ну, тут, як сказати, на Рівненщині люди більш прості, такі більш, ну, як сказати, гостєприїмні. Ну, і тут непогано. Ну, тут трошки, як сказати,

щоб не... тут люди працьовиті, хазяйновиті, но і люблять себе більше всіх. Молдовани, да.

А можливо, старші люди щось Вам розповідали саме про радянську владу на Буковині?

От уже мій свекор розповідав, що в *[19]*47-му році була і тут голодовка, не було врожаю, не було що їсти. То він їздив у Станіслав, раніше називався, а тепер Івано-Франківськ, їздив туда з мішками на поїзд, міняв речі на продукти, на пшеницю, що треба було до хати. Бо їх тоже, вони хоть їх було й троє у діда, вони два брати і сестра, але не було де взяти їду. Їздив, міняв і так кормилися. І один раз він розказав, що поїхав, та його обікрали. Бідного, він спав під лавкою на вокзалі. Потом єлє добрався додому і без нічого приїхав.

А скажіть, будь ласка, яка взагалі була обстановка саме з українськими школами — як би Ви порівняли, що було в Херсоні і що тут, на Буковині, коли Ви приїхали?

Ну, у Херсоні скажу, що української мови там було мало. От я пам'ятаю, коли я ходила десь в клас, наверно, 3-й, 4-й, там в нас школа була невелика, бо село невелике, до четвертого класу. То на перерву нас ставили в коридорі. Бригадир давав молоко, приносив з ферми, брала відро молока, кип'ятила і нам давали по стакану молока і по кусочку хліба. Вже кожен з дому мав, знаєш, і вже вчителька виходила і говорила: «Ви повинні вчитися розмовляти по-російськи, бо це буде міждународний світовий язик. Потому що ми — це народна влада. Ми йдемо до комунізму». Оце нам довбали. Що довбали, то довбали.

На Рівненщині цього не було, на Рівненщині все по-простому, все по-українськи. І в нас був учитель з історії супер. Той говорив речі своїми іменами, називав те, що треба, і розказував ще, що треба, що не було в підручнику, він все нам розказував. Це залежить від учителів. І то, що влада може і влада їх агітувала, але вчителі були такі, що вони не мали проблем.

А тут на Буковині, от в регіоні, де Ви проживаєте зараз і тоді проживали, як була справа з школами?

Ну, школами... Молдавська школа, там було молдавська, тільки української майже ніхто не знав. Російську мову

викладали в них. Друга школа — це була тільки російська школа. Тоже пару уроків було з української, но... і зараз є наслідки російської мови в нас тут. У селі в нас була тільки молдавська школа. Тоже не знали ни 2 слова по-українськи. Ті, що раніше, зараз уже є українські класи і зараз вивчають, а раніше взагалі не... моя свекруха вообще не вміла говорити по-російськи. Навіть по-російськи, а про українську не маю що говорити.

А Ваша свекруха звідки родом?

Відси з Маршинців.

А свекор?

І свекор звідси.

А як взагалі була справа з церквами — чи могли Ви вільно ходити до церкви, наприклад, коли були малими?

Ми, як були малими, нас взагалі не підпускали до церкви на ці свята, на Пасху то вобще бігали кругом за кілометр. І міліція гонила нас, як ото знаєш, як виганяєш, пам'ятаєш сміття з хати, отак і нас ганяли. Але хотілося побачити, знаєш, ходили люди, ходили, не можу не казати, но не так, як зараз.

А чи були, можливо, такі випадки, коли арештовували людей?

Ну, арештовувать не арештовували, просто забирали до міліції, там проводили бесіду і відпускали, бо хлопці палили скати такі, як традиції, знаєш, на Пасху, на Різдво.

А чи були, наприклад, проблеми з тим, щоб повінчатися або похрестити дитину?

Були. Були. Я хрестила своїх дітей потайки, вночі. От за старшого сина поговорили з попом і вночі пішли з свекрухою похрестили. І так само другу дитину тоже хрестили потайки. Я вінчалася дома в себе. Вже в *[19]*80-х годах поговорила з попом. Піп приїхав додому і теж вночі нас обвінчав. Вже після, коли вже Україна стала незалежною, тоді вже почалося це, що можна було вінчатися вже вільно у церкві *[...]*.

А чи відчували Ви у період радянської влади на собі дефіцит або нестачу якихось товарів?

То постоянно було таке. То постоянно було, щоб купити банку сметани, чи масла, чи молока, треба було на світанку

йти занімати чергу в магазині і купити. Або їхати до Черні-вців купляти і теж там були черги. І проблеми були із харчо-вими продуктами, а з одежею — то таке. Штампували все одинаково, як ото інкубаторні курчата всі ходили, бо другого виходу не було. Треба було доставати «по блату».

По блату — як Ви доставали?

Це, що я тебе знаю, — ти мені допоможеш. Отаке це було все, достати треба було.

Чи ходили люди за кордон — чи виходило в них виїжджати і купувати там якісь товари?

Ну, в *[19]*80-х годах уже почалося, тіпа, турізм. То їхали по турпутьовкам на Румунію, на Польщу. Ну, тоже проблемно, знаєш, бо то треба було довго добиватися, довго. Ну, їздили в *[19]*80-х роках, уже можна було поїхати. До *[19]*80-х, я не знаю, вже в *[19]*90-х стало легше тоже поїхати, а вже в 2000-х то вже всьо, поїхали на всі чотири сторони, хто куди хоче.

А якби у Вас була можливість — залишитися в Радянському Союзі й дочекатися Незалежності чи виїхати за кордон, знаючи, що Незалежність усе ж таки буде, — що б Ви обрали?

Ой, Незалежність — це є незалежність, що ти сам собі хазяїн в своїй країні. Це саме краще. З комуняками я нажилася. Не хочу. Я хочу жити в незалежній Україні, бо це сама краща земля наша. Сама краща. Приїжджаєш сюда, от я ж їжджу за кордон на роботу, приїжджаю сюда: зовсім інше повітря, зовсім інша земля. І дихати краще, бо це рідна земля. Що твоє рідне, то твоє рідне. Ти його ніколи не забудеш. І ніколи не хочеться міняти. Ну, є такі ситуації, що треба в житті щось міняти. От як зараз: іде війна, що дивишся, страдаєш за весь народ. Чому так сталося, що наша Україна має це все терпіти за всіх, а всі витирають об нас ноги?!

Ну, і наостанок — охарактеризуйте, будь ласка, трьома словами весь пережитий Вами радянський лад.

Ой, даже не знаю, що сказати. В своєму житті я добивалася всьо сама і все думала, що буде краще і на все Божа воля.

аудіоверсія

12

«Я мав щастя розвалити колгосп»: Спогади мешканця села Васловівці на Буковині про радянський час

місце	**с. Васловівці Чернівецького р-ну Чернівецької обл.**
дата	**04.05.2025; 09.05.2025**
спосіб	**розмова наживо**
респондент	**Микола Балан (1948 р.н.)**
інтерв'юерка	**Софія Веннечук**

Мене звуть Софія Веннечук. Я студентка Чернівецького національного університету факультету історії, політології і міжнародних відносин. І сьогодні хочу взяти у Вас усноісторичне інтерв'ю. Представтеся, будь ласка: Ваше ім'я, рік народження, місце народження. Чи Ви місцеві?

Я Балан Микола Дмитрович. Я народився в *[19]*48-му році в селі Васловівцях і проживаю по сьогоднішній день, значить, по місцю народження. Це якщо коротко.

Що пам'ятаєте з дитинства? Лишилися Вам якісь такі спогади, які Ви дотепер пам'ятаєте? Щось таке яскраве?

[...] Після народження батьки жили в Чернівцях. Жили в Чернівцях. Неньо працював завхозом у 3-й школі напроти парку Калініна. Мама там технічна працівниця була, і ми жили при школі. Там у нас була квартира, і ми там жили. З самого

най-такого раннього, що я запам'ятав, це я запам'ятав зиму *[19]*53-го року.

Чому?

Зима була дуже морозна, і птахи замерзали на льоту. Ворони особливо, а воронів тоді було дуже багато у місті. Мені тоді там, може, 5 років було *[...]*, а я там вештався по школі, по подвір'ю, а хлопці то ж вже старші, які там десь вже 9-й, 10-й клас. Тоді ще 11-го не було, 10-й клас. Дядьки проти мене, беруть, а вони знали, бо мене вся школа знала. Я ходив малий і був цікавий, дивився. Я ходив в бібліотеку дуже часто, і мене там учили читати і давали мені книжечки. І хлопці знали, що я там пропадаю в бібліотеці.

Вони, значить, найдуть мерзлу ворону і кажуть: «Віднеси в бібліотеку». Ну, і дитина, нічого не розумію, принесу. А там бібліотекарша ще молоденька така дівчина, і почервоніла, і каже: «Це ти негарно зробив». Ну, то гарно чи негарно, але я приніс, бо хлопці сказали. Ну, таке діло.

А я ще ходив у актовий зал, мене там вчителька співів (чи музики, не знаю) вчила грати на піаніно. Я вже грав на слух, без нотів, без нічого, я вже там грав. Може, це у генах було: мій неньо, значить, в мене що було, мій дядько мав весільний оркестр, він грав на скрипці, ще були хлопці, а неньо грав на контрабасі або барабані, залежно хто як заказував *[...]*. І я пам'ятаю, була така, то вже було десь так навесні, десь у березні місяці, така слікотлева погода.

І я прийшов в актовий зал, а та, значить, вчителька-музикантша каже: «Ми сьогодні грати не будемо. В нас траур, помер Сталін». А якщо це до *[19]*50-го, то це був вождь, це після Леніна був Сталін, і потім ще були два «кадри» — Карл Маркс і Фрідрих Енгельс. То вони, я так пам'ятаю, так вони і на портретах всі четверо були. Потом їх поволеньки усіх познімали і повикреслювали, лише одного лишили *[...]*.

Що мені ще запам'яталося — почали будувати готель «Буковина». А то були кругом хащ*ї*, і ми тими хащами там лазили, і там ми у той котлован заходили, там повно води було. Аж потім вже це, то я от пам'ятаю, як його почали будувати, значить, той готель *[...]*.

А баба жила тут у селі. Це мама мами, значить, баба жила тут. Вона вже була досить стара, і вона у *[19]*54-ім році

помирає. А ми жили там на Семена́х[1]. Я тобі, може, колись покажу. То так тепер глухе, глухі дебрі, але на той час було нормально. А тут був пустий город. Дід з Канади купив був цей город *[...]*. Це тут було півгектара городу. І з цими реформами комуністичними цей город почали тут ділити туди-сюди. І мама каже: «Ми, значить, лишаємо це місто». До неня вона каже: «Ти як хочеш, я забираю дітей і їду в село, і я все буду робити, щоб цей город держати».

Ну, і неньо лишає там ту роботу. І, значить, ми приїжджаємо сюди. І можеш собі уявити: дитина 5 років, вже 6-й рік мені йшов, виріс у місті, і там вже такі фокуси в мене було, тих колєґів ціла купа. Я вже всіх знав, мене там вже всі знали. *[19]*53-го чи до *[19]*54-го року хліб продавали на вагу. І давали на добу лишень кілограм хліба. І мама мене приводила у магазин і ставила в чергу. І я стояв по півдня у черзі, щоби взяти хліб. Ну, таке було. Ніби такої голодовки страшної не було, бо в магазинах було все, а хліба не було *[...]*.

А чекайте, Ви кажете, смерть Сталіна. То пам'ятаєте, як вдома це сприйняли?

По крайній мірі ніхто за ним не плакав, на то були причини. Ну, і можна собі уявити, як така дитина, яка не підготовлена. І я тут почав, значить, місити це болото[2], як воно то було. І, значить, приходжу я вже в школу. Мама робила в яслах поваром, а неньо торгував у магазині. Той магазин, де тепер наверху, там він торгував *[...]*.

Ну, досить того, я прийшов до школи, ну, мені було зовсім нецікаво в школі. А як до школи? Там одиниці приходили з портфелями, що то це і так менше-більше. А то, як обично, торба[3] в торбі. Не в кожного навіть з собою кусок хліба був. Був малай[4]. Але от поволеньки-поволеньки я «обтесався» тут в селі, і так, власне, непогано вчився.

І це Ви ходили до «старої школи»?

До «старої школи».

---

[1] **Семени** — назва урочища в центрі с. Васловівці.

[2] **Місити це болото** *(розм.)* — тут: звикатись із новим середовищем.

[3] **Торба** *(розм.)* — сумка.

[4] **Малай** — невеликий хлібець або корж з кукурудзяного, горохового або пшоняного борошна.

А що Ви з неї пам'ятаєте, з тої школи?

Ну, там, в принципі, що можна було запам'ятати? Школа як школа *[...]*. Як і всі, ходив, в колгоспі помагали, гній збирали, попіл, металолом збирали, таке діло.

Одно, що я зі школи не виніс, це значить усіх уже в 8-му класі записували в комсомол. Я якимось чином в комсомольці не попав. Я знаю, чи це за такий знак. Так, я комсомолець ніколи не був. Пройшов. І потом я в Садгорі вчився у 9-му класі і в Заставні в училищі. Так, значить, цікаво було, значить, районна конференція комсомольська, а учнів було 450 в училищі, ну, велике училище, і всі комсомольці. І треба було доповідь від училища там на комсомольській конференції читати, і не найшлося нікого, що в мене вперлися. Я не комсомолець — і читаю, значить, виступаю в залі. А з села тоже є депутати, учасники того збіговиська, дивляться, як я такий, ну, в мене були трошки націоналістичні погляди... Я спілкувався з такими людьми, які не дуже радянській владі, як кажуть... ну, не то, що співчували, а вони не поділяли ті комуністичні погляди.

Ну, і можеш собі представити, я, значить, читаю там ту доповідь перед комсомольцями. Ну, нічого, пройшло. А в *[...] [19]*65-му році (я вже рік провчився училищі) вже маю на увазі, тому що, ну, за Садгору, що розказати, я там в 9-му класі був, я поступав у індустріальний технікум. Це то там, де тепер Садова, напроти парку. А чого я, значить, туди ходив? Сестра жила в Чернівцях, старша, і я літом туди дуже часто приїжджав, бо там була мала дитина. Я з нею сидів трохи і все туди бігав. І мені дуже сподобалося, там, значить, у підвалі того технікуму: там стояли токарні станки, і студенти там працювали, а я, значить, закінчую 8-й клас. Ну, ці технічні предмети я знав досконало — креслення, математику, туди-сюди. Це для мене було як своє.

Значить, я подаю туди документи, і мене на екзамені з російської мови «ріжуть». Не пройшов. Ну, не пройшов. А було по 5 чоловік на місце. Така була конкуренція. І ти знаєш, от спілкуєшся там в коридорі з тими всіма, а то, значить, по бесіді видно було *[...]*, там 80% було таких абітурієнтів, що їх там і близько не треба було, тому то все йшло, як кажуть, по блату, за гроші.

Ну, за мною ніхто не ходив, і, значить, я так не попав *[...]*. Пішов я в 9-й клас *[...]* у Садгору. Не скажу, що там погано

було, не було погано. А що я там навчився? Я навчився готувати уроки у читальному залі, тому що у гуртожитку там в кімнаті 12 хлопців. То одні в 11-му класі, в 10-му. І то знаєш, що то там таке, то не було умов. А я собі піду туди, і там я собі готував. А ще що получилося? Получилося то, що Садгора була районний центр, а потім його ліквідували, і район перевели в Кіцмань. А в Садгорі, значить, структура районна залишилася, а людей вже не стало. Ну, тут в райцентр хто приїха́є? Ніхто не приїха́є. І так що бібліотека пустувала. Ти знаєш, районна бібліотека велика, а вона вічно була пуста. І такого, як я, значить, відвідувача, вони мене бистренько, як кажуть, познайомилися зі мною, я з ними. І то якби було багато людей, то знаєте, то йде це, а це один приходить той самий, один той самий, а скромненько одітий *[...]*.

А Ви от згадуєте, що доїжджали. А як було з транспортом?

Значить, як ми їхали? Сполучення було таке: автобусом, ну, дуже погане. Ніби ходили автобуси, але то так через пеньколоду *[...]*. А що в Шубранець, автобус ходив регулярно, то ми сідаємо до поворота шубранецького. І там уже кілька (7–8 км) пішки. Це було нормально ходити пішки.

Але в мене був ще й другий, значить, фокус. Я в дитинстві ніколи велосипеда не мав. Неньо казав, що тобі того не треба. Як усі хлопці на велосипедах, а я ходжу. І коли я кінчив 8-й клас і перейшов у 9-й, ну, вже в Садгору, неньо мені купує велосипеда з мотором *[...]*. Я вже після уроків сідаю на того велосипеда і в Чернівцях шастаю. Ні, правил не знав, нічого. Їздив! Мусив правила живо вчити, бо то трамваї ходили, попробуй поїдь. Ну, досить того, що я виломався з їздою з горем пополам. Я то кінчив, там нічого такого не було. Одно, що там мені англійська мова мені не йшла. Ну, хоть ти мене убий.

І в мене була би, значить, людина, я, може, був би ще далі вчився. Ти можеш собі представити — учитель креслення, вчитель фізики у приклад мене ставили в 11-му класі. А що було? Значить, я дуже знав креслення. А хто креслить, ну, так вже більше-менш грамотно, значить, він має вже свій почерк, так як каліграфія. І вчитель креслення знав мій почерк. А я у цьому гуртожитку роблю креслення в 11-й клас, а той провіряє роботи і каже: «Я знаю, що то Баланове, — каже, — і так кладу „п'ятірку", а тобі кажу перероби» *[...]*. Я кінчив училище з червоним атестатом.

Нас багато хлопців тут училося в училищі, там у Заставні. Один раз було 14 хлопців з села. І то ми в основному ходили пішки. А як? У неділю ще на танцях до 1-ї години, а на 8-у годину треба бути вже у Заставні на навчанні. А треба вставати о 5-ій годині і 2 години йти. За 2 години я доходив до Заставни. Ну, то не я один. Ми вже всі так ходили, а не було чим їхати. І я закінчив училище. Я вже коли навіть і був на практиці, то мене ставили на трактор, і я вже робив як тракторист. Ну, значить, кінчив я училище і знов по комсомольській путівці я їду на будівництво Північнокримського каналу. І знов я, значить, не комсомолець, але я туди поїхав.

Чи у цьому плані було інакше до Вас ставлення, що Ви не комсомолець, але Ви теж в тому середовищі?

Я мав, видно, «масний» язик, і я відбріхувався, як міг, туди-сюди. І, значить, так більше-менше відносно було все нормально. Я там проробив майже 2 роки. Це я приїхав туди *[19]*66-го року літом, а *[19]*67-го року восени, значить, мені вже треба… призив в армію йде *[…]*.

Нас там збирали на всілякі спортивні збори, вже воєнкомат. Я по кросу на 3 км зайняв перше місце в Жанкойському районі. Значить, як кажуть, фігура тут з комсомольського будівництва. Значить, я отримую повістку, і привозять нас у Сімферополь на зборний пункт, так як у нас був Кіцмань, що в Кіцмані збирали. Ну, і все. Направляють мене в радіотехнічні війська в Одесу. Там пройшли комісію туди-сюди. Все було нормально. Видали нам пайки на 2 доби, чи видали, чи ще мали видавати. І вже ми прийшли на вокзал в Сімферополі. І нас вишукували і перетрусили, і там пару чоловік витягнули звідти. Там якийсь прийшов вже в цивільному з таким папером. Читає, читає. Вийшов один, другий, третій. І мене відправляють назад.

Назад куди? На роботу?

В Жанкой[1]. А куди на роботу? Я вже з гуртожитку виписався, вже всьо. Ми там хрест поклали і всьо. Це якби я з дому йшов, то друге діло, приходиш додому…

А чого так?

А от я звідки знаю? Я ж то не знаю.

[1] **Джанкой** — місто у Криму (Україна), центр Джанкойського р-ну.

Так і не знаєте?

Я приходжу в воєнкомат на другий день. Ну, що я приїхав, прийшов в гуртожиток. Що, хлопці виженуть чи що? Той воєнком каже: «Нічого, ми тебе відправимо». Значить, знов виписує ще раз повістку. Я знов приходжу в воєнкомат. Нас автобусами привозить в Сімферополь. У Сімферополі знов я проходжу ту комісію і вже іду у десантні війська у Прибалтику, у Литву, в Шауляй[1]. І знов построїли нас, і знов пару чоловік вивели. Я вже не дуже й згризаюся[2]. А у мене дівчина була, я собі вже плювати хотів на то все діло. Я собі вертаюся, значить, то вона проводжає мене, плаче, то сміється, як зустрічає. Ну, нічого, то таке діло, молоде.

Ну, і досить того, з цих одних, що нас забракували, бракованих, там з Івано-Франківська самого хлопчина. А ми так розговорилися. Я кажу: «Що таке? Що це, — кажу, — має бути». А він каже: «Слухай, у тебе родичі за границею є?» Кажу: «Є». Кажу: «Приїха́ли сюди, дядько приїхав, брат уже два рази був». Ага. А в мене в анкеті написано, що є родичі. Це та анкета у цьому. Ну, а я що, що мав ховати? А, а чи вони самі не взнають? Ну, добре, значить, і тоді я вже знаю, що за причина.

Приходжу я знову, а той воєнком вирячив очі, каже: «Що таке?» Я кажу: «Да, отказ туди-сюда». «Я тебе запхаю, знаєш куди? У Севастополь, у підводники. Там ти прийдеш». Ти думаєш, що мене відти не турнули[3], з тої команди? Так я туди навіть не доїхав. Значить, мене зняли з автобуса, значить, всьо. Ну, а з нашого села був мій однофамілець, і він далекий, значить, далекий родич. Вася Балан, ти може його знала?

Ні.

[...] Він тоже там робив, так, в Жанкої. І, значить, цей воєнком каже... Слухай, це вже три рази мене вернули. Я кажу: «Що мені тепер робити? Моє місце на роботі вже зайняли. Гуртожиток... куди йти? І хто мене тепер на роботу офіційно прийме? Ви не даєте ніякі документи». Так він каже: «Я тебе відправлю у стройбат[4]. Ну, туда точно ти попадеш».

---

[1] **Шяуляй** — місто на півночі Литви, центр Шяуляйського повіту.
[2] **Гиризтися** *(діал.)* — дуже хвилюватися.
[3] **Турнути** *(розм.)* — вигнати.
[4] **Стройбат** — будівельний батальйон радянської армії.

Тепер слухай, значить, у стройбаті відправляли по команді. Значить, 2 команди було в стройбаті — 127, значить, номер, значить, і 129. Я получаю повістку в 127-й, а через 3 чи 4 дня має той Вася Балан йти в 129-й. Він жив у Жанкої, а я в селі там, значить, в нас були гуртожитки *[...]*.

І слухай, я в Сімферополі вже думаю, ну, вже в стройбат я піду, і там прямо в воєнкоматі мене забраковують, в стройбат я не попадаю. А вже була пізня, значить, я до Жанкоя доїхав, а мені ще 40 км до того села, де я там жив. А поїзд буде аж у першій годині. Значить, а там тільки залізна дорога, то така станція жилізнодорожна. А дорога така, що там автобуси ходять 5 км, то нічого. Я думаю, то я ще йду через залізничні колії туди до того Васі в гуртожиток, а вони вечір проводжають його в армію, вже рано має йти. І тут я приходжу, який я вже, поїхав 3 дня назад, уже, значить, я вже мав вже далі бути в армії.

Той Вася вирячив очі. Каже: «Що таке?» Я кажу: «Мене забракували знову». «Та як, — каже, — з цього стройбату?» А пізніше я вже, коли вже я служив, бо я, значить, приходить мені від того Василя письмо вже туди. Ну, ми списалися через село туди-сюди. Оказується, ті дві команди, 127, 129, були направлені на Байконур[1], на стартові площадки, на космодром. І той Вася служив у комендантські роті, охороняв штаб, центральний штаб. Того я туда не попав.

У цьому контексті тоді розкажіть, будь ласка, про Ваших родичів в Канаді.

Ну, родичі, як родичі. Значить, дядько приїхав, значить, сюди, перший раз він приїхав через 40 років. Він як *[19]*26-го року виїхав, то приїхав сюди у *[19]*66-му році. Через 40 років приїхав. А брат перший раз він був в *[19]*57-ім році на міжнародному фестивалі в Москві. Фестиваль молоді *[...]* А потім він, ну, він вже скільки приїхав, то мені навіть тяжко згадати, коли то як... Він більше як 20 раз ще за Союзу був в Україні. То досить колоритна така була особа. Ну, він українець був до корня.

Ну, і що... Там українців немало є, але він був такий, як кажуть, поміркований. Він не був крайній націоналіст. Він не був прихильник тих соціалістів, комуністів, так як ті «старі

[1] **Байконур** — космодром у Казахстані.

баняки»[1], як на них говорили. Значить, він мав дуже широкі, великі можливості. Його тесть був пожиттєвий сенатор парламенту Канади. Він також був українець. Його родина з Кисилева — Топольніцкий. А його фамілія Топольніцкий, то він там, як по мамі йде, а його, значить, фамілія Павло Юзик, його тесть, і той його тесть помагав йому по урядових каналах пробивати всілякі напрямки. Він возив сюди групи вчителів, групи учнів *[...]*.

І, значить, напослідку він десь у *[19]*80-х роках уже, а він довгий час робив, збирав матеріали, підручник української мови, значить, склав, і там були матеріали з цілої України. Він цілу Україну проїхав, і я разом з ним. Це він начинає з *[19]*66-го року *[...]*. Ну, де хто би був би мені сказав, яка красота у Софіївському дендропарку в Умані...

Тоді він мав пару раз, значить, проблеми, що йому не давали візу. А так він кожні канікули весняні, то вони там довгі канікули йдуть, щось 2 неділі чи 3. І він сюди привозив групи по 150 чоловік. Цілі літаки він сюди притягав. Вони з братом створили фірму. Він мав, значить, широкі зв'язки з Росконцертом[2] у Москві. Вони з братом відкрили фірму, значить, спроваджували артистів — Софію Ротару, всіх таких знаменитих. Одного Назарія не взяли, значить, це, бо, оказується, Назарія рідний брат жив в Канаді і відносився до тих хлопців, які дуже любили Радянський Союз. Так що тут була така, значить, ситуація. Ну, от і ти знаєш, та мені на оцей відбиток був, оце вплив Канади, це імміграції. І я постійно мав тиск з КГБшниками. Це є велика бесіда, довга. Я думаю, що це не вартує розказувати.

Яким чином закінчилася тоді ця ситуація із служінням в армії? Так виходить, Ви й не служили, Вас не допустили?

Мені виписали воєнний білет. І каже воєнком: «Іди з моєї голови, би я вже тут тебе не бачив, — каже, — ти мені надоїв». Слухай, по-перше, і навіть на той час, на *[19]*67-й рік, не дуже там розкидалися хлопцями, які мають середню освіту. А я вже кінчи́в, якраз я заочно вже кінчив був, цей, ну, не заочно, вечірню, значить, школу. Працював на такому грандіозному будівництві каналу, та то сильне будівництво було, і

[1] **«Старі баняки»** — жартівливе окреслення т.зв. «старої» канадської української еміграції.

[2] **Росконцерт** — гастрольно-концертне об'єднання.

там я був на хорошому рахунку. *[...]* Я приїжджаю *[додому]*, здибаю голову колгоспу Стругаря, а він каже: «Що таке?» А я кажу: «Та от виписали воєнний білет». І він каже: «Не може бути. Ану покажи». Я показую воєнний білет. Зняли там в Криму з учьота. Я прийшов тут на учьот. Він каже: «Це добре, — дає мені новий трактор, — іди до роботи».

То так Ви потрапили у колгосп?

Я роблю, значить, роблю, роблю, роблю. І приходить повістка з воєнкомату. Хлопці мої вже *[19]*48-й рік пішли, уже *[19]*49-й — *[19]*50-й рік, вже забирають. І мене, значить, на комісію. Я думаю, дурне, мене спишуть. Іду туди. Значить, пройшов я воєнкоматі комісію. Всьо, на 4 травня ідеш у Кіцмань. Приїхав я в Кіцмань. А, ну, я в Кіцмани, там сотні людей ходять туди-сюди *[...]*.

Сидить там капітан, той представник цієї воїнської частини, що набирає людей. Ну, я вже все там пройшов по всіх тих параметрах і всьо. І вже приходжу до нього й кажу: «Та ви там не дуже зазирайте в папері, — кажу. — Я, значить, у мене родичі за кордоном, і мене нікуди в армію не беруть».

Він каже: «О, каже, парень, тут таких через одного родичі, так що ви, — каже, — в армії не служили — воєнний білет мій набік, — каже. — Будеш, будеш служити». І так я попав на службу. І що цікаво, я попав на службу на БМП[1], то тільки появилося, таке було секретне. І я кінчаю учєбку, а на нас, коли привели в частину, і кажуть: «Так, хто кінчив учєбку на «відмінно», той буде собі вибирати місця служби». А було так *[...]* в Закарпатті у Мукачево, у Львів у Яворів, і самі найгірші це ішли в Прибалтику.

Ну, і так сталося, що я ту учєбку кінчаю на «п'ятьорки». А я дуже добре їздив. Значить, якщо такий круг був з такими перепонами, його треба було за 12 хвилин проїхати, там чи всі... саме найгірше, то 15 хвилин. Як ще ти приїхав, то ще було ще добре. Але саме найкраще то було 12. Так, ти можеш собі уявити, є перевірка. В нас там, значить, зібралися й я проїжджаю той круг за 7 хвилин.

Усі очі як вирячили... Як проїхав? А кажу: дуже просто. А ти розумієш, там ці такі є перепонитуди-сюди, і їх треба на першій передачі проходи́ти легонько. Ну, я добре, значить, добре, і це ціляв туди-сюди. Я завжди на другій, на третій

[1] **БМП** — бойова машина піхоти.

передачі. А послідня перепона 60 метрів стовпці, що 10 см від гусениці в один бік є лишень, а 10 в інший, і як ти їдеш на першій чи на другій передачі, та машина сунеться, ти мусиш стовпик збити. Я собі як їхав там щось 60–70 км/год, бо то дуже скоросна машина, як націлився на то мінне поле, воно називалося. Як ішов на 5-ій передачі, так на 5-ій передачі проскочив. І от 60 метрів не їхав там 3–4 км/год, а 70 км/год. І так хвилини зекономив.

«А якби ти був, — каже, — зірвався?» «То, — кажу, — і так, і так зірвешся. Чи ти будеш їхати помалу? А хоч живий, то я проскочив». «Ну всьо, ми тебе лишаємо інструктором у навчальній частині». Я кажу: «Ні, я інструктором не буду». «А чого?!» «Ну, таких баранів, — кажу, — вчити... ні, я не буду». «Ну, добре, вибирай, яке місце хочеш!» Я кажу: «В Прибалтику хочу». «Як туди? Самі найгірші екіпажі їдуть, і ти туди в Прибалтику йдеш?»

Я кажу: «Нічого, мені там межи ними добре буде». Ну, я звідки знав, що мені там ще краще. Значить, нас привезли в Прибалтику, а то що, значить, найгірших курсантів туди направили. А нас направили 25 екіпажів., екіпаж 3 чоловіки — 75 чоловік нас. Коли ми їхали залізною дорогою, нам давали вагон, цілий вагон ми мали. Ну, і які роздовбаї, значить, курсанти, і такий лейтенант приїхав, напився десь у Києві, і ми замість того, щоб попасти в Мінськ, ми попали в Оршу, 300 км на схід від Мінська. Їдемо в сторону, ну, туди в Росію, в глиб Росії їдем, у Смоленськ, і нас у Орші висаджують. І ми 2 дня ходим' там по вокзалі, ще якось нас доставили до цього до Калінінграду[1], а нас направили в Калінінград. Ми приїхали вночі, там десь спали в якомусь клубі, хто де міг. А всі ми, піхота, значить, всі червоні такі петліци. І, значить, нас построїли: механіки, оператори, командіри. Три групи. Я в механіках. Ну, і тут до механіків підходив майор у чорних петлицях, артилеріст. І каже: «Мені треба два парня механіка. Але, — каже, — універсальні механіки, щоби знали на разних машинах робити».

Ну, в нас 25 механіків стоїть. Війшов один. Ну, так більш-менш знають, що він за один, але вони виходять. Ну, вийшло так в нас щось шість чи сім. І він начинає питати: «Які ви машини знаєте?» Туди-сюди. Доходить черга до мене. «От я, — кажу, — кінчив училище, робив я на такій стройці.

[1] **Калінінград** — місто в рф, адміністративний центр Калінінградської обл.

А техніки, — кажу, — я тільки побував на техніці, — кажу, — кран 16-тонний, кран я можу робити на крані, бульдозера різних марок». Ну, в общем, «лапші» йому не то що навішував, а просто розказую то, що було.

Ну, значить, він ще там ще одного найшов і нас двох чоловік забирає з цього всього діла. А УАЗик такий воєнний стоїть збоку. Він каже, записав наші фамілії, каже: «Ви собі сідайте у машину, чекайте». Сидить шофер строкової служби. Він каже: «Откуда ви?». «Та з України». «Ох, хохли». «Да». А кажу: «Куда нас беруть?» Кажу: «Чорні петлі — це механіки, але у піхоті». «Ні, — каже, — це артилерія». «А чого нас туда беруть?» «А хто його знає», — каже, він не хоче нічого казати в принципі. Він каже: «Ребята, ви попали в королівські войська». Королівські войська то королівські войска. Але що вони собою представляють? Не знаю.

Я знаю, тут казарма в нас була в Бердичеві, 180 чоловік там, значить, цей, таке воно... Ну, як то в армії... *[...]*. Нас приводять, вже той вийшов майор штабу з документами, їдемо, приїжджаємо у частину. Він каже: «Відведи їх в казарму». Заходим в казарму. Ну, коридор в казармі. Заводить в нашу кімнату, а то кімнати по 12 чоловік. «Так, ребята, розувайтеси». Ми там порозувалися, біля дверей тапочки. Ми заходимо у ту кімнату. Паркет блистить, видно з вікна ручки у паркеті. І 12 ліжок, по 2 яруси, 12 ліжок. Він каже: «Ці 2 ліжка — це ваші. До обіда відпочивайте». Після того гармидеру, що ми мали у Бердичеві, це страшне діло.

Ми ходим', а то всі на заняттях, то одного запитали, а він каже: «Та от, каже, прийдуть ребята з занять, вони вам розкажут усьо». А оказується, ми попали в окремий взвод развєдки. І треба було там їм 2-х механіків. А то ще які там, значить, були фокуси? Увесь полк на колесах, то все на машинах. Які гармати тягають і ці сорокаствольні гради, що є. І є дві машини на гусєнічному ходу. І якраз там треба було тих двох механіків. І так я там до дембеля відваляв півтора року *[...]*

Ну, було, виходить, інакше ставлення. Ви кажете, що так зразу сказали Вам, що «хохли», то так було і там між людьми. Чи були такі самі прості люди українці, чи було більше росіян саме там?

Слухай, «хохли»... значить, там було багато наших хлопців українців, але москалі, вони такі, знаєш, трохи зверхні. З усіх росіян, з якими я, можу сказати, що то, значить, вони

такі більше такі нормальні люди, це сибіряки *[...]*. Ну, так і таким макаром я відслужив. Вже, там вже ніхто мене не питав, що ти, в тебе є родичі за границею, чи не за границею. Я був при штабі. І що характерно, значить, командир полка був українець Григоренко. Начальник штаба був українець. І досить того, українці там були. Ну, значить, так. Ну, а після того всього я кінчив, вже відслужив, приїхав додому.

Ну, і як склалося Ваше життя після? Ви мали робоче місце конкретне чи, можливо, в колгоспі працювали?

Тут будувалася майстерня на тракторній бригаді. Каже голова колгоспу: «Нам треба буде токарі. Та піди токарем». А де учити? Він каже: «У нас є шефи у трамвайному депо, тролейбусному. Там можеш пройти курс токаря і в сільгосптехніці». А то краще в сільгосптехніку піти, бо вони зв'язані з сільським господарством, то я там, я ж не буду ремонтувати тролейбуси, а мені треба це. Значить, я пішов тут. Тут я трошки повчився. Ну, там були свої проблеми, і я то лишив.

Тобто виходить, колгосп Вас так не зачепив в цьому плані роботи?

Ні, якось я до колгоспу не міг причепити.

А батьки Ваші? А чи зачепив їх колгосп?

Неньо робив вже продавцем у магазині, бо він робив то електриком, а потом оцей магазин, що побудували, що тут в центрі, то значить, він туда перейшов, а мама, як обично, на пенсії.

Тобто, Ваша сім'я, виходить, мала такий заможний статус, трохи більше, ніж звичайні колгоспники.

Я скажу, в чім наша заможність була. Неньо був дуже гарний столяр, і ми ночами, вечорами, там, коли він був вихідний, ми робили вікна, двері. І у нас проблеми з грішми не було. Ніби ми не могли розкидатися, то що треба розуміти, що та людина, яка своєю працею заробляє, вона не дуже розкидає з тими грішми.

Ну, і так я крутився. Я пройшов курс училища на шофера. Папери мав, а не здав на права. І так мене чогось на шофера не тягнуло. Ну, я вже, значить, токарем там не пішов...

А голова колгоспу каже: «Слухай, ми направили, тут був Іван Койцан, направили його вчиться в Снятин на

бригадира тракторної бригади. А він пішов там, здав екзамени і не пішов вчитися». А це вже вересень місяць. «А може би ти пішов? Ти ж училище кінчив на це. Піди там повчися, там два чи три роки, і будеш вже бригадиром тракторної бригади».

Приходжу я у той Снятин, а це вже було десь, я знаю, може, шостого числа, і всьо. І даю йому атестат за середню школу, за 11-й клас. А він каже: «Ми таких не беремо. Нам треба з 8-и класів». Я кажу: «Тут буду вчитися із 8-го класу. Яка різниця?»

«А документи мені принеси». А того я свідоцтва не маю. Я як здав у Садгору, а після, коли я кінчив 9-й клас, то мені лише табель виписали, а вже свідоцтва за 8-й клас нема. «Іди, бери за 8-й клас».

Ну, поки я пішов, видно, так воно мало бути. Поки мені дублікат у Заставні виписали, я вже прийшов 11 чи 12 вересня, а вони 10 вересня уже закривають списки студентів. І той каже дірєктор — я був у дірєктора. Ну, я прийшов з армії. Така медаль у мене. Мене тоді за заслуги нагородили медаллю «100 років Леніну». Ну, вона тоді рахувалась. Ну, що той каже? Подивився на мій атестат з училища. «Я знаю, каже, що тобі тут, — каже, — легко буде йти, тим більше, що ти і середню освіту маєш. Але, — каже, — прийдеш на другий рік, я вже не можу тебе». І так я туди не попав.

Ну, я пішов в автошколу, здав, мав той папір, щось вони зразу не хотіли. Потом я пішов, здав на права. Ну, права то я дістав шофера, а в Чернівцях (це у *[19]*70-му році) найти роботу була проблема. Ніби там була така робота за 70 рублів в місяць.

І тут нарешті сусід мій, ти його, може, і не пам'ятаєш, Годованюк, от він якраз через дорогу приїжджає. «О, Коля, що ти робиш?» Я кажу: «Та шукаю роботу. Роботи нема». «Поїхали зі мною». «Куда?» «У Латвію».

На заробітки?

Ну, там які заробітки... Там у Латвії така була, значить, ситуація: *[19]*67-го року — *[19]*68-го року там був дуже великий ураган. Дуже ліси повалили. Дерева з корінням вивертало. А чого вивертало? Тому що там пісковина́ *[...]*. Вони організовували, ну, що латиші: вони не до того, вони не такі мляві люди. Значить, українці що зробили? Значить, організували там лісхози свої такі і взяли бригади закарпатців, ті знали,

які розчищали ліс той і штаблювали. От по кварталах такі штабеля клали по 2000 кубів *[...]*.

І, значить, цей Іван робив на крані. Він загружає ліс у вагони і мені каже: «А ти директора не хочеш возити на „Москвічу?2» «А скільки вони там платять?» «200 рублів платять». Божечку, 200 рублів. Шофер на „Москвічу" 200 рублів. Тут 70 рублів не знайти, а там 200. Їдем.

Так, але то Новий рік, а він каже: «Та то ще будемо на Різдво, поколядуєм, а там ще помаланкуєм». Так що ми вже туди приїхали десь 15 січня. Приїха́ємо ми туди у контору. Іван каже: «Та я привіз шофера». А той директор каже: «Та я чекав, чекав, то ні тебе, ні шофера нема. Я шофера вже найняв».

О, приїхали. Він каже: «Та ти не переживай, пиши заяву, гружчиком ідеш». А що мені робити? Треба хоч заробити пару рублів. Пишу я заяву гружчиком. І ми там десь 50 км від контори на залізнодорожній станції. Значить, ще до першого числа я гружчиком заробив 500 рублів. А то можна жити! *[Респондент сміється]*. То, що ми грузимо, значить, цей ліс, ліс промхозовський наш, а там є такі ліспромхози такі малі, що не мають свого крана і наймають кран і цю бригаду. І що наймають, то я мав там з вагона 25 рублів. Крановщік мав 40, я мав 25, бо я на тракторі вже робив. Мав трельовочний трактор, я вже на тракторі тягав колоди.

Ну, в общем, а є лівих 2 вагони в день десь попадається, а ми за 2 години вагон загружали. Ну, 3 від сили. І за 3 години я 50 рублів заробляю. Це ж були гроші. Ну, в общем, пішла жизнь отакого. Потім я пішов в ліс. Значить, було такі діла, що я заробляв і до 1500 в місяць. А Іван як заробляв 2000 в місяць, то казав, що це для нього поганий місяць. А мав ще більше.

Як довго Ви там робили?

А я багато не робив. Я півроку там проробив. А моя дівчина, з якою я, значить, зустрічався до армії туди-сюди, вона вчилася в Ялті у педучіліщи і має кінчати учіліще. Вже яка робота йде? Роботи нема.

А тим більше, я десь у березні місяці на тиждень я поїхав в Ялту, ну, вже так подивився, що, ну, все нормально. І я у червні місяці звільняюся і приїха́ю додому. Яке тут я побув? Два дні, щось мені не то. Мама дивиться, покійна, на це та каже: «Ти давай їдь, їдь, роби, роби порядок у жизні».

І, значить, я поїхав, вона кінчила училище, а вона, ти дивися, які були умови. Вона абсолютно не мала музикальної освіти. Вони жили так у Криму, ніби не бідували, але таких статків не було. А тим більше, значить, там були такі умови в учіліщу, що хто грає на бандурі, тому дають гуртожиток. Ти можеш собі уявити, вона за 2 місяці навчилася грати на бандурі, що вона вже була солістом, а капела мала звання народної. Це щось неймовірно. І вона була в тій капелі *[...]*.

Значить, там набирали... там приїхали дівчата з Полтавщини, з Центральної України, і хто грав на цим, хто грав на бандурі, вони там прослуховували без екзаменів, то всіх їх туди гамузом, тому що вони підтримували там. Ще директор там був такий, значить, такий українськи настроєнний. Але до того, що кінчає вона, значить, це у *[19]*71-му році, бо я пішов в армію, а вона пішла в училище. І для того, щоби вони час від часу збиралися, її дають направлення в Севастополь. Ну, і тут я приїха́ю. Я тут приїхав, значить, туди-сюди, тралі-валі. Кажуть, що то треба робити весілля, каже, бо ви розбіжитеся, як так. Ну, так зі мною поговорили. Я кажу: «Ну, як я вже раз сюди приїхав, то значить це». Ну, і ми бистренько там зіграли ту свадьбу.

Значить, приїхаємо ми в той Севастополь. Там вона до своєї подруги приїхала. Ми там на квартирі, значить, тої подруги, батько бувший воєнний, на пенсії туди-сюди, знаєш, ми так розговорилися. Ну, добре, ну, їй то дають роботу, а куди мене приліпити? На роботу без приписки не беруть ніде.

Каже він мені: «Я, значіт... жильо ми вам найдемо». А в них нема, бо в них квартира 2 кімнати, і там нема як бути. «Жильо ми вам найдем, а на роботу я тебе устрою водителем тролейбуса». Я буду з тими рогами все життя?.. Значить, я кажу: «Нє, я туда не піду». Значить, ну, знаєш, то таке діло в голові.

І яким чином далі склалося Ваше спільне життя?

Ну, і далі склалося так. Значить, вона взяла одкріпітєльний у Севастополі, бо ми вже сватьбу зіграли.

«Дайте гуртожиток, то ми лишаємося. Не дайте гуртожиток — ми не лишаємося». То якби їй дали були гуртожиток, то я би вже там десь пристроївся. Ну, ще не знати, як би то там було. Але, значить, приїжджаємо ми у Жанкой, заходимо в той відділ освіти, і її направляють в такий колгоспмільйонер, значить, солідний. Ми туда приїжджаємо, в той

колгосп, там парторг так узявся. «Ой, з освітою, значить, вихователька. Ми тебе направляємо, берем тебе не вихователькою, а берем тебе завідуючою садика. Але, — каже, — у відділенні там рядом 7 км сусіднє село». А там 7 сіл об'єднані в один колгосп. Так що тоді відділення, але це центральне. А на центральне він туда її, вона має йти вихователькою на центральне, а він її пхає, значить, туда. Ну, добре, вона піде завяслями, а я куда? *[...]*.

А він мені каже так: «Ви тим часом місяць-два там будете, ну, на різних роботах, не вмрете, а потом ми щось вирішимо з вами». Добре. Приїжджаємо ми туди.

Приїхаємо ми туди. Дають нам будинок, новий будинок. Він щойно побудований, помальований. Всьо. Значить, дають нам будинок, великий будинок на 4 кімнати, кухня. Ну, отак, ну, все вже, вже хоть це є.

І, значить, іде вона на роботу. На роботі завяслями, завсадіком робила дочка управляющого того відділення. Її знімають, кладуть мою жінку Аню. Ну, та без освіти, але тато там при владі, а ця прийшла з дипломом, і кладуть її. І з того все почалося. І той управляющий, значить, їй він нічого не може зробити, а мене тиче всюди, де є найгірші роботи́.

Ну, я так тиждень то поробив. І я не знаю, чого я поїхав туди в Пахарівку, у то село, звідки жінка. Я туди приїхав, а її тітка робила уборщіцею у школі. Тай каже: «Слухай, якщо ти підеш вчителем фізкультури і ручної праці тут, у школу, то директор прийме і Аню учителькою співів. А якщо вона знає німецьку мову, то ще може і німецьку викладати».

Ну, про що тут говорити? Приходжу я, приїхав, кажу Ані: «Аня, таке і таке діло». Вона каже: «Та я бачу, що тут я то, каже, робити буду, як, але я буду робити, а тобі, вони тебе з'їдять тут, згноют тут».

«Давай ми робимо так». «Добре, робим так». Їдемо ми. А я приходжу до того парторга забирати заяву, а він каже: «Дві неділі відробити». Я кажу: «Так, я, по-перше, на тиждень не роблю, але я до вас устроївся шофером. А ви мені що дали? Лопату в руки? Дайте мені машину, я ще вам дві неділі відроблю».

Ну, ні, ну, в общем, то не то, що з таким скрипом туди-сюди, значить, забрали ми звідти документи, лишили ту хату і назад то всі дрантя, що мали з собою, забрали.

Яким чином склалося Ваше життя на новому місці? У жінки на батьківщині?

Та там було мені добре, аж потім я, значить, ну, почав я добру роботу. Ну, що, молодий, бистренько я навчився фізкультуру проводити, то не було проблем. А столярку я знав досконало, елементи там, прочитав підручники всі, значить.

І довго Ви там жили?

Слухай, я десь, значить, це роблю, роблю, все там йшло нормально, але у дірєктора є синок, який десь у 5-му класі був чи 6-му, і то таке було вредне. А школа... із мужчин було всього: дірєктор, завуч і я, а то самі жінки були. Які жінки в учительську приходять, значить, після уроку на перерву і плачуть через того синка директора і нічого не зроблять. Ну, я би з ним зробив би порядок нормально, але, ну, що то?

Я беру і, значить, тому директорові кажу: «Слухайте, я кажу, не можу тут вітримати із-за вашого сина». І я так уроки, що там в майстерні, він щось мені там начинає фокуси показувати, я його виставляв прямо за двері, вигонив, і всьо. І він шляється, а жінка директора робила буфєтчицею, там буфет. І дивишся на то все діло, цей шляється, діти вчуться, а він шляється на моїх уроках *[...]*. А завуч в мене ніколи навіть не перевіряв, значить, ці теми уроків, значить, він так за мною був... Він каже: «Ну, Микола Дмитрович, каже, ти відчайдушний хлопець».

Ну, добре. І десь у грудні місяці директора не було. Приїжджає з Жанкою з району і каже: «Так, Микола Дмитрович, ми вас направляємо в інститут по підвищенню кваліфікації в Сімферополі». Божечку! «От вам командировочні». Де той інститут? Сказали там адрес туди-сюди. Приїжджаю я в Сімферополь. Знайшов я той інститут, приходжу. А ті вже там вчаться. Та то було на місяць чи на півтора, я не знаю. Але досить того, що вони вже повчилися *[...]*. «Ти відки появився?» Я кажу: «Та мені лишень вчора дали документи, то я прийшов». «Ну, добре. Ти ще, — каже, — встигнеш програму наздогнати?» Ну, встигну, то встигну.

Я звідки знаю, що. Там є гуртожиток. Мене поклали в гуртожитку. Я на другий день я з тими хлопцями приходжу на заняття. Ну, і всі там сидять, сидять. Я сів там на задній парті за столом. Дивись, а там оказується, ті люди, які покінчали інститути і вже 5 років назад, кажді 5 років проходять підготовку. А що я буду підготовлювати, як я не закінчував

нічо? Я ж нічого не кінчив, тільки 11-й клас. А вони там розказують, там пишуть, конспектують там, є там і жінки, і чоловіки. Ну, а я сиджу, то що я буду писати і куди я ту писанину буду ліпити?

А я собі рано йду на заняття, там на 20, на 30 копійок купую газєт, а то газєти по дві, по 3 копійки коштують, а таку купу за 30 копійок газет купую. Читають ціліський день ті газєти. Ніхто мені нічого не каже. Ну, там десь через пару днів, періодично, крім цих занять теоретичних, є практичні заняття. Ну, практичні заняття це вже у спортзал. А я у Латвії як був, я купив собі імпортний спортивний костюм фінский, тоді називалися «мастєрки». Дав 150 рублів — тоді хто ходили в таких костюмах по 30 рублів, по 40, а я за півтора сотні. А костюм був такий шерстяний. Кросовок ніхто ніколи не видів. В кедах усі ходили, тих полотняних, а я мав шкіряні кросовки фінскі.

Ну, екіперований до спортзалу. І що мені було — 22 роки, 23 роки? А ти що? А ті дядьки в 30 років, 40 років, були навіть такі, що мали 45 років. Ну, що він там може, які ігри, значить, це?.. Ну, і я тут показую різні фінти, і дивляться такі, значить, викладачі. Ну, та це добре. Так, значить, це ми займаємося туди-сюди.

Послідний 30 грудня — екзамен. Значить, здаєш екзамен, підписують, значить, командировочні, що ти маєш получити гроші ці, що ти тут був. І виписують посвідчення, що ти пройшов це. А у мене з Сімферополя прямий поїзд додому у 4-й годині. Так куди мені, значить, спішити? Я знов іду рано в інститут, накупив газєт. Люди тягнуть білети, то всі стараються перед Новим роком поскорше додому поїхати. Ну, то сімейні люди. Ну, я теж сімейний, але в мене поїзд пізніше. І ті екзамени здают, а я читаю газету, а декан приймає екзамени. Декан з факультету фізкультури Сімферопольського педінституту принімає екзамєн. Ну, і вже останніх п'ять узяли, значить, білети, і я вже один лишився. «А ви умнік? Думаєте здавати екзамени». Я кажу: «Я знаю, якщо получиться»...

Так слухай, як я цему дєкану розказав цю ситуацію, він каже: «Я би хотів вас бачити в себе на факультеті, на заочній формі». Я кажу: «Та я би пішов». Ну, що, я вже знаєш, вже зрозумів, що це... Ну, і я зібрався вже йти, нічого, я не це... А він каже: «Та почекайте, почекайте, ану давайте свої командировочні». Відмічає мені командировочні і виписує

посвідчення, що я пройшов курси, а цей мене директор послав, що я там маю опозоритися.

Можна було бачити його очі, як я прийшов на другий день і приніс йому командіровочні (плати мені гроші за 2 місяці) і посвідчення. І він мене вже аж у лютому місяці звільнив. Він прийшов до мене, викликав в кабінет. Каже: «Ви, кажеться, хотіли іти по собствєнному желанію?» — по-руски до мене балакає. Я кажу: «Та я, кажу, не передумав». «Ну то, — каже, — здавайте». І я здав ту майстерню і всьо. І так я пішов. І тоді відтоді в мене почалися проблеми.

Тесть нас лишив. Пішов у друге відділення, в сусіднє село, а нам лишив господарку, де вони там жили, бо вони там з *[19]*57-го року, вони самі переселенці з Тернопільської області, то господарка була нормальна. І я з тими кгбістами, значить, вони мені так вже сіли були на голову, я взяв і розрахувався. І вони ніяк не могли мене, значить, там скрутити у бараній рог. Значить, цей директор совхозу, ну, що я там находив такі лазєйки і зарплату мав і нічого не робив. Ну, досить того, що довго я не міг, особливо з тими кгбістами.

І я... а дитина вже родилася. Кажу: «Значит, Аня, тут життя нема». А вона не знає, як вони мене мучать. Значить, там на співбесіди визивають і туди-сюди. І вони мене вербують, ти розумієш, у ті сексоти[1], так як раніше казали, тому що там дуже багато тих людей, які з Сибіру з лагерів звільнялися, коли вже у них строк кінчався. Їм не дозволяли селитися, а вони мусили або в Херсонській області, ну, находили там, де переселенці, а от в Криму їх було дуже багато.

І вони, кегебісти, хотіли мене туди, значить, щоб я, значить, там їм розказував ту всю обстановку. «Я це робити не буду». «Будеш». «Ні, не буду». І так я то не робив. І, значить, я збираюся, а вони навіть не думали. Я так, ну, так мені вдалося, значить, що я звідти виїхав. Самі такі якісь необхідні речі я скидав в контейнер. Контейнер відправив додому, а сам на літак і змотався. Ну, короче говоря, приходжу я суди, ну, що, привет. Прийшов з жінкою, з дитиною. Дитині було 5 місяців, нічо.

Почали тут життя заново?

І, значить, я тут начав крутитися туди-сюди. Я у колгоспі, мене поставили механіком. А ми тут робимо. А бум був

[1] **Сексот** *(дослівно «таємний співробітник»)* — донощик для спецслужб Радянського Союзу.

такий будівельний в селі. Хати будували, вікна, двері треба було робити, дошки стругати.

Це [19]70-ті роки?

Да, це *[19]*72-й рік. А машин не було. У селі тут одна машина була в Яцюка. Тут жив Яцюк. Він мав «Запорожця». Ну, і так.

А я роблю механіком. А я кажу: «Я би хотів купити машину». А неньо каже: «В нас є пару рублів. Купимо машину. Ти можеш стати на чергу». Кажу: «Я стану, я став на чергу на Запорожця». А «Запорожець» коштував 3500.

Ну, ми так подивилися, що 3500 ми заплатимо, але то і жити треба. Тут рахуй, що 2 сім'ї. Аня вже робила у садіку вихователькоў. Ну, я механіком. Невелика зарплата була, але, в общем, і робили день і ніч, робили. І плюс до того там якихось биків годували, *[...]* крутилися.

Рік проходе. Неньо каже: «А ось там тої машини немає — ану йди узнай. «Але, каже, у нас, — каже, — вже появилося трошки більше грошей». Ми ж так робили, то якщо хату закриєш, 400 рублів було. Ну, досить того. І ми постійно відкладали, і ми вже маємо 5000. «Москвіч» коштував 5000.

Я приходжу в Заставну, кажу: «Може би я переписав з „Запорожця" на „Москвіча"?» А той каже: «Та на Москвича, каже, по 12 років чекають передовики, а ти хочеш?» «Ну, — кажу, — який є вихід» А він каже: «Бери „Жигуля"». А „Жигулі" тільки-но почали випускати, і їх, вони, значить, усі боялися їх. «Та бери „Жигуля"». Це був десь серпень місяць. Я кажу: «Ну, ладно, пиши мене на „Жигуля"». Він записав, але каже: «Йди в райпотребсоюз, бо там машини туди приходять в Райпотребсоюз. І як вони тобі скажуть, коли це, подивляться на цей список».

Я приходжу в Райпотребсоюз, а вони кажуть: «Якщо 310 модель, „Лада", що казали, то можеш уже брати моментально, бо, — каже, — є в наявності у нас. А на цю треба почекати на першу модель». Я кажу: «Так, в мене ще навіть на цю першу модель не дуже є гроші, що треба дозичати 500 рублів, бо, — кажу, — я маю 5000». «То йди, щоб ти мав гроші».

І десь якраз на Михайла, це у листопаді місяці, мені подзвонили і кажуть: «Йди, бери машину». І я бігом гроші в руку, в Заставні, і в Чернівцях взяв машину. Так що я у *[19]*74-му році уже їздив на машині, на новій машині, але кегебісти вже мене тут почали доставати.

Ну, я не дуже вже тут боявся. Це, знаєш, вони не дуже так і приставали, бо ті там більш наглі були, а ці так май делікатно. «Е, і, значить, о, ти вже це, ти вже машиною їдеш туди-сюди». А нібито вони не знали, що я стояв, то в них все було зафіксовано *[...]*.

Я лише купив машину. Колгосп мені вже так змерзився, я не годен то терпіти ці порядки в колгоспі. Я лишаю той колгосп. Іду я у Чернівці на роботу. Іду в Чернівці на роботу на станцію техобслуговування обслуговувати машини.

Кегебісти знов ходять за мною, ходять, ходять. І мене... я якось дрібний ремонт робив тут одному з Заставної, він робив там в управлінні. А я кажу: «Слухай, ти з такою дурницею сюди прийшов в Чернівці, що там у Заставні це не могли зробити? Це, — кажу, — елементарщина». А він каже: «Там нема кому. Там, — каже, — в побуткомбінаті є майстерня, нема кому робити. Хочеш, — каже, — я побалакаю за тебе». Та я думаю, що ти будеш мені балакати, але я далі роблю.

Нараз хлопці кажуть: «Іди, тебе там якийсь чоловік кличе». «Та ну, йди сюда». Він каже, якийсь такий інтєлігентний був. «Та ти вже з такими маєш діло?» Кажу: «Та я навіть не знаю, що за один». Ну, добре, пішов я такий замурзаний *[...]*.

А там біля колони стоїть чоловік, представляється, каже: «Я директор побуткомбінату Заставни. Мені порекомендували вас, щоб ви пішли на роботу завмайстерні». Я кажу: «Так зразу й „зав"?» А він каже: «Та то там нікого нема, майстерня стоїть закрита».

Приходжу я додому, тут є родичі, там є двоюродний брат теж туди-сюди. Я беру і кажу, яка ситуація. А брат каже: «Слухай, на мою думку, — каже, — ліпше бути поганим начальником, як добрим робочим, — каже. — Все равно, — каже, — менше будеш робити».

Поїхав я в ту Заставну. Розраховуюся я там на станції, приходжу сюди. Прийняв я ту майстерню. Ну, то що за майстерня? Ніби там є склад, є якісь запчастини туди-сюди. Я абсолютно в тих складах темний, як три подвала. А я знаю, що теж запчастини, але як там той оборот робити, але нічого.

Ну, досить того, що я, значить, начинаю робити там. Ну, що ж я, що я знаю робити туди-сюди. Кегебісти далі від мене не відчіпляються. Я вже там завмайстерні. От ти знаєш, в тебе зараз таке положення, в тебе зараз там буде повно людей. Ти менше діло з міліцією май. А оказуєся, вони страшне,

значить, оці 3 гілки (значить, прокуратура, міліція і КГБ) вони один одного не любили, то це страшне діло. Хотя вони повинні, як кажуть, співати однієї пісні.

Я ту «кухню» як зрозумів. Ну, от така ситуація. Значить, доходять вони там, але у міліції колись були самі старі машини такі. І получили вони «Жигуля», нового «Жигуля», і того «Жигуля» час від часу треба, значить, дивитися, там підрегулірувати туди-сюди, і вони мене кличуть туди.

У міліції там, значить, приміщення буквою «П» має, а всередині двір і гаражі. І я там у тім дворі ту машину ремонтую, а вікна з КГБ, вони в одному приміщенні знаходяться, виходять у двір. Так що тільки біс[1] дивиться, що там є. А тоді то ловили з самогоном туди-сюди, каптьорка забита, самогонка яка хочеш там у міліції. А в них ключі там. *[...]* Беруть бутилку, там принесуть якоїсь ковбаси, закуски. А ми що робимо, робимо. П'ємо по 100 грам, а ті дивляться.

Короче говоря, мало-помалу вони від мене відчепилися, але час від часу візивають туда в кабінєт, і знаєш, я би це нікому не розказував. Тобі розказую, так хочеш. Значить, я сиджу там, він тут сидить, у нього тут шуфляда, і він, значить, відкриває ту шуфляду, а моя папка вже така, значить, груба, які діла. Значить, і він ту папку як відкриє, то які папері підоймаються, і йому тепер треба, він там щось вічитає, що йому там треба. Треба, щоб папку закрити, а то вже які папери вилізають. То, ну, то такі комічні були сцени.

І потім був такий случай: мені один каже, зампрокурора, він мій знайомий, і каже: «А ти знаєш, що ти під ковпаком кегебістів?» Кажу: «Я це знаю, — кажу, — роки». І кажу: «І що?» «Нічого, — каже, — я вже привик». Так я з ними отак і жив.

Пане Миколо, а на підсумок, як Ви можете, як Ви тепер з теперішньої точки зору, вже в час незалежної України, як Ви можете охарактеризувати це поняття «радянський», «радянська людина», яким це залишилося Вам в пам'яті?

Значить, я тобі скажу. Ти знаєш, я, ну, через те, що я був у світі і я бачив, які люди живуть, і я порівнював: в принципі непогано було.

По-перше, був соціальний захист людей. Аби який був бідний чоловік, без грошей, без нічого, ти міг піти в лікарню,

[1] **Біс, без** *(діал.)* — тут: через.

тебе би лікували. Ну, може, знаєш, десь там був трошки, як кажуть, перекос, але в любому випадку ти міг лікуватися там, не так, як сьогодні. Це є дуже велике значе́ння.

Значить, початкова освіта була дуже на високому рівні. Попри то всьо, що там «мозги промивали», освіта була і досить доступна. Була досить доступна. Це показує то, що навіть наші фахівці, як туди приїхали за кордон, то вони цінилися.

Тепер ще дальше, які недостатки були, ти знаєш, ціинилося підлабузництво. Це от все діло. Значить, якщо ти комуніст, то ти, значить, це... А вже така, значить, незалежна людина, яка не сповідувала, значить, ту їх мораль і ті всі принципи, ну, виживали, якщо голова і руки були. Ну, я в тому числі, я не бідував.

Я умудрився навіть... я в побуткомбінаті працював з євреями. Ну, це є народ світового, як кажуть, рівня. Там я з одним працював. Ну, як працював, значить, він мені платив, а за то, що в мене була машина, я його возив і, значить, короче, він мені і зарплату давав, так що я і те мав, і так було всьо.

І він на це все діло... от ми там такі речі, він, ну, вони несумісні з тим кодексом, значить, були трудовим, але він робив з відходами, ти розумієш, то, що люди вікидали на свалку, він з того робив гроші.

І досить таки, і ще й другим, значить, давав. В нього було три цеха, які шили, значить, і ми звично так щось там відвеземо, і то треба ж ту продукцію було розкручувати. І він все каже: «Коля, ето всьо кіно, ця сістєма, — каже, — оно кончітся». «Коли?» Каже: «Довго так не може бути». От я це запам'ятав

А так в основному, ну, це тепер нам розказують, ми не дуже переймалися, що ти там за кордон не можеш виїхати чи що. Ну, ми бачили, що поляки приходили, там торгували всяким шматтям, туди-сюди, заробляли гроші, да, воно було, але назагал, ну, такі, знаєш, високоінтелектуальні люди, то вони там собі в головах, а так назагал люди жили нормально. Ніхто так не ходив десь за вуглами, ніхто там не перешіптувався. Але, ну, так, ну, було, я кажу, ряд таких позицій чи моментів, вартувало би, вони були зберегли.

Ну, що ти зробиш?! От вони зробили примусову колективізацію, позбирали все докупи, і там вже показало, де були

розумні люди, там воно пішло, де були лапайдухи[1], там воно все пропало. Але було все зібрано докупи.

Які колгоспи не треба було розганяти, треба було їх модифікувати, а воно вже все сконцентровано було, земля сконцентрована, все. Вони взяли та й породжавали по тих клінчиках. Та ніби, як кажуть, на перших порах пішло, а тепер, а тепер вже приходить концентрація, розумієш? Але воно вже приходить не штучно, вже приходить природньо.

Пане Миколо, дуже Вам дякую за час, за інтерв'ю. Що би Ви хотіли сказати наостанок?

Ну, та все нормально. Ти розумієш, якщо в тебе якісь ще є питання, я завжди це... ну, я тобі секрет не розкажу. Це для мене, як кажуть, ну, як тобі пояснити, як тут, каже один москаль, популярно, ну, за то, що в мене обмежене спілкування з людьми, це не то, що примусове обмеження, воно вже, знаєш, і вік даєси. Ну, і така ситуація в державі, що тут не до цього. Ну, і це для мене, я кажу, я собі тепер згадую, значить, так в таких приємних спогадах. Взагалі, ти знаєш, людина, яка прожила і ніколи не хворіла, то гріх нарікати.

Ну, система, якщо порівнювати тепер, тоді ніхто не думав за ту систему. Ну, бачив, ну, значить, бачив, що є несправедливість. Якщо ти комуніст, то ти міг *[nimu]* вище, але як ти мав свою, як кажуть, особисту гідність і фізичну, і розумову можливість в ту «кухню» не влазити, то ти не влазив, то тебе ніхто не тягнув за шию.

То так, що воно така, значить, така була сістєма. А тепер дійсно там я другий раз дивлюся чи слухаю там, значить, що тото таке от було, да, при різних керівниках, хоть була та диктатура, були ці, значить, але все рівно при різних... от при Хрущові було одно, коли був Брєжнєв, було друге. А потом вже як пішло-пішло-пішло, то вже довго один не набув, другий не набув. А Горбачов взяв та й то розвалив, а воно саме вже розвалювалося, то вже воно йшло до того. От. Ну, і, скажемо, я дивлюся, значить, на свою позицію. Напослідку я був останнім головою колгоспу, на якому я поклав хрест і мав щастя розвалити колгосп.

Дуже дякую, пане Миколо.

[1] **Лапайдух** *(діал.)* — гробар.

аудіоверсія

13

«У вас товар — у нас купець»: Весільні обряди у Берегометі 1980-х років

місце	**смт. Берегомет Вижницького р-ну Чернівецької обл.**
дата	**05.05.2025**
спосіб	**розмова наживо**
респондентка	**Ольга Андрійчук (1962 р.н.)**
інтерв'юерка	**Ірина Точенюк**

Добрий день. Мене звати Ірина Точенюк. Я студентка 2-го курсу факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Я б хотіла дізнатись у Вас про те, яким було весілля та підготовка до нього в 1980-х роках у смт. Берегомет. Але для початку розкажіть коротко про себе.

Доброго дня. Мене звати Андрійчук Ольга Степанівна. Я народилася 1962 р. в Берегометі Вижницького р-ну Чернівецької області. Закінчила 10 класів школи. Працювала у Берегометському лісокомбінаті.

Скажіть, будь ласка, як відбувалося знайомство батьків нареченого і нареченої?

Ну, у всіх, звичайно, було по-різному. У когось пізніше, у когось раніше. Але спочатку батьки нареченого йшли в старости, знакомилися з батьками нареченої. Родичі нареченої зустрічали

їх з рушником і короваєм. Староста питав у них дозволу на одруження. Це міг бути посторонній чоловік або родич.

Він казав: «У вас товар — у нас купець». Була така традиція. Спочатку виходили з хати інші незаміжні дівчата, а потім уже сама наречена. Якщо давали згоду на одруження, назначали дату весілля і починали готуватися до нього.

А як обирали дату весілля? Чи були якісь особливі дні або періоди, коли весілля не грали?

Ну, дату весілля вибирали на свій розсуд, коли було зручніше. Єдине, що не святкували весілля в піст.

А хто складав список гостей і як їх запрошували?

Список складали батьки нареченої і нареченого. Кликали на весілля родичів, знайомих з роботи... де працювали *[...]*. Молодята до кожного ходили додому, запрошували на весілля, казали: «Просили наші батьки і ми Вас будемо просити прийти до нас на весілля». Називали дату і місце.

А коли купували обручки і весільний одяг?

Це вже купували після старостів. Коли вже старости пройшли, тоді вже...

А як взагалі виглядав одяг наречених і де його купували?

У молодої було, звичайно, біле плаття, фата. У нареченого — костюм, сорочка, галстук. В Чернівецькій області тоді не можна було знайти, бо не було ще весільного цього вбрання, але їхали у сусідню область, в Хмельницьку, там був великий базар з цим весільним вбранням і там купували.

А коли починали приготування вже до самого весілля?

Готувалися за тиждень до весілля. Робили палатки, будували палатки, розставляли столи там, лавиці, прикрашали. Звісно, не так як тепер, але покривалами, тканими доріжками, вирізали з паперу різні прикраси і прикрашали палатку.

З понеділка приходила кухарка і починала готувати їжу *[...]*. Їй допомагали родички, сусідки. В середу обов'язково випікали коровай. У четвер вже шили вінки для молодят — це з барвінку шили вінки. Молода мала йти до лісу рано, нарвати барвінку до схід сонця і підготувати все для вінка, для пошиття.

Потім збиралася саржа[1] і заходили за стіл. На столі були червоною ниткою перев'язані калачі. 2 пари калачів для молодої і для молодого, і клали під калачі під тарілку з пшеницею. І потім *[...]* вони *[наречені]* голови клали на калачі і *[...]* починали шити вінок. Починала шити мама... батьки починали шити вінки, а потім уже шили вінчальні батьки, дошивали їх. Потім *[...]* пришивали туди копійку ще, щоби гроші велися, щоби у молодих був завжди достаток.

Потім *[...]* після того, вже як пошили вінки, мастили медом, щоб молодим жилося солодко, і ставили на калачі ті віночки, поки вони будуть одіватися *[щоб не зіпсувати зачіску, їх загортали у золотисту фольгу]*.

У четвер дружки і дружби прикрашали деревця як символ весілля. Перед цим дружби йшли у ліс, рубали верхи сосни або ялиці, щоб були зверху парні гілочки. І потім їх *[деревця]* одівали, вирізали з серветок прикраси, квітки і одівали їх. Спочатку наверх зав'язували прикраси батьки, а потім уже дружки і дружби їх одівали. Готове вже деревце ставили... на малий калач пекли такий, з отвором, і ставили їх туди у ті калачі *[...]*. А ще менші колачики прив'язували молодим до передпліччя *[...]*. Ці всі звичаї супроводжувалися піснями. Якщо була музика вже, то музика тоже *[...]* грала.

А чому вінки плели саме з барвінку? Чи була в цьому якась символіка?

Так було заведено. Казали, що вінок *[із барвінку]* — символ щастя і любові.

А ким були дружки і дружби, вінчальні батьки?

Ну, дружки і дружби були це друзі, родичі наречених, які не були одружені. Можна було по дві дружки і два дружби, а весільні батьки — була подружня пара. Їх називали батько і матка. Могло бути і дві пари — що старші і молодші. Вони супроводжували наречених під час весілля.

У дружбів були рушники, а у дружок — віночки на голові. Вінчальні батьки теж були перев'язані рушниками. В них на одязі була штучна квітка з бантиком, більша, ніж у гостей. У гостей були маленькі, тоже квіточки прикрашали.

[1] **Саржа** *(регіон.)* — тут: супровід.

А коли починався перший день весілля і як він проходив?

Ну, перший день у суботу начиналося весілля. Рано всі збиралися — дружки, дружби, вся ця саржа — і *[...]* помагали нареченій одівати весільне вбрання, і нареченому, і готувалися йти до розпису в ЗАГС. А перед цим, коли вони йшли, то казали прощу нареченим. Така була настанова на подружнє життя. Вони дякували, вклонялися тричі батькам, дякували за те, що вони їх виховали і довели їх до того вінця і всьо, і збиралися вже тоді до ЗАГСу.

Перед цим *[перед розписом]* батьки брали тарілки з пшеницею і калачами, 3 рази обходили молодих, мами обсипали їх пшеницею. Потім родичі з калачами ставали *[...]* і молоді проходили — і вся са́ржа проходила через калачі *[під калачами]* — і їхали в ЗАГС, і музика супроводжувала їх також.

До розпису в ЗАГСі дружка з дружбою розстеляли перед нареченими рушник, і вони на нього ставали, потім танцювали перший весільний танець. Запалювали факел, вогонь в ЗАГСі там, і молодий виносив молоду на вулицю.

Чи було в той час прийнято вінчання?

Вінчання було заборонене, але деякі вінчалися тайно. Якщо б узнали, то могли і з роботи їх вигнати, і записати догану за це.

А що відбувалось вже після розпису?

Після розпису було святкування. Весільним маршем дома зустрічали гостей. Кожному з них чіпляли на одяг штучну квітку, бо це було так, що вони — гості цього весілля. Вони дарували подарунки молодятам — хто гроші, хто подарунки.

Потім вже, коли вже гості всі зійшлися, саржа трималася за руки і заходи́ли за стіл. За сходом сонця заходили. Три рази обходили стіл і сідали. Потім батьки підходили до стола, частували до молодих і до гостів. Дякували їм за те, що вони прийшли розділити з ними свято їхніх дітей. Потім сідали всі за столи, вставали, казали «Отче наш» і пригощалися їдою і, ну, всьо за столом, що було з їди, напоїв.

Після першого столу молодята і саржа виводилися з-за стола. Далі обходили 3 рази стіл і йшли вже на танцювальну площадку танцювати «Гуцулку». Такий танець у нас був — «Гуцулка», бистрий танець. Потім вже танцювали всі гості, всі, хто був на весіллі, вже танцювали, набувалися.

Що гості найчастіше дарували нареченим?

Та дарували різне: що хто... одні — подарунки, одні — гроші, покривала *[...]*, сервізи Хто що.

А яка була музика на весіллі?

Музика народна *[...]*: скрипка, цимбали, трубка, акордіон.

Зможете назвати кілька пісень, які співали на весіллі?

«Ой на горі два дубки», «Горіла сосна, палала», «Черемшина», «Цвіте терен», «Ой чий то кінь стоїть», «Гуцулка», «Полька», народні...

А що було на другий день весілля?

На другий день весілля вінчальна матка і мама одягали *[нареченій]* хустку. Фату знімали, одягали хустку *[нареченій]*. Це супроводжувалося все відповідними піснями. Для всього були пісні складені колись *[...]*.

Була така традиція. Молодий сідав на стілець серед палатки, а на коліна йому ставили подушку і зав'язували очі пов'язкою, щоб він не бачив. На подушку по черзі сідали дівчата, гості, намагалися обдурити нареченого, але він мав сам пізнати свою наречену. Після того одягали на наречену хустку. І вона вставала вже з тої подушки і кидала свій весільний букет. А вони йшли вже переодіватися *[у вишиванку чи у звичайний одяг]* — молодий з молодою. А дружба розгулював фату з незаміжніми дівчатами, які були на весіллі.

Було таке, що і на другий день весілля *[хтось з гостей]* переодягалися у щось схоже на костюми, так як з Маланки, і танцювали, веселилися.

Було прийнято, що дружби «скуповували» дружок. Вони платили гроші, а дружки давали їм подарунок — це могла бути сорочка або шарф. Потім танцювали разом «Гуцулку» з деревцями. Потім дружби зав'язували докупи то деревце. Це вже після стола *[...]*. Тоді вже деревця брали до купи, зв'язували і біля хати, де молоді мали жити, де у них мало бути подружнє життя, вони вішали на дерево, на яблуню або на дерево, яке було біля хати.

А вінчальна матка нарізувала кубиками калач, мокала у мед і роздавала всім гостям, які були на весіллі.

А чи всі святкували весілля однаково, чи могло бути якось по-іншому?

У кого була велика рідня, святкували по-різному. Окремо у молодого могло бути весілля, і у молодої. Відбувався розпис, а святкували вже окремо. Молодий їхав до себе додому святкувати, молода — до себе. Це був перший день весілля.

Після першого застілля наречений з саржею своєю і з гостями йшли до молодої. Їх запрошували за стіл, і вони забирали наречену до нареченого, і вже там вони далі вже досвятковували весілля *[...]*. Нареченої гості без неї вже так набувалися *[святкували]*. Там була тоже музика. Всьо так було, так як у молодої і у молодого. Були музиканти і там, і там. Така була традиція, що ще *[...]* коли сходилася музика молодої і молодого, вони ще переігрували одні одних — у кого краща музика.

На другий день нареченої гості йшли в дім нареченого. Там тоже сідали за столи, святкували другий день весілля, коли знімали вже фату, одягали хустку, вішали деревця.

А чи велась тоді зйомка весілля?

Ні, тоді ще не було зйомки, лиш фотографії робили. Фотоапарати були, а це *[відеозйомки]* ще не було.

Гарно дякую Вам за розмову. До побачення.

До побачення.

аудіоверсія

14

«Тягнулося весілля тиждень»: Традиційна весільна обрядовість села Нижні Станівці на Буковині

місце	**с. Нижні Станівці Вижницького р-ну Чернівецької обл.**
дата	**06.05.2025**
спосіб	**розмова наживо**
респондентка	**Ольга Лехкун (1964 р.н.)**
інтерв'юерка	**Олександра Романович**

Добрий день. Сьогодні, 6 травня 2025 р., ми у селі Нижні Станівці Вижницького р-ну Чернівецької області. Я студентка 2-го курсу факультету історії, політології та міжнародних відносин, групи 201, Романович Олександра Михайлівна. І я хочу взяти інтерв'ю на тему «Весільні обряди в селі Нижні Станівці». Будь ласка, представтесь.

Я Лехкун Ольга Степанівна. Народилася тут і проживаю в цьому селі. Мені 61 рік минув. Хочу трошечки розказати, які в нас були колись традиції, бо так як тепер весіль майже немає і все по-сучасному, то раніше було, як кажуть, цікавіше і веселіше. Ну, трошечки розка́жу.

Хотілося б почати з того, як саме проходило знайомство батьків наречених — а може, навіть іще раніше: з чого починалося весілля?

Ну, коли хлопець ходив до дівчини, коли він вже рішив, що жениться, він сказав нареченій: «я хочу женитися». Тоді

родичі хлопця посилали старостів і вже вирішувалася доля, чи хоче виходити дівчина заміж, чи не хоче. Якщо вона дала старостам хустку, значить, вона згідна вийти заміж. А якщо підносила гарбуза *[респондентка посміхається]*, значить, вона не згідна. І вони йшли ні з чим.

Так що, якщо наречена згідна, старости йшли до родичів і казали, що можете іти знайомитися з батьками. Приходили батьки, родичі нареченого до нареченої, сідали за стіл, обговорювали всьо — що, як, де мають жити, коли робити, на яке число весілля, щоби і одним, і другим всьо добре підходило. Ну, і готувалися до весілля. Готувалися по 2–3 місяці, довго. Треба було знайти і шалаш, і музику найняти, і кухарку, і посудомойку. Ну, було проблем дуже багато, але то було гарно, весело.

І вже перед весіллям, останній тиждень, у середу *[...]*. Наречена брала спечений калач і йшла до жіночки, яка мала мірту[1]. У нас у селі хоч співають за барвінок, але плели чомусь віночок з мірти... такий є вазон. І у кого він був в селі, вже знали. І вона, наречена, йшла і через калач, через дірку, ножничками рубала к собі такі краночки, які гарні були, щоб для віночка... і приносила додому. Жіночка там давала той калач, давала солодощі, там платила за ту мірту, приходила додому і клала в тарілочку у хаті і чекали до ранку, до четверга, до сходу сонця. Мама починала його плести. Червона ниточка мала бути ціла. Купила мулін і так той мулін вона склала, щоби нитку не рвати.

Зі сторони нареченого так само?

Так само робив наречений і теж так само у четвер рано мама вставала і починала плести цілою ниточкою червоною той віночок, чуть-чуть починала лиш і клала в тарілочку. І там була вода з цукром *[...]*, і так до суботи воно лежало.

В суботу вечором сідали за стіл свашки́, наречена і свашки. Свашки були такі, які гарно живуть, такі, які є прикладом в селі. То сідали за стіл і вінчальна матка продовжувала плести той віночок, що мама почала. А свашки їй подавали ті краночки. Одна подала, друга подала, матка плела його.

Ну, і так приміряли вже до голови нареченій, а якщо нареченого, то клали на букет. Міряли навкруг букета

[1] **Мірта** *(діал.)* — мирт.

молодому той віночок, щоб стало покласти, а нареченій навкруг голови. І коли доплели, жіночки співали пісні.

А в п'ятницю що було?

В п'ятницю нічого. В п'ятницю собі йшла підготовка до весілля. Починалося це все суботу вечором, коли вже все поробили, холодці розлили, все готове вже і сідають шити віночок, бо молодий ішов вечором до молодої, ніс їй туфлі.

У п'ятницю?

У суботу вечором. Тоді, якщо вспіли пошити віночок, що ще нема молодого, значить, пошили. А якщо він прийшов скоріше, значить, він сідав разом з молодою, сидів просто за столом і чекав.

Приносив їй туфлі, а вона йому давала сорочку весільну білу, так обмінювались. Він їй весільні туфлі, вона йому білу сорочку. А дружби, дружки робили якісь прикольні там, такі смішні, якісь калоші могли покласти замість туфлів... Ну, жартували дружки з дружбами, жартували між собою, там давали одні одним подарунки такі прикольні.

А що ще в суботу відбувалось?

В суботу, ну, і вже кажу, віночок шили і всьо, клали назад той віночок на тарілочку. Мама забирала, навіть брали нові платочки в руки з татом і ту тарілочку новими платочками, щоб не голими руками брати *[...]*. І забирали до хати його. Ніч сиділо собі в хаті. Субота — всьо.

А неділя рано вже, коли збиралася, вже зібрали молоду і вона збирається до слюбу йти. Значить, заводяться знов, в нас на шалаш казали «палатка», так казали... Заводяться туда за стіл батьки вінчальні, молода там чи молодий, бо більшість весіль було майже окремо — в молодого дома і в молодої дома. Чомусь собі хотіли родичі окремо.

І тоді той віночок 3 рази молоді батьки притуляли до голови нареченій і під жіночий спів: *[респондентка співає]*

«Залежав бервін,
бервінковий він,
не калинка й ся ломи,
мамка віночок клони,
білими рученьками,
добрими гадо́чками,
добрими гадочками.

Щоби в них гаразд мали,
та й мамці дякували,
таткові дякували...».

Це свашки так співали. Мама притулила віночок до голови три рази і вінчальна матка його кладе нареченій на голову. Чіпляє там фату.

Ну, і виходили з-за стола, трошечки сідали, чуть-чуть, там поїли і виходили з-за стола і йшли до шлюбу. І знову жіночки, проводжаючи хід до слюбу, співають на вулиці, а мама з татом ходять навкруг молодих і посипають — тато житом, а мама свяченою водою *[...]*. Та співають:

«Сиплю на вас жито, щоб вам добре жити.
Та й ллю на вас воду до гарного роду».

А жіночки співають:

«Ой, червона калинонька, білий цвіт,
гарна наша молоденька на увесь світ.
Червона калинонька, гілля гне,
гарна наша молоденька до слюбу йде».

Ну, і там є багато, то дуже довго треба переспівати *[респондентка посміхається]*, такі основні...

І хлопці, дружби беруть під руки і на самій брамі стоїть 2 відра повних води. І молода повинна їх перевернути. Вони її піднімають, вона ногами перевертає, щоб ніби вповні вона йшла, щоб вповні ті відра, і вона перевертає ту воду і йде до слюбу.

Що щодо церкви — як там проходив обряд?

Спочатку йдуть до церкви, там вже чекає наречений. І вони там зустрічаються, один напроти одного йдуть, зустрічаються і йдуть вінчатись. Вони заходять до церкви і вінчаються.

Колись так само було вінчання, чи тоді існували якісь особливості?

Так-так. Ну, коли вже дозволили, маю на увазі, що так все само.

А коли не дозволяли?

А коли не дозволяли, дуже багато жило і невінчаних. А так як ми, наші родичі були побожні і з моєї сторони, і з сторони

чоловіка (вони були віруючими людьми), то вони настоювали, ми переживали, бо ми молоді комсомольці, ми дуже переживали, що це буде.

Плакала я, секретар комсомольської організації на роботі, і що це буде? І родичі все одно настояли. І ми йшли перед весіллям о 5 годині вечора. Повінчалися, всьо, щоб ніхто не бачив. Але то був день, то все одно всі бачили *[респондентка посміхається]*, бо заявили все одно на нас. Трошки було проблем, але родичі на своєму настояли, що це вони нас заставили, і якось нам пройшло комсомольством спокійно.

Це який рік?

*[19]*83-й. Так, дуже строго було. А тепер гарно всьо, святково, урочисто. І тут дивуєшся, думаєш, тікали кущами, щоб повінчатися, хто настоював. Але більшість було невінчаних. Більшість людей почали вінчатися, коли дозволили. Вже й старші, по 10 років жили, бо вже можна було, бо боялися і за роботу, і родичі боялись за роботу...

Ну, і з церкви потому у сільську раду, тепер вже ніби чи клуб *[...]*. Там розписувалися... і додому. Молодий в одну сторону, молода у другий бік *[респондентка посміхається]*. І знов свашки співають... Приходять додому і вже сходяться гості на весілля і йдуть знов за стіл. І вже мама з татом за столом вже не віночок клонять, а колачі. Мають 2 колачі на рушнику, і так само ті колачі... знов така сама пісня: *«Залежав бервін...»*, і мама 3 рази туляє колачі до голови. Вже співають, що: *«Мамка не віночок клони, а мамка колачі клони білими рученьками...»*. Ну, так само, як у першій пісні. І сідають їсти, пити *[респондентка посміхається]*.

А яка була їда тоді?

Ой, їда була дуже... Холодець, як завжди, хрін чи цвіклі, по-нашому. Колач пекли на стіл... Клали під оварт[1], в нас називається *[...]*. Там на ній сиділи торти, тістечка різні і під ті солодощі клали той колач *[...]*. Ну, як людина заможна, то взагалі там могло бути 2–3 поверхи тарілок, що не годен найти, що там на споді[2] є *[...]*. Потому вже начали кухарки, що дуже то некультурно так тарілка на тарілці, щоб все розміщати так один ряд, щоб всьо видно, всьо культурно, все гарно.

[1] **Оварт** *(діал.)* — підставка для солодощів.
[2] **Спід** *(діал.)* — низ.

Ну, салати, кажу, залежить, хто скільки хотів, 2–3 м'ясні нарізки. Різалося по 2 свині і телятко. Ковбаси, котлети, всьо, що треба було, та багато було. Горілка, вино. Горілка була магазинна, то видно вона з акцизом... то, а самогонку варили теж, бо є багато людей, що самогонку вже тепер, коли дозволено було, самогонку клали в графіни, щоб відрізнялося, щоби... або білі, чисті, без етикеток пляшки, щоб людина не переплутала, щоб собі знала, що це самогонка, це вже люди знали.

Колись ще кампот варили теж постійно, потому рішили, що є ці солодкі води в великих баклажках. Та й вже кампот не варили, то вже було якесь зайве.

Чи проводились якісь розваги під час застілля?

Ну, вже коли більш-менш поїли, музиканти вже бачуть, що вже там носять чи каву, чи виходять люди потрошки десь на перекур. Уже музиканти бачили це *[...]*, страви підходять до кінця, подача страв. І, ну, зазвичай каву несли в кінці і заходили у палатку і ставали там перед батьками і перед молодими і починали їм грати.

Приспівували молодій, приспівували молодому, батькам і всякі різні жартівливі пісні... то і за те батько наливав їм горілки, клав зверха гроші, то скільки собі міг... І музикант брав той стакан з грішми, пив і собі гроші в кишеню, і грали. Далі матці, потому молоді, там так забавляли гостей, йшли навкруг, попри люди йшли і грали. Хтось замовляв якусь пісню, просто грали, веселили людей у палатці.

Ну, було, *[...]*, що несли курку, потому переробили ніби на вечір. Ну, але ще здавна. Кухарка вкінці несе 2 курки печені на тарілці, гарно одіті у квітках, у віночках, ну, такі у платтячках. Дуже такі нарядні 2 курці давали батькам. І батьки за те кухаркам давали подарунки. Жіночки, ну, 2 основні кухарці давали ті курки, а ззаду жіночки ці, що помагають, усі співали всякі теж — і такі пісні вульгарні, жартівливі і всякі там батькам приспівували *[респондентка посміхається]*.

І теж батьки давали кухаркам подарки і тим жіночкам всім давали подарунки за ті кури... Так що добре було батькувати[1]. Там треба по півроку робити більше, щоб весілля перебути *[респондентка посміхається]*. Ну, не давали бог знати які, але подарунчики гарні — чи хусточки, чи... хто

[1] **Батькувати** *(діал.)* — бути вінчальними батьками.

собі які хотів *[...].* Ну, я кажу, як заможні батьки, що для них це... *[Респондентка обірвала думку].*

І потім виходили на вулицю і танцювали. Ну, зразу не було це першого танцю, бо кажу, молода сама, молодий самий. Танцювали всьо, до вечора. Вечором, якщо весілля у молодого, значить, вже пізненько вечором збираються молоді, батьки, світилка така була, що з свічками світила, сестричка його там, молодого, чи просто родичка — і всьо йшло до молодої, йшли за молодою, так називалося. І знов жінки цілу дорогу співають, якщо недалеко, якщо пішки, що автобусом. З автобуса вийшли і свашки співають: *[респондентка співає]*

«Плиє качур за водою.
Ми йдемо за молодою.
Ми не йдемо їсти, пити,
ми йдемо молоду брати...».

От така пісня. Дуже багато є цих пісень...

Потому що? Виходила молода, виходить назустріч з родичами, всьо, з батьками. Батьки наливають молодому, наливають батькам його, вгощаються на брамі, там ніби приймають одні других і заходять, бере молоду під руку і заходять на двір. Заходять на двір, починають танцювати і заходять там танець-два і йдуть за стіл. З молодим разом молода йде з молодим за стіл. І там братчик, якщо в молодої є братчик. Нема, значить, родич вже близький, хлопчик, хлопчик великий чи малий, який є, неженатий...

Спочатку він не пускає *[...]*, коли заходять за стіл, він сунеться коло сестрички і не пускає молодого і робить викуп. «Доїть» його, а той платить, платить, платить, поки братчик не згодиться, що доста. І пускає його вже біля молодої сідати і йде. І такими, як в нас кажуть в народі, патичками гарними, одітими, 2 палочки такі і кладе хустку і покриває молоду. Над молодою так він до голови туляє тими палочками хустку і матка зразу з патичків знімає і завиває, покриває молоду. І всьо, і виходять з-за стола, сидять трошки, їдять, п'ють, але казали, не годиться довго сидіти, встидно[1], з боку молодого чуть-чуть лиш сісти — і додому...

І молода вже йде до нього. Збирає мама їй сумку, там, колачі, торт дає туда, щоб вона з чимось прийшла до тещі,

[1] **Встидно** *(діал.)* — соромно.

кажуть. Ну, і всьо. Тут ще собі гості хотять — набуваються, хотять — розходяться, як хотять. Молода пішла до молодого. В молодого знов сідають за стіл. Вже в північ там сідають за стіл, ну, їдять, п'ють і розходяться.

На другий день ранком молода повинна встати, коли ще всі сплят, принести відро води до хати і замітати ту палатку, де були гості. Та ж там ясно, що є накидано попід столами. І вона повинна то все замітати. Один дядько ходи собі і назло розгрібає то всьо сміття назад. Вона замітає — він розгрібає. Ну, так дуркує[1]...

Позамітала і йде варити... Жіночки роблять порядок в палатці. Збирають тарілочки, накривають вже чисті столи, а вона варить кулешку — мамалигу по-нашому, кулешку, і йде вгощати цих жіночок, які там помагають з молодим. Дає той торт, рубає той, що вона принесла, і вгощає тих жінок.

Ну, і збираються у національне, в нас було так, що горботка, сорочка, національний одяг. І вилян одягає *[...]*. І починається весілля там, в молодого... Вона сідає на подушки. Молодому на коліна кладуть подушки. Вона сідає і, як називається, покривають молоду. І тоді вони знімають, мама і матка вінчальна знімають віночок. Це ніби фату знімають з голови і кладуть, завивають хустку. І вона вже... і ті гості собі сідають за стіл всі. Молоді проходять, наливають їм і ідуть до молодої, гості туда приходять до її дому і там наливають своїм гостям. Вже за столами вони не сідають другий день, вгощають батьки і вони по черзі *[...]*.

А перед тим, як у неї почнеться весілля там у молодого, наші гості від молодої збираються з свашками і беруть курку, дають курці трошки... в'яжуть за шнурочок, за ногу, дають курці трошки горілки, щоб вона трошки була така приморочена, бо вона втече, а так вона собі п'яненька йде по дорозі, куди її патичком дружба жене *[респондентка посміхається]*. На шнурочку вона йде... І наліплені вареники. Вже жінки зранку наліпили відро вареників і є вареників пару з самим перцем або щось таке якесь трошечки прикольне. Кому попаде, сміються там. І беруть і йдуть, співають знов по дорозі, несуть молодій їсти, на симиїни[2], по-нашому... Несуть їй їсти.

---

[1] **Дуркувати** *(діал.)* — жартувати.

[2] **Симиїни** *(діал.)* — створення нової сім'ї.

Співають пісні *[...]*. І вона (молода) зустрічає, всьо, ті вареники беруть, розкладають по столах там в палатці, щоб уже всі люди потім попробували. А ці пироги такі, вони знали, котрі прикольні. Та так, молодому давали, там батькові, господарям, щоб так посміятися. На стіл вони їх не клали, вони їх начинили, щоб знали котрі *[...]*. Ну, такі традиції були. І йдуть собі, вертаються назад, сідають за стіл, пригощають їх, всьо, йдуть собі додому.

Потому вже приходить молода додому, знову приймає людей, наливають, потім виходять, танцюють і вечором вже починає, називалося «по́вниця». Це дають спочатку гроші молодим *[...]*. Не було, що так, як тепер прийшли від початку в конверти, то всьо, а просто приносили, як приходили гості, то приносили: жінка подарок, чоловік пляшку і колачі, май старші несли чоловіки. А так тепер пляшку або дві мужчини і жінка подарок. А вже по ці гроші, які на весілля, то вечором ставали, вистроювались там в чергу і молоді стояли за столом з тарілков, каструлька для грошей і тарілочка з стаканчиками з горілкою. І коли гості кидали на ту каструльку гроші, тоді молоді підносили ті стаканчики. Люди випивали, бажали їм там всього, і випили. А збоку дружби різали торт і давали закусити тортом *[...]*.

Потому в кінці рахували, скільки грошей, всьо. І казали: здали тільки-то, тільки-то грошей, там музиканти об'являли. Ну, і вже там розпоряджався: якщо мама мала звідки, то давала дітям ті всі гроші. Якщо не мала, була винна за весілля, то гроші мама забирала собі *[респондентка посміхається]*, а дітям вже давала, знала, що вона має їм дати, коли *[...]*.

Ще забулася... Вдень йдуть за вінчальними батьками. Приходять музиканти, поїли, поспали, всьо відпочили і обідом, такі любителі і жіночки, які співають, ідуть за батьками... і перевдіваються в якісь такі всякі костюми смішні. Молода і молодий, і там якісь такі гуцульські всякі горботки, кожухи — хто що. Ідуть за батьками. Приходять до батьків додому, починають там танцювати з ними, трошки їх там вести на річку, якщо тепло, мити ноги їм, п'яти каменем шурують[1]. Дурачатся, кажуть, на тачці, могли матку покласти на драбину і несли дружби на драбині її, а батька везли на тачці чи навпаки, щоби смішніше. І так приходили на

[1] **Шурувати** *(діал.)* — тут: терти, чистити.

подвір'я, тут уже танцювали, дурачатся і розходилися, батьки додому митися, одягатися на весілля. Такі приколи були. Було дуже, дуже весело. І кажуть, гарно і замучувались за ці дні.

А у вівторок вже сходилися, знов жінки зранку миють то все, позбирати, помити. І готували вже стіл, різали весільний великий калач *[...]*. Ну, ще як я виходила заміж, то калачі були на столі здоровенні, великі батьківські, кажуть, вони стояли тако 4 калачі на столі, так що молодої не видно було за тих колачів. Тому вже придумали підвішувати на гору. То різали той батьківський калач.

Приходили гості знов всі, хто міг, наймав третій день музику ще на ці «кола́чини». І батьки поїли, повечеряли і батьки ріжуть калач, а матка — свій весільний великий торт, по кусочкові, дружби там чи свашки розносять. Кусочок колача і кусочок зверха на нім торта. Це так давали всім гостям. Потім вже так стало, що калач той різали...

Ну, вже було, може, тяжче жити в державі. То давали в понеділок вечір, пізненько різали той калач, різали торт, а у вівторок вже збирали самих сусідів, самих цих, що жінок, що помагали багато. Вони не мали коли так відпочити, як всі гості. І в вівторок вже робили «день кухарки», так називався, то вже вгощали цих жіночок, які помагали. В середу знов треба прийти помити *[респондентка сміється]*, знову позбирати, щоб здати ті тарілки, у кого брали все. То так що тягнулося весілля тиждень *[респондентка посміхається]*.

А скільки десь було гостей приблизно?

Ну, як у кого, кажу, більш у заможних людей, де була одна дитина, наприклад, одна дочка чи один син, то робили і по 200 пар, це було 400 людей *[...]*. Важко на такому весіллі було цим жіночкам, що помагають. Але жінки молоді, не чують, що важко. Ще потому скакали, танцювали з підносами та й з тим всім, бо старі ж не будуть помагати, а молоді бігали з підносами. То всьо — 400.

Я як виходила заміж, тоже було 400. В нас велика родина, і, ну що, кого не закличеш? Так що мама теж зробила на 400. Я вже своїй доці зробила, було 183 в мене на списку пари. Ну, це є 360 людей все одно *[...]*. Але якось, як є кому, як є родина велика, є кому помогти... Так що то пробігало. Думали, що ти заснув і проснувся, що ти сон снив.

Жіночки помагали цілий тиждень з випічки, тістечка. Три дні печуть тістечка, потому завиванці[1], потому калачі в четвер, так що то є що робити. Тому різники приходять в п'ятницю, ріжуть стільки м'яса, то всьо знов треба помагати комусь. Дуже багато роботи, але якось весело, скоро... тепер пишуть, що в інтернеті: «Ой, родичі замучуються. Це дуренство[2]». Ніяке не дуренство. Це дуже було гарно, весело. Ну, і помучилися пару днів там і нічого. Виспалися потому, але є що згадати. Танцювали, веселилися...

Я як робила доці весілля, то в мене грав сам керівник ансамблю «Буковини...» теперішньої, Георгій Новаковський. Він знаменитий, так що він в мене грав весілля *[...]*. Він десь грав пару в нас дворів весілля. Нам дуже сподобалось, що дуже гарна музика. Він ще тоді не був такий знаменитий. Ну, служили хлопці. А тепер він керує оркестром «Буковина» *[...]*. Дуже гарно хлопці грали, веселили так, ну, як кажуть, гроші відробляли так, як має бути. До ранку, 5 година, він грає і каже: «Ви ще спати не хочете?» А що літом? Я бачу літом, яка година. Боже, дивлюсь, вже десь 5-та година, а коли спати? Нема коли... Треба готуватися до другого дня весілля.

А як вони веселі, люди веселі, надворі гарна погода, природа, дерева, верби там були *[...]*.

Чи траплялися якісь забавні або кумедні моменти, а може, й бійки?

[...] Бували бійки на весіллях. Де би так? Що за весілля, де бійок нема? Ну, але в нас якось, слава Богу, тихо. Не знаю, хіба би десь ми не бачили, не близько. Якось минуло... Не мали коли, бо веселилися, музиканти веселили, гості веселилися. Не було коли думати про дурниці.

А так бувало ще і бійки. І, Боже, ну, і що робити? Хлопці вип'ють зайвого чи таке... Та цікаво було, як возили батьків, бо там перебрані, як таки літом весілля, так, як у нас було, як ми робили літом у серпні місяці, то матку нашу *[...]* прямо з тої тачки у річку перевернули. Як серпень місяць, а то річка по коліна, вона прогрівається добре. Перевернули її, скупали, дурачутся, танцюють, летить то аж на голову, бо це літо. Ну, осінню вже таке собі не дозволяли. Так, чуть-чуть, п'яти потерли, намочили ноги в воду. Дурачилися, возили

[1] **Завиванець** *(діал.)* — випічка з маком.
[2] **Дуренство** *(діал.)* — дурість.

скрізь, дурачутся, телипали[1], трясли тими батьками. Оце що тако було, кажу, весело. Привезуть на подвір'я, покладуть тазик з водою, танцюють босі, миють ноги в тазику, знову танцюють босі, знову йдуть той тазік миють.

Ну, так, кажу, такі обряди веселі, гарні, дуже, дуже сумуємо за тими часами. Вже потім почалося в ресторані, там уже, ну, уже не то. Ну, дома, да, дома другий день собі возиш тих батьків. Та в ресторан вже й не повезеш, бо треба вже в ресторан, щоб були гарні батьки. Там повозять, повозять, подурачатся та й всьо. То що ще покривали в ресторані теж, завивали молоду, покривали. Так, нема таких обрядів. Потанцювали, повеселилися, попили, поїли і додому. А це починалося від суботи та до середи *[респондентка посміхається]*.

А також у суботу був такий обряд, як плетіння вінка на браму?

Ага. Так.

Як його проводили?

Це приходили жіночки, старші. Та й тоже дівчатка бігли, знали, в суботу вдень, що треба піти нарвати барвінку. Знали, де він у лісі, там в нас ліс недалеко, де він росте. І наривали повні мішки і плели на хату, там, де гості заходять з дарунками до хати, то на хату на двері чіпляли один, а один плели на палатку, там, де заходять їсти-пити — на той шалаш, один плели віночок. То жіночки сідали і плели. Квіточки робили з паперу *[...]*. Та й робили з нього квіти, чіпляли.

То ж не було, що все купив, готові всьо. А було таке, що й дівчатка, от моя дочка вміла плести сама той віночок. Дівчатка-дружки плели. Вона вміла, значить, їй дівчатка помагали то, та й не треба було жінок *[...]*. Плели ці вінки.

Робили брамину, бо то міг би фотографію показати, яка брама. Тепер роблять лиш дугу таку на брамі, на хвіртці. А це така висока, гарна. Хлопці йшли, дружби, в суботу вдень. Можна казати, що зранку їхали в ліс, домовлялися, давали родичі сумку їди і випити, закусити тим лісникам. Лісники давали ялинку, яку можна зрізати. З дозволу різали гарні невеликі 3 ялинки, а решта такі відходи з ялинки, щоб вести, бо саму браму плели з ялиці, з краночків, а на кінці

[1] **Телипати** *(діал.)* — трясти, теліпати.

клали маленькі ялинки цілі, знаєш, тако були дві і на середині одна також *[...]*. Йшли *[хлопці]* у день зранку, приходили, родичі сумку зібрали, все вони пішли в ліс, це все заготували, привезли машиною і плетуть собі хлопці на зарінку[1] , це все плетуть, потому вечором піднімають, кидають. Коли вже підняли, вийшли гірлянди, квіти, то світило на ціле село та брама. І кидають молоду вверх три рази або молодого, коли браму піднімали ту, і кидали. І молода брала за стіл їх чи молодий, це в суботу вечором теж, чи вже після того, який вінок шили, чи до того, дивлячись, як вспіли хлопці сплести. І вони сідали, їли, пили за то, що вони це сплели цю браму, а ці жіночки сплели вінки.

Ще як вінок сплели в суботу, тато з мамою прийшли його брати хусточками гарно, не голими руками, хусточками тарілку беруть, а жіночкам платя' гроші тим, що плели, і кидають купу цукерок на стіл *[...]*.

Жінки співають, що *[респондентка співає]:*

«Як ми вінок начинали,
як ми вінок зачинали,
нам горілки не давали,
нам горілки не давали.
А як вінок закінчали,
а як вінок закінчали,
нам горівки з перцем дали,
нам горівки з перцем дали».

І ще потом вони юхкали[2] *[...]*.

Родичі вже співають, що *[респондентка співає]:*

«А в нашого тата-тата на подвір'ю ями.
Як не маєш тату грошей, позич собі в мами».

Бо купують віночок цей, платить тато гроші. Такі всякі жартівливі пісні. Або *[респондентка співає]:*

«Сидить мама на печі та й заграла в дримбу.
Рада мама, що віддає свою секилинду[3]».

Це вже в суботу, коли плели віночок *[респондентка посміхається]*. Або молодому співають *[респондентка співає]:*

[1] **Зарінок** *(діал.)* — толока.
[2] **Юхкати** *(діал.)* — пищати.
[3] **Секилинда** *(діал.)* — жартівливе окреслення дівчини.

«Сидить тато на печі, заграв на баса.
Радий тато, що вже жене свого телембаса»[1]

[респондентка посміхається]. Отакі всякі пісеньки співають. Та й вже тато з мамою платять гроші, дають цукерки жінкам за то, що вони співали, помагали *[...]*.

Чи був весільний торт у теперішньому значенні, чи якийсь він був в іншому вигляді?

Ну, та же не такий, як тепер всякі ці, але було, 3-поверхове. Це пекла весільний торт, як приносила матка вінчальна. Батько йшов з великими калачами і з пляшками двома, бо казали, що в парі має нести 2 калачі, навіть 2 півлітри. Та півлітри, літри якісь, собі хотів — шампанські, коняки, хто що хотів, — так ніс батько. А матка — весільний торт.

То як була матка більш заможна, то торт був здоровезний, прездоровезний, 3-поверховий, 2-поверховий. Теж кухарки пекли. Навіть бувало, що ці весільні кухарки, що на весіллі робили, їх попросили, вони поза своєю роботою спекли, заробили собі гроші ще плюс від матки. Такий торт пекли величезний, щоб потому всім гостям по кусочку стало вгостити. Кажу, до колача вже давали або в понеділок ввечері його різали. Як тепло, клали, то ж в людей були холодильні машини, якщо тепло, де їжа стояла — такі машини, холодильники. Там клали той торт, щоб він до понеділка, до вечора не зіпсувався. То в понеділок різали його і на столі не тримали, бо тому що то жара...

Перед молодими колись стояв торт та колачі, тепер вже колачі підвішували, щоб видно молодих, щоб гарно було. А так торти були на підносах цих. Торт, наступний піднос, тістечка, знов торт, тістечка. І так повний цілий шалаш цих підносів по через один: торт, тістечка, торт, тістечка. Солодощі ніби лишалися, вже йдуть додому гості. І вони господарі в мішочки бігом, мішочки брали, хто як бачить, хто йде. Бігом, бігом, бігом. Роздавали, роздавали, збирали, що лишилося ті торти, щоб то не попсувалося, давали людям додому!

Або навіть потім вже стала отака мода: купили пакети одноразові і мама стоїть і роздає жінкам: «Беріть собі, хто що хоче». Пакети роздала і жінки собі йдуть, беруть там, що на столі ще є. Таке, була традиція, щоб дати, щоб щось принести додому, щоб впорожні людина не пішла.

[1] **Телембас** *(діал., з тюрк. «барабанщик»)* — жартівливе окреслення хлопця.

Чи можете більше розказати про весільний одяг?

Ну що: перший день, ясно, що наречена в платті, наречений в костюмі, сорочка. Це на другий день наречена в нас була, як кажу, в національному нашому буковинському. Це горботка чи катрінца, сорочка вишита, хустка. А вінчальні батьки то в нас перший день одягали сорочку, горботку *[...]*. Торбина, з якою йшов батько. Вишитою гарною торбиною, а матка з тортом, то матка вже так несла його на підносі якомусь, а батько з торбиною, там в торбині колачі великі. Навіть спеціально я вишила велику торбину, бо я як починала вишивати торбину, то мені жінки сказали старші: «В тебе є син, ший велику торбину, щоби пішли 2 колачі великі» *[респондентка посміхається]*. І я вишивала, маю велику торбину. І батько одягав сорочку вишиту.

А на другий день вже собі що хто хотів, плаття. Чи приходили після церкви батьки, після слюбу і переодягалися в плаття. Бо якщо надворі 30 чи 35 *[градусів]*, то ти не дуже можеш і витримати в тій сорочці. Ти попробуй, сорочка має 8 кілограм з цятками[1]. Ти попробуй, витримай, плечі розгинаються, як ти її скидаєш. Так що я кажу: після слюбу, якщо була жара, літо, то собі одягали, шили гарні плаття.

В церкві чомусь так годилось, що в церкві ти маєш бути у вишиванці, у хустці... бо таке... жінка повинна бути з покритою головою. В нас тепер дозволяється всяке, але так ми знаємо, як навчили: жінка повинна йти в церкву з покритов головою. Навіть горботку, якщо і таку горботку одягав, що кінець один закочують вверх, то якщо ти приходиш під церкву, то матка той кінець опускала. Не має бути задертий, один вугол[2] повинно бути рівно, опускали. Ну, чомусь не знаємо. Такі традиції. Жіночки старші кажуть: «Так-ой, не забудь впустити в долину рівно». Тому знову вийшла з церкви, знову заправила собі туди за боярок[3] *[...]*.

Ну, і матки сучасні, молоді, гарні були, ніхто ніяких хусток не одягав, тільки в церкву. Ну, і потом вже я бачила, що нема тепер так теж, коли мама клоне той віночок в палатці, чи коли клони колачі за столом молоді, вона теж повинна бути, мама, у хустці. А в нас тепер, бачу, жінки не знають, забувають, ніхто не підкаже, без хустки. Ну, ми знаємо, це ми по-давньому знаємо, що нас так вчили і ми так знали, що повинен бути у хустці.

---

[1] **Цятки** *(діал.)* — бісер.

[2] **Вугол** *(діал.)* — край, кінець.

[3] **Боярок** — пояс, елемент народного строю.

І коли так само мама скидає віночок з молодої весільний, одягає хустку, вона теж повинна бути завита в хустці. Мама та, що це робить. Мама і матка повинні бути в хустках. Теж не завжди це є. Ну, а що було, чи ми вже тепер знаємо, чи це була традиція, чи це було таке правило якесь. І виходило, що жінка, значить, вона повинна це робити, як казали... В мене свекруха була старша жінка. І коли я лишила маленьку дитину в неї, бо пішла по сусідству там на весілля, то лишила свекруху з маленькою дитиною, то вона мені сказала: «Завий хусточку», а надворі літо, жара. Мені 20 років чи 21. «Завий хусточку!». Я кажу: «Нащо мені хусточки?» А вона каже: «Жінка не має права ходити вночи з відкритою головою».

«Ай, — кажу, — мамо, та що то тепер цього нема?». — «А нащо тебе покривали на весіллі? Ти маєш вже ходити завита» *[респондентка посміхається]*. Да, хоча тепер десь хтось ще ходив з жінок. Але це дуже мало. То вже ж обряд, що тебе покрили, що ти жінка.

Наскільки я знаю, є ще такий обряд, як вишивання рушників перед весіллям. Чи можете розповісти про нього?

Так-так. Ну, це колись вишивали. Так, та як я любила вишивати, та ще в школі навчилася вишивати *[...]*. І я вже знала, що моя дочка виходить заміж. А колись весілля, я кажу, якщо ми договарювалися у лютому, а весілля було 2–3 серпня, бо важко було найти ту палатку, важко було музику, щоб вільна була *[...]*. То був час вишити, я собі вишила і я собі мала для дочки вишиті рушники *[...]*.

Вечором, коли молодий якраз з молодов сіли вже за стіл, тоді наречена кладе на калач рушник *[...]* і кличуть того старосту, хто до тебе приходив сватати тебе. Кличуть тих двох мужчин і вона дає одному подарунок — рушник, і там свашки його зразу перев'язують, і дає другому — і знов свашки другого перев'язують і хватають свашки їх танцювати, такий швидкий танець, польку таку, гуцулку в нас казали, і вони за то, що дістали рушник, танцювали. Ну, могли свашки украсти той рушник. Так що треба було добре за ним дивитися, бо були такі, що любили вкрасти, — ходять, шукають. «Сватач загубив рушник...» То це рушники давали тим мужчинам, які приходили тебе спочатку сватати, на сватання. В нас казали: «Посилають старостів».

О, так колись до мене прийшов мій чоловік, каже, ще хлопець був і каже: «Я хочу посилати старостів». Вай, що

робити? *[респондентка посміхається].* Так казали. По-давньому, бачите, всі родичі наші дотримувались цих обрядів, бо так мало бути, так було *[…].*

Бачиш, ні, я вишила рушники собі, як я виходила заміж, я вже й забула. Я собі вишила. Я в 9-му класі вишивала молодому сорочку. Молодий же на другий день, бачиш, має одіти сорочку вишиту. І це повинна була йому молода вишити. Ну, хто не вмів, таж не заставляли, наймали чи купляли. Ну, купувати не було де тоді в той час. Ну, жінці замовляли, жінка вишивала. Потом ту вишивку у ательє шили, білу сорочку і всьо. А я собі в дев'ятому класі вишила, не знала, буде добре, не буде добре, но вишивка була готова. А потом вже міряли до хлопця, шили решту, але вишивка була вже в мене. І сама рушники собі вишила.

То як я дочку свою видавала заміж, то тоді було часу що, що я навіть не вишила, бо я вже не мала часу *[…].* Я вишила один, бо я дуже хотіла великого, гарного такого, щоб дуже багато вишивки мав. І думаю, другий я не встигну, бо було проблем без того, треба колись сідати вишивати. То я не встигла. Та я думаю, най той рушник лишається там десь в церкву. А купили, пішли, що то вже тепер базари були «Калинівський», то ми купили там 2 рушники, взяли куплені цим сватачам. Да-да, так я собі все сама вишила для себе, але це було, скоро буде 42 роки тому. Було гарно, кажу, всяко було гарно *[…].*

Дякую Вам за таку цікаву інформацію!

Найду може, якщо фотографії якісь там попадуть мені, просто я якось не готова тепер. Треба пошукати буде.

аудіоверсія

15

«Швидка їздила постійно»: Спогади про алопецію у Чернівцях 1988–1989 років

місце	**м. Чернівці**
дата	**18.05.2026**
спосіб	**розмова по телефону**
респондентка	**Ольга Якубович (1978 р.н.)**
інтерв'юерка	**Ольга Кремпа**

Добрий день. Представтеся, будь ласка: назвіть Ваше ім'я, прізвище, по батькові, рік народження, де Ви народилися та де навчалися.

Якубович Ольга Петрівна. Народилася я в Тернопільській області, село Кошилівці. З трьох рочків я проживаю з батьками в Чернівцях. Вчилася до 5-го класу в 22-й школі біля Кварцу. Закінчувала я вже потім 31-шу школу в Садогорі, потім 19-ту — 10-й і 11-й клас. Потім навчалася в Національному університеті, це ще був національний: філософсько-теологічний факультет закінчувала, а пізніше ще педагогічний факультет — психологію, соціальну педагогіку. Я народилася 1978 р., 30 червня.

Розкажіть ще кілька слів про Вашу сім'ю. Ким були Ваші батьки, де вони працювали?

Мої батьки навчалися: тато — на історичному в Києві, мама — фізик-оптик у Чернівцях. Тому після того, коли вони одружилися, народилася я, переїхали в Чернівці — мені було

3 роки. Мама працювала на Кварці у відділі постачання, «снабженіє» тоді було, а тато багато років — при Національному університеті, була фірма «Фонон», на «Фононі» теж у відділі постачання. Я була одна вдома, одинак, більше у мене братів, сестер немає. 7 років ми з батьками проживали в центрі міста на Льва Толстого, 5/4. Тому ці всі події, про які ми сьогодні будемо трошечки розповідати, я безпосередньо переживала в центрі міста і... Ну, і бачила ситуацію *[зсередини]*.

Там ще був базар на площі філармонії величезний — більшість єврейський народ там продавав. Дуже було цікаво для дітей мого віку, там дуже було цікаво: грузини приїжджали, кавуни привозили. Нам там дуже було цікаво.

Тож розкажіть, будь ласка, про події, які відбувалися 1988–1989 рр. у Чернівцях.

Я знаю про *[198]*8-й і *[198]*9-й роки. Ціле літо після 3-го класу, як і завжди, я перебувала на Тернопільщині у бабусі з дідусем. Коли я приїхала вже на 1 вересня в 5-й клас у 22-гу школу — мені тоді було вже 10 років, — і я пам'ятаю, що почалися такі, якісь незрозумілі розповіді: що там хтось, щось у липні десь провозив, якесь ракетне паливо (а що ми, діти, знали, ми нічо не розуміли), і щось розлилось. Я вже в старшому віці перечитувала цю інформацію, і вчені люди говорили, що якщо би це правда була, що якщо по центрі міста розлили би ракетне паливо, то була б набагато більша трагедія, ніж вона була взагалі.

Тому, коли я прийшла на 1 вересня, я пам'ятаю, що іду до школи — там тих немає, тих немає трошки, пару дітей. А в нас у 22-й школі, коли я йшла в перший клас, набирали 13 класів по 45 учнів — це дуже була величезна школа, 2000 з чимось, 2500 дітей. Тому там от, коли не було 500–600 дітей, можливо, це було не так аж видно, але я пам'ятаю, що в 5-му класі нас з 45 учнів у класі то 10 не було, то 7, то 5 — щось погано, щось ще щось.

Потім казали, що в центрі міста, ну, а ми там жили в центрі міста на Льва Товстого, чомусь почали зникати ці... миші, оці такі таргани, мухи. Біля пам'ятника Тарасові Григоровичу Шевченку — вже при сучасному пам'ятнику, там були фонтанчики, куди нас, дітей, водили, — там дуже часто бачили голубів без пір'я — якісь такі речі, псів і котів облисівших, отакі дивні речі.

Від вересня по Новий рік дуже була така ситуація з... Ну, говорили, що це грип. От багато років перед цим люди й діти не хворіли так часто на грип, а от у *[19]*88-му році дуже почалися ураження дихальних шляхів. Ніби говорили, що в Чернівцях це найбільше. І навіть хворіло багато дітей, від 2-х років, але найбільше, я знаю, ото що я чула і запам'ятала з дитинства, я пам'ятаю, що ця біда вразила дітей приблизно від 8 до 12-и років.

Спільними були от у всіх дітей: в одних — кашель, в других — висипання, у третіх — кон'юнктивіт якийсь. Але спільним для всіх було випадання волосся. Я пам'ятаю, що по радіоточці, колишній оцій, звучали такі речі: сьогодні, зранку, в такій то годині, на таку то годину, з'явилися, звернулися до лікарень стільки-то 57 дітей з облисінням, там швидка привезла стільки-то дітей. І це кожен день оці діти, діти. Пов'язували трошки це з Чорнобилем, але в принципі *[19]*86-й, а тут *[19]*88-й — 2 роки минуло, і ніби й не Чорнобиль, і не розуміли, з чим це все пов'язано.

Ось тепер говорили, що якщо талій справді розлили по середині міста, то це би половина міста загинула б. Так це не могло бути так. Але в той час мером міста, я собі нагадую, був батько нашого цього Каспрука, який недавно теж був мером міста. Тому у нас є вулиця Каспрука, але не на честь сучасного Каспрука оцього, що пару років тому був, а його батька. І він дуже гарно спрацював. Тому що мене вже в січні місяці, ага... Оголосили після другої чверті — у нас тоді було 4 чверті, не 2, як у дітей зараз. І після 2 чверті на Новий рік оголосили, що всі, хто може, куди може відвезти дітей, «забирайте дітей з міста». І я пам'ятаю, наприклад, в моїй 22-й тоді школі з більш ніж 2 тисяч дітей залишилося 300–400 — ті, кого нікуди не могли забрати. З 45 учнів у класі ходили двоє чи троє дітей у школу, в клас.

Ось і мене забрали знову ж у Тернопільську область до бабусі. І я пам'ятаю, що я приїхала, уже мої батьки переїхали в Садгору — їм надали квартиру, житло — і ми вже переїхали в Садгору на наступний навчальний рік. А в той час чомусь з 3 класу ми зразу були переступили у 5-й і мене тоді на 2 чверті відвезли були у село і я там вчилася, а потім вже перейшла в іншу школу — в Садгорі в 31-шу, яка зараз є гімназія № 13. І там я зараз працюю вчителем — вже 24-й рік.

От, і що я хочу сказати за Каспрука, тодішнього мера. Він... Вони якось описали всіх дітей підліткового і молодшого

віку — від народження до приблизно 16–18 років — і кожного місяця майже рік кожній дитині передавали там, тож батьки працювали офіційно на роботах, якось через батьків, через... Я не знаю, яким це чином вони організовували. Але мені кожного місяця приноси́ли батьки пайок від мера міста. Це були і вітаміни, яких неможливо було тоді дістати, ікра була, якийсь гарний такий пайок, фрукти. І це тривало пару місяців до року. Оце приносили дітям і це дуже гарно він так постарався.

Потім ми через 2 оцих семестри дітей не було пів року у Чернівцях, потім почали з'являтися і якось це пішло на спад. Уже в *[19]*89-му році, я пам'ятаю, що вже і не було потім бесіди за це. Але я вже знаю: у 11-му класі в мене була дівчинка (ну, це я пізніше, якщо треба буде, скажу), яка пережила цю алопецію. То я вже бачила, як вона себе почувала пізніше. Вже рахуйте, що вона у 8 рочків чи в 9 пережила. І це майже через десять років, от які у неї були симптоми і що з нею творилося. Потім були дуже страшні речі. Бо я більше отаких конкретних дітей не бачила, не спілкувалася. Але оце наша однокласниця пережила в свій час дуже важку алопецію і ми вже бачили, що з нею відбувалося потім, вже у старшому віці. Що ще, які є питання?

Від кого Ви вперше почули про ці події?

Ми жили в центрі міста, була радіоточка. І я вже їхала на 1 вересня на навчання з літа, після 3-го класу і батьки мені вже казали: «Олюню, там щось у нас незрозуміле, але ти не бійся, це щось, напевно, нічого». Таке мені батьки по дорозі сказали до Чернівців. А вже в Чернівцях кожного дня по радіоточці це все говорилося. Ну, і ми, вже діти, це чули і в школі обговорювали і так дальше.

Якою була Ваша реакція на все це — як дитини?

Ніякою. Я тішилася, що мене відвезли назад у село, я була задоволена, бо я любила бути у бабусі. І я взагалі ніякої реакції не давала на цю алопецію, я не боялася чомусь, я не знаю. Можливо, мене не торкнулася оця ситуація, тому що я оцей липень і серпень місяць я була теж далеко, а потім мене знову забрали — і можливо, того мене і не торкнулася ця ситуація.

А як реагували батьки? Чи переживали вони, чи водили Вас до лікарів?

До лікарів не водили, але мама кожного ранку мацала мене за голову, за волосся, чи стоїть на голові, чи не стоїть на подушці, дивилася. Батьки, звичайно, переживали і хвилювалися, але потім, я кажу, мене відвезли в село, і завершилося їхнє хвилювання.

Але, звичайно, оцих пару місяців — це було страшно. Тому що я рано ще не встигала встати, як мене вже мама гладить по голові, чи там нічого не повипадало, а вже по радіоточці звучить: от така ситуація, сьогодні стільки-то дітей, сьогодні стільки-то швидких. А швидка їхала, потім уже, у 2008 р., коли була, було оце ГРВІ от дуже поширене, що люди помирали, по місту постійно цілу ніч, то от я собі нагадала, як швидка їхала по місту постійно, ВУУ-ВУУ, я була маленька — і це центр міста, і це теж ця швидка постійно їхала, викликали цілу ніч. Було неприємно, звичайно.

Але що дитина в 10 років мало що може пам'ятати. Потім я вже перелякалась тоді, я Вам скажу, я перелякалася тоді, що слава Богу, я не захворіла, коли в 11-у класі та дівчинка наша, моя ця однокласниця... Вона кожного місяця, чи це було пов'язано з жіночими проблемами у неї. Вона 3–4 дні хворіла, біля неї швидка, сиділи лікарі, не відходили, вони її знеболювали, що вони з нею лиш не робили, її боліла дуже голова. Вона страшенно мучилася, вона, кажуть, що кричала, пищала оцих 3 дні. Після облисіння (що вона облисіла в 9–10 рочків) у неї почалися місячні, і коли оці місячні почали йти, у неї почалися страшні болі, але болі не внизу живота, нібито пов'язані з жіночими проблемами, а болі голови. І от під час оцих місячних вона 3 дні кричала, кажуть, що вдома швидка була, будь-які знеболюючі не помагали. Минали ці три дні — і все. Потім вона вийшла заміж і народила, нам не казали, яку дитину — чи мертву дитину, щось їй і не показували цю дитину, кажуть, що це було щось незрозуміле. І ця дитина відразу померла.

Потім вона народила здорових 2 дітей. Дітям уже майже по 30 років. Аж тоді я зрозуміла, що добре, що я не попала в цю ситуацію, тому що воно не просто так, воно не пройшло просто так. Казали, що от, потім ми вже у 11 класі обговорювали, то там хлопчик ще якийсь згорів у них теж був у 19-й школі — онкозахворювання десь у 17–18 років у нього виявили. Тобто, така ситуація: з дівчатками відбувалося одне,

потім з хлопцями... Можливо, це пов'язано, можливо, це притягнуто ці ситуації. Але таке ми обговорювали тоді. Потім нам через 10 років держава — чи то кошти з-за кордону — виділила на будівництво першого в Чернівцях ендокринологічного центру для дітей, які перехворіли на цю алопецію. Там їм безкоштовно робили різну діагностику.

Казали, що такої діагностики ще не було навіть у Києві, яка вже була у Чернівцях. Але я попала була в цю ситуацію, скільки мені вже було... 16–17 тоді років. Я пройшла діагностику в діагностичному центрі. І у мене якось так сказали, що незрозуміле щось у голові — чи пухлина, тому що така була ситуація, центр був класний, діагностика була шикарна, але не було лікарів, які розшифровували б ці знімки. Тому ми з цими знімками, які ми робили в діагностичному, їхали в Київ і там нам вже пояснювали, яка ситуація. Так що ми завдячуємо діагностичному центру, цій алопеції, що в нас з'явився діагностичний центр у Чернівцях.

Як цей досвід, ця ситуація, яка склалася, вплинула на Ваше сприйняття безпеки та довіру до офіційної інформації?

Ви розумієте, я завжди вважаю, що краще лишній раз вакцинуватися, ніж подумати, що якось воно буде. Тому, наприклад, ми завжди, наша сім'я вакцинується від дифтерії раз у 10 років, що майже ніхто не робить. Тому ми вже 6-у вакцину отримали від коронавірусу — наша сім'я вся. Теж мало хто це робить. Звісно, вплинуло, тому що з дитинства чую: от така ситуація. Ліпше повірю і зроблю декілька кроків на випередження, ніж махну рукою і подумаю, що моя хата скраю, може, мене мине. В мене такого немає.

Як Вас зустріли в іншій області? Чи знали оточуючі в селі про причину Вашого приїзду? Як вони взагалі на це реагували?

Ви знаєте, я дуже любила дітей. І в класі, де я вчилася в іншій області, була половина моїх двоюрідних сестер і подружок, з якими я ціле літо бігаю, дружила. Я прийшла не в чужий колектив — я прийшла до своїх. І ніхто ніколи мені жодного слова. Можливо, якби це було десь між чужими, я би це відчула. Але в мене нічого не було. Я прийшла від своїх до своїх. Ще більше своїх — до рідних.

І через який час Ви повернулися до Чернівців?

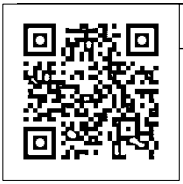
2 семестри.

Що б Ви хотіли сказати тим, хто зараз досліджує причини чернівецької алопеції або переживає схожі події?

Хочу я сказати, що дуже важливою є в житті вакцинація. Дуже є важливим ступити крок першим, ніж чекати на щось. Звичайно, люди, які працюють з хімікатами, — важливо, щоб вони серйозно відносились до цієї справи. І здоров'я нам усім, і закінчення війни, і всього найкращого.

Добре, дякую, на цьому все. Дякую, що погодилися на інтерв'ю. Гарного Вам дня.

Дякую Вам. До побачення.

аудіоверсія

16

«Неочікувано все стало жахом»: Досвід виживання в Маріуполі під час бойових дій у місті у 2022 р.

місце	**м. Чернівці**
дата	**14.05.2026**
спосіб	**розмова наживо**
респондент	**Василь (2008 р.н.)**[1]
інтерв'юерка	**Марія Вірста**

Добрий день.

Добрий день.

Представтесь, будь ласка. Хто Ви? Звідки? Де народились?

Я — Василь. Народився в Донецьку, але прожив більшу частину свого життя в Маріуполі.

Поговоримо про бойові дії в Маріуполі та Ваш життєвий досвід. Чи відчувалося в місті напруження в січні-лютому 2022 року?

Загалом ні, але все одно проводились якісь міропріятія для того, щоб люди розуміли, як треба поводити себе. Наприклад, я пам'ятаю, що в школ і проводили планові евакуації (що, куди іти, як робити). Але загалом ні. В більшості моментів це просто було спокійне життя.

Навіть на початку війни, там перші 2-3 дні люди ще досі не розуміли, що йде така повномасштабна війна. Працювали

[1] Ім'я респондента змінено навмисно. Рік народження подано приблизно.

комунальні послуги, там автобуси, магазини, все що завгодно працювало. Тому можна сказать, що нічого не відчувалось. Просто так неочікувано все почалось і неочікувано все стало таким жахом.

Чи можете описати типовий день в окупації — як він минав, коли зникли зв'язок, світло, вода, мобільна мережа?

Ну, загалом, це дуже такий важкий день. Типу, ми прокидались там о 4-5 годині ранку, бо дуже рано лягали із-за того, що організм був на умовах виживання і старався економити сили. Ти прокидаєшся в 4-5 ранку, там, до 7-ї щось робиш. Потім ти ідеш по воду. По воду ти йдеш або там на якісь рудники, або щось ще. Ну, от я, наприклад, брав воду з рудників. Це якийсь незрозумілий рудник, де там вода дуже солона. І ми туди ходили десь хвилин 40, спускалися такими дуже довжелезними сходами. Там стояли ще чергу хвилин 30, набирали, а потім ту воду треба було ще прокип'ятити, просто щоб її можна було використовувати.

Ну, загалом, це просто ти щось робиш, аби вижити. Іноді, коли стріляють дуже сильно, ти в підвал ідеш. Так, коли не стріляють, ти там на вулиці або вдома щось просто робиш, якісь базові речі, щоб відволіктися. Але в більшості ти щось там шукаєш. Більшість часу ми ходили по всьому місту, шукали їжу, дрова, просто щоб протопити квартиру, щось таке. Тобто загалом ти просто шукаєш щось, чим зайняти себе. А якщо є чим зайнятись, то це в основному на виживання спрямовано.

Важкувато, бо ще постійні обстріли. Іноді просто ти ідеш кудись, а там серйозний обстріл, ти туди вже не ідеш, бо там може бути щось таке, що тебе можуть налякати. І ти просто сам того боїшся. Авіабомби постійні, якісь вуличні бойові дії. Іноді було чутно навіть, що з автомата стріляють, і так: «А куди вони стріляють?». А ти розумієш, що там за метрів 500 вже вуличний бій. Тобто, це ад на землі такий невеличкий. І я дуже щасливий, що це пережив, і я тут, і я живий.

З яких джерел люди взагалі отримували інформацію, коли зник інтернет? Як поширювалися чутки? Чи пам'ятаєте Ви якісь приклади ворожої пропаганди і який взагалі був настрій серед людей?

Настрій був різним. Наприклад, я зустрічав людей, які були дуже проросійсько настроєні. Коли я йшов на першу

евакуацію, яка, на жаль, не сталася, ми зустріли чоловіка, який там щось казав, і ми чомусь завели з ним діалог. Я не пам'ятаю, чому, але він казав: «Краще б там здали місто, щоб зайшли сюди вже руські, щоб це і все». Загалом настрої різні.

Іноді люди просто із-за того, що немає інформації, бо без інтернету і зв'язку, вже ні на якій стороні. Вони не підтримують ані Україну, ані Росію, бо основна задача — це вижити. Були люди, які гуляли по всьому місту, незважаючи на все. Наприклад, один раз до нас чомусь завітала людина, яка була на лівому березі. Це, ну, дуже далеко від нас. Автобусом туди їхати дві години, а він до нас завітав тоді ще.

Казав, що лівого берега вже просто немає, його не існує. Там вже війська так званої «ДНР». Іноді зв'язок все ж таки проривався. Я жив на 5-му поверсі. Іноді можна було додзвонитися. Ми додзвонювались до знайомих з Києва, питали, що там, як там. Нам щось розповідали, але швидко, бо все одно зв'язок пропадав. Щось ми дізналися, бо все одно були якісь, типу, міфи, що Києва вже немає, Харкова вже немає. Ми вже думали, що все, України немає як країни, але іноді ми дізнавалися щось.

Люди, які слухали радіо, мали вже російські частоти. Там були всілякі оголошення на кшталт: «Виходьте з миром, здавайтесь, ми вам не нашкодимо». Ну, пропаганда працювала вже тоді, бо в людей зв'язку немає, а що ловило — це вже якісь російські радіохвилі. Тому загалом ти нічого не знаєш, а що знаєш, то треба 3 рази перевірити, бо в основному це свідчення людей на емоціях, а та інформація може бути недостовірна.

Люди, які виходили з миром, — чи дійсно їм давали якусь безпеку?

Ну, не знаю, такого прикладу не було, що виходили. Уже трошки пізніше самі росіяни проводили якісь заходи для роздачі їжі людям, які залишились. Може, їх залишали, але були і випадки, коли просто людей, ну, наприклад, базово плутали з військовими, і вони страждали від агресії.

Тобто от в мене у знайомого, він зараз живе в Санкт-Петербурзі, я з ним не спілкуюсь, але коли я ще спілкувався, його батька поранили, коли він якраз йшов на такі, типу, акції, бо подумали, що він військовий. Вони ж його і виліковували. Тобто вони подумали, що він військовий, а він каже, що я до вас іду, бо ви сказали, що можна у вас їжу отримати. От це от такий приклад один був.

Але теж цей друг казав мені щось дуже коротко, бо це був момент, коли він проходив фільтрацію. Там перевіряють все, тому він повідомлення видалив. Тому я навіть цю інформацію, що він сказав, не можу ніяк перевірити, бо це все, що я знаю. Це от він сказав так в якійсь особистій розмові, потім видалив і всю нашу переписку.

Там перевіряють все: телефони, роздягають людей, щоб подивитись українську символіку. Дуже багато питань задають: «Як ти ставишся до того чи того?» Може, до них і добре відносяться, але ми не знаємо.

Які бойові дії Ви бачили на власні очі?

Ну, таке, що я бачив, — це один раз я попав під дуже сильний обстріл мого району. Я там в підвалі сидів, але потім походили, побачили, що декілька будівель постраждало. Ну, там був «Град», він просто попав у декілька будівель, квартири знесло. Коли ходив по центру міста, бачив, як, ну, просто немає центрального ринку. Там прям' дуже багато прильотів.

Був у нашому головному такому торговому центрі «Україна». Він повністю зруйнований. Я по цьому центрі ходив, бо там ще якісь магазини були цілими, щоб знайти щось там, що мені може допомогти. Знайшов там ліхтарик з батарейками. Він мені дуже допоміг. Він у мене досі є. Я не бачив драмтеатр, бо вже тоді виїхав. Я не бачив лікарню, але був дуже близько до неї в момент того, як там був приліт. Загалом, я дуже багато разів просто йшов там, і були якісь дуже гучні звуки біля нас.

Один раз над нами пролітав літак, я пам'ятаю. Один раз я бачив у своєму житті мертву людину на вулиці. На все життя запам'ятав. Просто ми йдемо, виходить, центром міста, а там поруч біля дев'ятої школи такий сквер є, така алейка, можна сказати. І виходить, ми йдемо, а тоді ще почався дуже сильний обстріл. Йдемо всією сім'єю — я, мама і маленька сестра. Ми йдемо всі, мама так дивиться вперед, а я ж тоді постійно кручу головою. І от я постійно навіть зараз так ходжу. Я щось йду, кручу головою, повертаю так вліво і бачу — просто людина вже викопує, ніби могилу починає робити. Зробили імпровізований якийсь хрест, і там біля нього в метрі лежить просто отак якось тіло, мабуть, жінка, якщо не помиляюсь. Воно накрите вже білим покривалом. І я розумів, що зараз тут поховають людину. Я, ну, так-от

запам'ятав. Потім я це не пригадував, але як виїхав, так прокручував, що я бачив. І дуже мені це в голову так заїло.

Чи був візуальний або фізичний контакт із російськими військовими чи їхніми представниками? Якою була їхня поведінка та ставлення до місцевого населення? І що Ви пам'ятаєте про евакуацію?

Ну, загалом, контакту під час саме мого знаходження в місті не було. Був контакт з українськими військовими. Але з російськими, слава Богу, не було. Ставлення, ну, ніяке. Вони просто робили свою справу. Їм було байдуже. Іноді дуже жорстоке ставлення, що ми знаємо. Якщо описувати моє ставлення, то під час евакуації, коли виїжджав, проходив дуже багато блокпостів, десь може 30–35 штук. Це постійний контакт з ними. Вони казали, що нам робити. Загалом, це були люди літні, такі, до речі, років 50, або дуже молоді, там, хлопці 18–20 років.

Загалом вони самі були налякані. Що відбувається, і самі до кінця не розуміли. Іноді вони щось намагались там типу з чоловіків якусь інформацію витягнути. Ну, якби не дуже жорстокими методами, а просто з такою типу надвисокомірною поведінкою. Нам пощастило. Нашу машину так — не знаю як, з Божою силою — трошки менше чомусь обшукували, трошки менше допитували. Це прям' я запам'ятав, бо ми виїжджали машиною однією, а за нами були інші люди. Там одна людина постійно дзвонила своїй сім'ї, яка виїжджала трохи раніше, і їхню машину постійно щось затримували. Тобто, постійно змушували виходити, сумки показувати, що є, показувати ноги, руки.

А наша машина — взагалі прям': проїжджайте. Тобто, я не знаю, ось ми бачимо навіть на цьому прикладі, що мені пощастило, трішки лояльніше ставились. Машина трохи попереду нас їхала, тому розрив був у нас хвилин 40. Там вже зовсім інше якесь ставлення в них було. Їм щось трошки не подобались ті люди.

Які наслідки Ви відчуваєте після такого етапу в житті? І чи розуміє суспільство Ваш стан та як взагалі реагує на це?

Загалом, перші роки 2–3, напевно, я нічого не відчував. Тобто, мені було, да, було боляче, да, було прикро, що так роблять, що зробили з моєю будівлею, що вбили деяких моїх

знайомих, що я втратив будівлю. Але потім у мене стався дуже емоційний момент, я вступив в університет.

Я сам переїхав, воно якось активізувалося, тобто і зараз дуже я з цим борюся. Це дуже страшно, коли там є відчуття того, що ти тут зайвий, відчуття того, що ти повинен бути в могилі, бо твої знайомі ж померли, а ти чомусь живий.

Є відчуття того, що ти не відчуваєш життя, ти якось існуєш. Гучні звуки якісь там, вони викликають в тебе якісь, ну, дуже погані спогади. Ти починаєш панікувати. Були сильні панічні атаки. Я от не зрозумів, чому так, але потім, коли я ходив до психолога, мені сказали, що нормально, на фоні типу переїзду, на фоні нових емоцій — мозок починає повертатись до минулого, щоб якось щось рідне почувать, а минуле у вас, типу, травмоване.

Суспільству важко зрозуміти. Люди намагаються якось щось допомагати, але вони або дуже сильно допомагають, і ти стаєш у такій позиції жертви, або якось ставляться до тебе так, наче, ну, і було в тебе — і було, що у всіх зараз проблеми. Але люди не розуміють, що таке там побути в війні, коли тобі 14 років.

Я, ну, я не кажу, що всі повинні переживати це. Просто треба трошки ставитися до таких людей так, наче в них нічого такого не сталося. Вони хочуть просто пожити життя. Вони хочуть не бути постійно в цьому стані війни. Тому, коли бачите таких людей, краще не заводьте діалог на цю тему, а просто з людиною спілкуйтесь на будь-які інші теми, які можуть бути. Якщо людина захоче, вона сама з вами поділиться цими своїми переживаннями. Якщо ні, не поділиться.

Ну, але все одно вона залишається людиною, навіть незважаючи на те, що вона пережила, і треба її не питати, що там, як ти там робив це, а що ти цей, а просто так, щоб людина жила, щоб вона забула це. Ну, не було травмованих якихось спогадів, щоб вона це поменше згадувала і просто дати їй пожити життя.

Дякую, що поділились своїм життєвим досвідом.

Дякую. До побачення.

аудіоверсія

17

«Ми не знали, що буде наступного дня»: Перехід російських військ через Конотоп у 2022 р.

місце	**м. Чернівці**
дата	**10.05.2026**
спосіб	**розмова наживо**
респондент	**В'ячеслав Сахно (2000 р.н.)**
інтерв'юерка	**Аліна Прокопчук**

Можеш, будь ласка, для початку представитись, описати, де ти проживав і чим займався до 2022 року?

Мене звати Сахно В'ячеслав Анатолійович, я проживав у місті Конотоп. До *[20]*22 року я навчався в Києві, в КПІ, потім, у зв'язку з карантином, повернувся назад до себе в місто, де й проживав до *[20]*22 року.

Яким було життя в Конотопі до 24 лютого?

Звичайне таке життя в невеличкому містечку в Україні, спокійні будні.

А напередодні вторгнення яка була атмосфера в місті і взагалі — чи люди вірили у можливість повномасштабного вторгнення?

Прям' за декілька днів нічого такого особливого та незвичного не було. Починались більш активно форситись теми з накопиченням російських військ вздовж кордону, і вже прям' напередодні, в ніч на 24-е, виходить, 23-го вночі, уже велись, скажем' так от, перемовини між моїми деякими

друзями: чи буде вторгнення, чи не буде. Багато з них взагалі не спали, і вони були в роздумах над цим. І потім о 5-тій ранку було оце звернення і «повномасштабка».

А якою була перша реакція — особисто твоя і людей у місті — на початок війни?

Особисто моя — я просто прокинувся, і мені було потрібно бігти зустрічати маму з роботи, яку, ну, як і всіх їх, відпустили додому. Я ще особливо нічого не розумів. Поки йшов пішки її зустрічати, і вже потім, по ходу оцього всього, мені почали розповідати, що відбувається оце все, і потім я вже почав дивитись. В місті — ну, напевне, як більш очікувано, така паніка. Ну, не паніка, просто ще саме не знали, що саме відбувається і що саме нам робити.

А якими були оці перші чутки і що саме говорили?

Росія вторглася, і ми розуміємо, що ми недалеко від кордону, і через нас пролягають всі оті траси, які ведуть саме далі туди, на Київ, і ми розуміли, що через нас воно все буде проходити. Якось так все...

А коли ви вперше побачили російських військових і чи швидко вони зайшли в саме місто?

В саме місто... я прям' повністю не пам'ятаю. Я пам'ятаю, що вже ввечері йшли колони російської техніки, вони йшли вже через місто. Напевно, після обіду вже були перші сутички, постріли. Тобто друга половина дня.

А де саме це ставалось — ти пам'ятаєш якісь назви вулиць?

Вони заїжджали з району Загребелля, це мікрорайон нашого міста, через той заїзд в місто. Там були перші сутички, наскільки я знав. Були різні чутки, що вони там підірвали, чи вони, чи наші сили підірвали оцей міст, який був через річку Єзучка; що саме від того місця йшли перші сутички, на самому заїзді. Але ніби там нічого було. Якісь були звуки, і не було зрозуміло, чи були там наші військові, чи не були.

Перші бої були на Воронцова, це вулиця так називалась. Потім почали з'являтися відео саме вже бою, де БТР[1] перестрілювався, не видно було, з ким, видно було, як стріляв

[1] **БТР** — бронетранспортер.

БТР. Потім було видно місця влучань в, не прям' в торговий центр, в якийсь магазинчик, там воно прострелене, і потім, через вже декілька років, ніхто нічого не заробив, і там просто декілька слоїв стікла прострілених там далі кудись. Потім також було вже відомо про підірваний танк чи БТР, ми не знали, це все були як плітки, чутки.

Дуже багато всього розповідали про пожежну частину — ніби вона там була знищена; і за військову частину не було відомо також, що з нею сталось. От оце, напевно, якщо зараз нічого не забув, в перші отакі от дні. І потім весь вечір було чутно гул тяжкої техніки, яка проходила через місто.

А скільки приблизно цієї техніки було?

Це вже було темно, тобто це, напевно, вже 9-а –10-а, пізній вечір. Повністю вся, яка йшла далі на Київ, воно все йшло сюдою. Тобто, декілька годин суцільного гулу, і потім було видно і по асфальту сліди від гусениць. Потім ми дивились вже сам маршрут і бачили, що вони намагались щось кудись там поїхати, не пам'ятаю, чи це було вже в перший день чи наступні, як вони проходили недалечко від мого місця проживання, як вони доїхали, потім такі: оп — розвернулися, поняли, шо вони поїхали кудись не туди, і поїхали назад.

Як самі російські військові поводились і чи вони якось контактували з людьми? Були, можливо, якісь випадки мародерства, обшуків тощо?

Цього ми, звісно, всі були насторожені, що якщо будуть там вони під'їжджати, особливо потім, коли ми розглядали, що вони не доїхали, то вже трошки всі так готувались: і морально, і, яку не яку, кожен шукав зброю або що робити, якщо буде.

Випадків саме таких не було, тому що нам було ще, в принципі, дико — ми не розуміли ще це от, скажем так: ми не знали ні про Бучу, ні про чого цього, цього ще, звісно, не було, ми не розуміли, що це може так бути. І тоді ще були оці розповіді: «Да ми на навчання, ми самі не знаєм, куда нас ведуть», і ще не було прям' якоїсь такої неприязні до них, і ми так само вважали їх людьми, як би це зараз не звучало.

І саме в місті були якісь перестрілки, ми не бачили саме наших військових, ми не бачили самих оцих боїв, і вже потім були різні плітки, що там оце саме, як я розповідав про знищену техніку, яка стояла — потім ми її трамваєм перетягували кудись, і там щось всякі різні плітки були, що її

розібрали, хтось там снаряди витягував, собі якісь куски витягували, оті такі, сувенірні...

Тобто, виходить, що такого якогось спротиву цивільних не було?

Не було, бо не було ніяких активних дій до нас. І, в принципі, і в подальшому нас отак якось обминуло, що в місті військових російських довгий час не було. Потім вони через декілька днів або наступного під'їжджали до центра міста, до мерії, і там щось вони вирішували: самі ці військові, їх там оточили звичайні цивільні, там були якісь розмови, були різні жарти, які потрапляли в мережі і в новини про саме Конотоп, конотопські відьми і їхні порчі.

Також, внаслідок цього, російські війська вийшли за межі і не стояли саме в місті. Ще щось чув, що, можливо, в якихось деяких місцях декілька саме солдат без техніки були, але це наче неправда, це були плітки. І саме солдати — вони виходили за межі міста, йшли за Підлипне, в той район міста, вони були на околицях міста, в самому місті вони не стояли.

Де люди, сусіди, знайомі та сама твоя родина ховались під час обстрілів?

Найперше, саме того вечора — всі мої знайомі живуть в частному секторі, і в кожного є погреб, підвал — і вони спускались туди.

А як змінився психологічний стан людей в місті — в перші дні і потім?

[...] Са́мі перші дні не було розуміння, але було велике бажання, і я не розумів, що мені робити, як мені бути корисним в цій ситуації, що я маю робити. Я щось чув: там, на військовій частині, комусь роздавали зброю і оце все, та за плітками ніби хтось з військових напився і оце він роздавав оце зброю, начальник і бла-бла-бла. Потім я не знав, що саме мені робити: ось я хочу щось зробити — і що мені робити?! Ось тоді були такі думки.

І згодом, ну, перші дні були якісь більш-менш спокійними, напевно, я не пам'ятаю точно, чи дивились ми новини, чи ні, бо в перші дні була така сильна схвильованість. Всі вимикали світло, я пам'ятаю, як закривали на лічильниках на вулиці світлодіодики, які ми́гали, щоб вони не могли ніяк навестись. Також, здається, тоді ще був час, коли мітки малювали, і також мітки ці прибирали.

Як люди ставились до українських військових і чи були якісь проросійські настрої?

Саме наша військова частина, здається, виїхала, її не було саме в місті, напевно, із-за цього і не було якихось великих сутичок. Але я пам'ятаю, що була підірвана якась техніка в місті, значить, був якийсь бій, значить, хтось лишився. Чи вони спочатку спричинили якийсь супротив, відійшли, чи це вже було, коли потім повертали назад, я не впевнений в цьому.

Якихось проросійських намірів в моєму оточенні не було до, їх не було після. У всіх спочатку, як я і казав, не було якоїсь, напевно (як це правильно сказати) злоби саме до цих військових, ти розумів, що ось це військовий, йому сказали — він робить. Тоді ще так сприймалось, а вже потім зовсім кардинально змінилось, коли починались оці різні звірства, і ти розумів, що це не просто якийсь військовий, а це така от гнида.

Були якісь проблеми з продуктами, як ви взагалі проводили дні в той період і чи доводилось вам допомагати якось іншим людям?

З продуктами, звичайно, всі все розгрібали, ми якби і в мирне життя — всі можуть викупати все, потрібно їм це чи не потрібно. Пам'ятаю, що, здається, солі не було. Вигрібали абсолютно все, потрібно це людям чи не потрібно, вони в паніці багато чого вигрібали.

Потім це все трошки стабілізувалося. Пам'ятаю навіть, як мій тато, мої родичі, знайомі, як вони, коли хтось їхав до хлібзаводу, щоб просто взяти хліб, як хтось один купував декілька, декілька, і потім ми роздавали це між собою. Хтось один зміг, стояли в черзі за чимось, це вже не про продукти, але за готівкою також була велика проблема. Картки не приймали, і все було тільки за готівку згодом.

А як проводили дні?

Та якось я вже й не сильно пам'ятаю. Перші дні я пам'ятаю точно, що до моменту елементарно там увімкнути телевізор ми день або два оцих найперших часто були в погребі, туди спускались. Особливо коли було чути оці всі постріли і вибухи, це було далеко, не в місті, здається. Також були ще якісь на околицях міста, але це вже коли, напевно, вони йшли назад, коли їх відганяли; або я пам'ятаю: в нас є село

біля міста, Сарнавщина, і там декілька одиниць танків, вони чомусь туди заїхали. Чи вони хотіли якось виїхати через трасу на Ракúй, якось можна доїхати до центрального їхнього маршруту, через який йшла їхня колона, і вони чи по старим якимсь картам поперлися, і вони, не пам'ятаю, чи в піску, чи в болоті танки загрузли. І через деякий час були найпотужніші за весь той період вибухи, коли чи наші військові, чи самі селяни — вони підривали боєкомплект в тому танку, щоб знищити.

Чи були якісь події, які для тебе особисто були найстрашнішими і найнапруженішими?

Гм, нерозуміння, що мені робити! Мені було страшно за свою сім'ю, у випадку чого, що саме я маю зробити, а я цього не знав.

А коли Ви зрозуміли, що російські військові відступають?

Я можу плутатись, звісно, я буду плутатись в хронології подій, але це коли вони ще намагалися дойти до Києва, в оці перші дні, і потім, як їх гнали назад, вони в декількох, не пам'ятаю, чи кількох, чи кількох десятках кілометрів, щось точно до 15–30, щось таке. Там було якесь місто чи смт, де було їхнє найбільше угрупування, звідки їх починали гнати назад, саме тоді були найбільш такі, протяжніші вибухи, оце все, як їх відганяли.

Яка тоді була атмосфера в місті і як люди реагували на відхід російських військ?

Через деякий час, коли місто було ще в оточенні, починали звичайною технікою, тракторами, деревами накидувати це на дорогу. Вони вже пройшли, і щоб повторно вони не могли або їм було важче — замусорювали, рили, перекривали дороги, щось таке робили. Тобто люди хотіли щось зробити, щоб якось бути корисними.

А коли вже відходили з самого міста російські військові, їхні дії стосовно мирного населення якось змінились, чи відносно були такі самі?

Стосовно нашого міста, на мою пам'ять, на той момент нічого не було. Тобто, вони як обійшли місто вокруг, їх вигнали і не гнали через місто.

А прилеглі?

Також нічого. Ми навіть щось дивились, якесь відео, це ще я казав про Підлипне, що також вони кудись чапали до своїх, щось там поговорили, тобто ніякої агресії ні з одної сторони, ні з іншої не було, якось до того тоді ще якось так було.

Як люди переживали оці перші дні після відходу вже військ, які в них були емоції?

Тяжко зараз згадати. Та, напевно: туда їх і нада, гнать їх далі. Щось таке.

Як події війни вплинули на вашу родину і як вони зараз почуваються?

На жаль, зараз все лише продовжується, і саме для міста воно почало з кожним днем все більше й більше потерпати від російських обстрілів із-за місцерозташування Конотопу, як воно і завжди було прикордонним містом. Через нього летять «шахеди», постійно все чути, йдуть прильоти, напевно, як і в багатьох регіонах країни зараз, але зараз стає гірше.

А які помилки — військових, людей — заважали і ти б не хотів, щоб вони повторились?

Паніка, яка була спричинена, коли люди самі собі своїми ж дурними вчинками робили гірше, і це навіть без... Місто було в оточенні, в місті не було військових, але люди самі згрібали там все, якщо їм навіть це не було потрібно. Воно, звісно, не знали, чи буде це, чи не буде, але ми між собою, ми розуміли, скільки нам потрібно, ділились, допомагали іншим, кому могли, з свого кола оточення, якби це правильно сказать. Ммм, збиваюсь, можеш, будь ласка, ще раз нагадати?

А, помилки?..

Ми не знали. А в нас мер — геній, який в перші дні втік з міста, потім розповсюджував фейки, як я казав, там про підрив моста, про спалену частину, бла-бла-бла, мер — «п*тух». Йому навіть і в новинах так казали, здається, сумський мер, що наш мер Конотопа якийсь неадекватний, це навіть по новинам було. І ми такі: ну, да. Він якісь вчинки створював, потім там через декілька днів він прийшов,

типу: «всьо, я герой, хто воювать — я воювать, мене то-то-то, бу-бу-бу», давай оце щось там розказувать.

Тобто, ось помилка, яка в мерії. Також багато дуже питань до нього у всіх. Коли, здається, саме домовленості і оце все, чи якийсь кримінальний елемент (я можу, звісно, помилятись, це все із пліток), чи саме він домовлявся, що була домовленість, що військових не чіпають, ми не чіпаємо російських військових, вони виходять з міста. Ми їх не трогаємо — вони нас. За оце, за помилки, що ми не знали, що з нашими військовими, чи вони відійшли, чи їх розбили. От саме в оці перші дні я не розумів, чи були якісь невеличкі сутички, чи наших хлопців поклали і все, немає, просто нас перемелюють і йдуть, і йдуть далі. Тому що раніше воно ж здавалось, що всьо, тіпа, Росія пішла — нам, типу, хана.

Це спочатку так було. За помилки: розповсюдження різних фейків, накручування, організація у вигляді «п*туха» мера і відсутність належної інформації. Потім, як все стало покращуватись, то стало краще.

Який головний урок ти виніс з пережитого?

Що, напевно, ти ніколи повністю не знаєш, що може бути наступного дня. Особливо допоки твій сусід — Росія, поки в них такий самий «п*тух», не такий, але дещо інший, добре, вибачте. Допоки він там, допоки це все ось так, ти не знаєш, що буде, і потрібно не відкладати, і робити все, що ти можеш, і все, що потрібно, вже зараз. Якось так.

Дякую.

Дякую.

аудіоверсія

18

«Найважче — бути невільним»: Спогади про російську окупацію Херсонщини у 2022 р.

місце	**м. Івано-Франківськ**
дата	**16.05.2026**
спосіб	**розмова наживо**
респондентки	**Людмила* (1982 р.н.) і Тетяна* (1987 р.н.)**
інтерв'юерка	**Олена***

Як для Вас почалося 24 лютого 2022 р.? За яких обставин Ви дізналися про початок повномасштабного вторгнення?

[Тетяна:] Так як я працювала завідувачем гуртожитку, то дізналася від студентів, яким почали дзвонити батьки з Херсонської області, з Каховки, з різних міст. Сказали, що відбуваються вибухи по містах, що атакують військові частини. І в паніці діти збиралися, не розуміючи, чи додому їхать, чи їх будуть забирати, чи якось так далі буде.

[Людмила:] Ну, а я з вікна побачила прям' вибухи.

[Тетяна:] І потім вже пізніше, так, ми вже бачили вибухи, як вже день це було. Вночі ми не бачили, ще десь о 5-ій ранку.

[Людмила:] Я в 7-ій прокинулася, бо в садочок збиралася, і бачу, що там просто все чорне, горить в сторону Чорнобаївки.

[1] Імена змінені навмисно. Роки народження подано приблизно.

Якими були перші дні у Вашому населеному пункті? Коли саме Ви вперше побачили російську техніку чи військових?

[Тетяна:] Перша техніка зайшла в місто 1 березня, а до цього ми тільки чули, що йдуть бої за Антонівський міст, ми бачили, вірніше чули, вертольотів ми не бачили. Єдине, що з військової техніки, тільки нашої, ми бачили нашу авіацію, яка наносила удар в районі Антонівського моста. Це я чітко бачила. А так нас попереджали, що буде, наприклад, зараз обстріл в район мосту, і включали ще періодично сирену. Такі були перші дні невідомості.

[Людмила і Тетяна:] Ну, да, 1-го числа, коли вони вже зайшли, був бій за Бузковий парк, вони в будинок на Таврійському бахнули. Загинув тоді тренер, до речі, вони в підвал… і він спустився, у нього жінка була вагітна, і він піднявся, щоб їжі їй взяти, і його прямо там… капець.

Що відбувалося на рівні міста в перші тижні? Як було з роботою магазинів, аптек, комунальних служб?

[Тетяна:] У перші дні всі абсолютно аптеки були вигреблені або закриті, так само було й з магазинами. Все, що можливо, люди скуповували, забирали. Банкомати повністю знекровлені були, бо ніхто не завозив нову валюту.

[Людмила:] Ну, перші 3 дня взагалі ж ніхто не виходив. Ну, так, так, десь до 24-го числа не виходили.

[Тетяна:] Ні, в перший, 24-го, якраз скуплялися ще. Поки були бої, прямо до 12 березня, на нашому районі вже нічого не було просто. АТБ там нижче, на Перекопській, було повністю винесене. Прям' люди все розібрали. А студенти, які їхали з гуртожитку, повністю всі, які харчі були, спускали на перший поверх, щоб ті, хто залишається, хто не може нікуди поїхать, щоб ті мали змогу чимось харчуватися.

[Людмила:] А я помню 26-го, а десь так 27-го в магазин, не знаю де, вони взяли молоко. Я 2 пакети молока взяла і думаю, Боже, хоч би ніхто не вийшов і ні з ким не треба було ділитися, бо в мене двоє дітей і просто у нас там трошки кукурудзяної каші, ну, тіпа, взагалі немає провізії, тому що ми якраз мали закупитися в цей момент, і оце ж не поїхали. Дві пачки молока несла, тако.

Як змінилось Ваше щоденне життя після того, як окупанти повністю зайняли територію?

[Тетяна:] Ми особисто були, скажімо так, за закритою територією гуртожитків, нам підвозили хліб на університет, ми ходили забирати. Кожного разу, як тільки ми йшли за хлібом, ми зустрічали російську техніку, з якої солдати сиділи на БТРах з автоматами, вони виставляли обов'язково завжди автомати на нас. Ну, і якби до того часу, поки не почалися засідки на активістів, на рух опору, ми жили своє таке відокремлене, відособлене життя.

[Людмила і Тетяна:] По-перше, ми не розуміли, що відбувається. От ми в ніч в хаті завісили вікна того, що вони БТРом патрулювали район і наводили цей луч, ну, там у вікна, залякуючи людей, і всі завмирали, всі затихали, ніде ніхто не шевелився. Рандомно в 6-ій вечора вже просто місто стояло тихо. Ніхто не шевелився. Ніхто не... якщо десь хтось проїжджав випадково, то їх розстрілювали і все. У нас такий був випадок.

З якими найбільшими побутовими труднощами довелося зіткнутися? Як вдавалося їх вирішувати?

[Тетяна:] Продукти, засоби гігієни, ліки, бо студенти в мене, наприклад, не дуже запасливі були на ліки. Підвал холодний був в перші дні. У нас якраз ще на той час було декілька чоловік з «ковідом» в ізоляторі, але ж спускалися в підвал абсолютно всі і потім почали хворіти. То в мою особисту аптєчку обнесли все впритик до засобів від діареї.

[Людмила:] А ми всі спустилися в одну кімнату, змістилися, щоб ми на полу лежали, діти під столом, бо ці літаки літали і у нас лічно сховища там не було. І ми всі трималися, матрас занесли, всі в одній кімнаті були, між двох стінок, щоб, як обстріл почнеться...

Як Ви дізнавалися правдиві новини про події в Україні в умовах інформаційної блокади?

[Тетяна:] У нас не було на той час інформаційної блокади на початок, якщо взять початок. Перший раз десь в середині квітня відключили український зв'язок, але це буквально було в межах одного дня. У нас був телевізор, ми абсолютно повністю бачили всі новини, був інтернет. Навіть коли біля

нас там на районі виїжджали окупанти і відправляли «Гради» на Миколаїв, ми ще й «миколаївському Ваньку» відправляли, що там в цей момент біля нас випускають ракети, хоча там 20–30 секунд було. Ми так думали, що це важливо, що ми таке зараз напишемо. Не боялися ще тоді нічого не писати.

[Людмила:] Я взагалі активно вела сторінки.

[Тетяна:] Сторінки писали, закривали групи, бо почалася атака ботів. А там вже повністю вимкнули український зв'язок. Це я якраз виїхала з окупації, це було 1 травня.

[Людмила:] Коли у нас 5 березня пройшов марш «Окупанти, геть!», і тоді вони почали вилавлювати активістів, ну, не активістів, а тих, хто вели проукраїнські сторінки, і вони почали забирать жінок, всіх абсолютно, на підвали. І тоді мама моя подзвонила і каже: «я тебе прошу, будь ласка, нічого не викладай, що вони всі...». Ми ж тоді не добирали слів, бо це наша земля. От... І я тоді перестала вести сторінку, закрилися.

А вже 1 травня повністю вимкнули зв'язок, і ми, ну, напевно, місяць, аж поки нам сімку не передали, то ми просто не знали, де що. Сусіди приїжджали, хтось щось комусь сказав, дуже вірили, що наші наступають і їх виганяють. І вже коли тоді поставили їхню орську, то тоді підключився інтернет, і дивились наші сайти, ще сайти вони не блокували, зв'язку не було, а сайти ще працювали, ютуб...

Якою була атмосфера серед місцевих жителів? Як Ви підтримували один одного?

[Тетяна:] Підтримка була на найвищому рівні, один одного всі підтримували там, де ми знаходилися. Особливо того, що ще як тільки починалися вже моменти затримок і ще щось, і в мене в гуртожитку були діти військовослужбовців, і ми ховали документи, їх ховали. Ну, як підтримка між собою — подібність була дуже значна.

[Людмила:] Ми виїхали 19 квітня на дачу на Лівий берег. Перед цим, 7 квітня, я відправила свою старшу доньку, вивозив караван людей з якогось підприємства, бо звільнилося одне місце, і ми її впихнули, і вона виїхала. Під обстрілами з 5-ї ранку і аж до 10-ї вечора вони з Херсону виїжджали в Миколаїв просто. А ми 19-го виїхали на дачу до

кумів, і навколо нас жили, в принципі, батьки військовослужбовців, люди, які були проукраїнські, але ми не балакали громко, тому що знали, що серед нас можуть бути «сєпари».

Що було психологічно найважче під час перебування в окупації?

[Тетяна:] Бути окупованим, бути невільним. Ми коли виїхали перше, я їхала через Росію на Грузію тоді, бо якраз це був період, коли ми виїжджали, це кінець квітня — початок травня, і дуже сильно розстрілювали, колони попадали під обстріли, і ми поїхали тоді, вирішила, що на Грузію. І перше, це 6-а ранку була, і коли грузинський прикордонник каже, що можете посміхнутися, ви вільні, — в принципі, це нагадало просто почуття, яке було до війни, дав погратися носом дитині.

Са́ма головна біда окупації — це окупація.

[Людмила:] Ми коли поверталися, так як я, ми жили всю окупацію, ми аж до звільнення були. І ми узнали, що орки зняли блокпост головний на острові, ми поверталися, і я так давно не була в місті, або на Лівий треба було виїжджати, коли евакуація йшла. Але ми поверталися в Херсон, знали, що наші звільнять, ми йдемо на сторону туди, де наші. І коли я заїхала в Херсон, і там просто купа цих 'бордів була, і в мене відчуття було, що я от все бачу, все розумію, а мене ото як наче топне, ти не можеш просто повітря набрати в легені, тому що це твоя земля, це твій дім, це твоє місто, а 'борди висять «Расія здєсь навсєгда», і це було просто... Мені було дуже боляче, прям' дуже.

Чи доводилося Вам безпосередньо стикатися з російськими військовими? Що Ви відчували в такі моменти?

[Тетяна:] Ну, безпосередньо як, якщо ти їдеш за хлібом, і на тебе наставляють зброю з БТРа, ну, можна, в принципі, це назвати безпосередньо.

Ми зустрічалися з російськими, коли виїжджали, бо по дорозі до Крима, мабуть, було 17 чи 18 блокпостів, і на кожному вони зупиняли цей автобус, який тут їхав. Потім були прикордонники, які, мабуть, Армянськ, чи що це там, я не знаю, якщо чесно (такі сумбурні спогади...), то їх було купа, і вони по всій Росії ще зупиняли автобуси, і це все завжди зневажливо, такі погляди, наче вони дивляться на кусок гівна, а не на людину.

[Людмила:] А ми коли виїжджали на дачу на Лівий берег, то ми проїжджали там, де кадировці стояли, то у мене була така головна задача — не підняти очі, тому що там все було б прочитано. Я не знаю, як люди кожен день їздили туди-сюди, вони ж там робили прямо страшні рейди і обшуки. Ото я єдиний раз. І чому ми, в принципі, виїхали з Херсона, і я так вивезла, відправила доньку? Тому що в березні відкрилася Буча, і для мене це було дуже страшно. Вони начали робити рейди по всіх домах, і ми виїхали із-за того, скажімо так, на той берег, на дачу, в Комиші, щоб просто не стикатися. Знаю, що вони приходили до нас на район, випитували у сусідів, хто де живе, заселяли там орків.

Наші сусіди казали, що ми на дачу виїхали. Так що, слава Богу, я думаю, що мені не довелося з ними там вести якихось бесід. Ото там єдиний раз, що ми проїжджали блокпост, і вони там з автоматом, засунув той автомат, стоїть в капцях гумових, і до мого сина там: «Что ти, малиш?» А я думаю, Господи, пошвидше б ми проїхали, тому що... ну, давай далі.

Чи виходили Ви або Ваші знайомі на перші мітинги проти окупації? Якими Ви пам'ятаєте протести?

[Тетяна:] Ні, я не виходила на мітинги, бо мала велику відповідальність за почті 100 студентів, які були в гуртожитку, а діти виходили. Виходили і тікали від мене.

[Людмила:] Ну, а в мене був маленький син, йому тоді ще не було й 3-х років. Але, скажімо так, я це все транслювала у себе на соціальних сторінках. От все там, як люди виходили, там підтримку. Ну, тобто, отака була моя... На самі мітинги, на це я не виходила. Ми далеко так і від центру, в принципі, жили, і, кажу, і мала дитина, і важко було там чи його залишить, чи з ним туди йти, коли там натовп. Ну, таке.

Як люди реагували на спроби окупаційної влади нав'язати свої правила?

[Тетяна:] Ті, хто адекватно мають голову на плечах, як не реагували на це все, так і до останнього залишилися при своїх інтересах і при своїх переконаннях.

[Людмила:] Хтось закопав свої прапори, просто затихли...

[Тетяна:] Ми теж ховали в гуртожитку. І дітей, які в мене були з школи поліції, форму ховала в ліжках в гуртожитку, бо дівчата жили в мене двоє, у них була військова форма ЗСУшна.

[Людмила:] Ну, а ті, хто, ми знали, що підтримують русню, ну, в моєму цьому середовищі, навіть на дачі, в мене була одна там сім'я, яку я... Ну, я була трошки в шоці від того, що він там це і... Ну, я погано реагувала. Єдине, що ти погано реагуєш, а сказати ти ж нічого не можеш, бо він же може на тебе... Скільки таких було, що здавали сусід сусіда? Ну, просто... Реально, від дурної голови, від того, що немає ні свідомості, ну, ніяк.

Як Ви пам'ятаєте день, коли дізналися, що Ваш населений пункт звільнений?

[Людмила:] Це був найпрекрасніший день.

[Тетяна:] Я то вже була тут, в Івано-Франківську, і нам зателефонували з роботи і сказали, що Херсон звільнений, співробітниця повісила прапор малесенький такий, який був прям', мабуть, 30 на 40 взагалі, малюсенький, біля університету.

[Людмила:] А ми в Херсоні, як ми знали? Ми знали, що щось наближається, тому що в нас вже зв'язку там не було. Наше все телебачення було орське. І приїхав наш дідусь і каже, що орки закривають навігацію 5 листопада. Ми або виїжджаємо, або ми тут залишаємося на зиму. Так як в мене мала дитина, і я думаю, що якщо ми тут залишимося, нас там ніхто не врятує.

І ми 4 листопада повернулися в Херсон. А 5 листопада, коли вони відступали, повалили там всі вишки. У нас не було ні світла, ні води. Ну, взагалі нічого. Ми там топили на дровах, гріли. А десь, напевно, числа 10-го мама моя прийшла і каже, що наші вже буквально заходять в місто.

А орки пускали таку дезінформацію, що вони переодягнуться в українську форму. І ті, хто вийдуть підтримувати, то вони будуть всіх розстрілювати. І люди просто боялися виходить. І ми не знали, як реагувати, що це могла бути дівєрсія. І вже 11-го числа кума зранку прибігає, каже: у нас на облраді висить український прапор. І я кажу: не може такого бути. Кум на машині поїхав і вже зустрічали. Я вилізла на

дах, намагалася зловить це... бо я не могла повірить в це. І вже 12-го ми вийшли в центр, вже там були гуляння.

Для мене це був просто неймовірний день. Це не передать.

Чи змінило перебування в окупації Ваші погляди на життя, цінності, погляди на людей навколо?

[Тетяна:] Перебування в окупації вчить цінувать найвищу цінність — життя. І більше, мабуть, прийшло усвідомлення того, що берегти треба себе, свою сім'ю. І якщо маєш певну відповідальність перед людьми, то її треба теж виконать. Це в моєму випадку.

Хтось з батьків не міг забрати своїх дітей з Херсона на той час. Тому 2 місяці я взяла на себе відповідальність за них. Потім вже, коли я їхала, фактично діти роз'їхалися десь з гуртожитку. Але були в мене діти, яких батьки — обидвоє військовослужбовці. І зараз теж вони мені дякують до сих пір, що в той момент я їх підтримала, і потім їхні діти змогли виїхать, коли був зручний момент. Але ніхто не дізнався, що вони мають документи, що батьки мають посвідчення учасників бойових дій. І цінність життя — найбільша.

[Людмила:] А я остаточно викорінила із себе все, що пов'язано з орками. Абсолютно. У мене дитині не було 3-х років, і він почав говорити в цьому житті російською, бо ми до нього зверталися. Але я все зробила так, щоб російською нічого не було в нашому житті. От просто, від слова «зовсім».

Що, на Вашу думку, варто зафіксувати для історії та майбутніх поколінь з того, що відбувалось на Херсонщині?

[Тетяна:] Саме перше і основне: що будь-де, що б не відбувалося на території України, варто зафіксувати основний посил, що ніякого «мишебратства» не існує. І кожна нація має свій шлях — тернистий, тяжкий, але свій власний. І українці для себе не мають шукать виправдань, шукать питань того, що хтось за них має щось зробити. Кожен українець має нести відповідальність за свою національність, за свою ідентичність і працювать на те, щоб сьогодні ніхто не міг у світі насміхатися над українцями. Бо ми несемо свій шлях до перемоги, де б ми не знаходилися — в тилу, на фронті, за кордоном.

І якщо кожна людина буде робить хоча б кожного дня рівнозначно те, наприклад, як робимо ми, — бо ми плетемо зараз сітки, ми робимо збори для військовослужбовців конкретно з кола нашого знайомого, ми виховуємо дітей у своїх правильних цінностях, — сто відсотків ці діти будуть знати, що після перемоги нашої не буде ніякого примирення, порозуміння. Оці стосунки 300 років по колу — вони 100 відсотків розірвані.

[Людмила:] Ну, в нашому випадку це точно.

[Тетяна:] Які цінності ми закладемо, так і буде посил правильний.

[Людмила:] Українська мова, українські традиції, хвилина мовчання, вдячність нашим воїнам і цінування себе як українця.

[Тетяна:] І кожноденна робота обов'язково, тому що якщо вдень зробити маленький донат, поплести трохи сітки, десь написать підтримку, підтримать в розмові те, що тебе ідентифікує як українця...

[Людмила:] Допомогти тому, хто хоче перейти на українську мову, наприклад, пояснить, чому так і так, не залишати, наприклад, моменти чи ситуації нерозібрані. Людина розбереться, може, людина і не розбереться, і їй треба на це... порекомендувати щось почитати або розібратися в ситуації.

Але оця наша меншовартість — вона має з нас вийти і більше ніколи не повертатися, бо ми самодостатній, сильний народ і найсильніша армія світу тепер тут, в Україні!

Дякую Вам!

Іменний покажчик

Андрійчук Ольга *13*[1]
Андрусяк Василина *5*
Андрусяк Марія *5*
Андрусяк Михайло *5*
Андрусяк Параска *5*
Балан Василь *12*
Балан Ганна *12*
Балан Микола *12*
Безбородько *N.* *7*
[Бешлей (Козак)] Марія (тітка Сербенюк Марії, рідна сестра Козака Іллі) *7*
Брєжнєв *[Леанід]* *7*, *12*
Веннечук Софія *12*
Вірста Марія *16*
Володимир, патріарх УПЦ (Романюк Василь) *8*
Гайдученко Тетяна *3*
Гаупт Алла *2*, *9*
Гаупт Григорій *2*, *9*
Гаупт Надія *2*, *9*
Гітлер *3*
Гнатів Уляна *9*
Годованюк *N.* *12*
Горбачов *[Ґарбачьов Міхаіл]* *12*
Горошко Богдана *6*
Горошко Надія *6*
Григоренко *12*
Гун (Ісак) Іцик *7*
Данило, митрополит УПЦ/ПЦУ (Ковальчук Степан) *8*
Дяків Іван *5*
Енгельс Фрідріх *12*
Каспрук *[Павло]* *15*
Козак (Рикуняк) Євгенія *7*
Козак Ілля *7*
Койцан Іван *12*
Колесніченко Ксенія *2*
Королюк (Шугайло) Лідія *1*
Косовець Ганна *8*
Кочержат Тетяна *5*
Кремпа Ольга *15*
Крігер Ісана *3*
Курочка Анна *1*
Ленін *[Лєнін Владімір]* *2*, *3*, *6*, *9*, *12*
Лехкун Ольга *14*
Лєвітан *[Юрій]* *9*
Лисисений Михайло *5*
Малиш Михайло *8*
Маркевич Броніслав *3*
Маркевич Гуршуля *3*
Маркевич Северина *3*
Маркс Карл *12*
Масюк Ольга *6*
Масюк Роман *6*
Матей Юлія *11*
[Мінтянська] Оля (двоюрідна сестра тата Марії Сербенюк, дружина Василя Сологуба) *7*
Моспан (Сікора) Ганна *10*
Мстислав, патріарх УАПЦ/УПЦ (Скрипник Степан) *8*
Новаковський Георгій *14*
Окренець Віктор *3*
Окренець Людмила *3*
Окренець Микола *3*
Окренець Оксана *3*
Окренець Сергій *3*
Олійник Людмила *9*
Піотр I, московський цар *3*, *8*
Прокопчук Аліна *17*
Рибакова Карина *3*
Рикуняк *[Вероня]* (баба Марії Сербенюк, мама Рикуняк Євгенії) *7*
[Рикуняк] Ілля (вуйко Сербенюк Марії, рідний брат Рикуняк Євгенії) *7*
[Рикуняк] Леонтій (вуйко Сербенюк Марії, рідний брат Рикуняк Євгенії) *7*
Романович Олександра *14*
Ротару Софія *12*
[Руссу] (Козак) Ольга (сестра Сербенюк Марії) *7*
Сахно В'ячеслав *17*
Сербенюк (Козак) Марія *7*
Сербенюк Адам *7*
Сербенюк Антон *7*
Сербенюк Галина *7*
Сербенюк Олександр *7*
Сербенюк Сильвестр *7*
Сербенюк Сільва *7*
Сербенюк Степан *7*
[Сікора (Яковець)] Клавдія (мати Моспан Ганни) *10*
Сікора Микола *10*

[1] В іменному та географічному покажчиках цифри вказують на номер інтерв'ю.

Сікора Степанія *10*
Сікора Юрій *10*
Сметанюк Руслана *10*
[Сологуб Василь] *5*
Сорохан *N.* *5*
Сталін *[Джугавшвілі Іосеб]* *2,3, 6, 9, 12*
Стругар *[Іван]* *12*
Суховерський Богдан *10*
Теслюк Зоя *3*
[Тимчук (Цюпа)] Людмила (дочка Цюпи Орисі, онука Бешлей Марії) *7*
Ткач Борис *3*
Точенюк Ірина *13*
Федоращук Дмитро *8*
Феогност, єпископ ПЦУ (Бодоряк Ярослав) *8*
Філарет, патріарх УПЦ (Денисенко Михайло) *8*
Хрущов [Нікіта] *7,12*
Цимбал Тетяна *11*
Цобенко Вікторія *2, 9*
Цьок Василь *5*
Цьок Васюта *5*
Цьок Петро *5*
Цьок Юрій *5*
Цюпа (Бешлей) Орися *7*
Чучик Катерина *5*
Шара Софія *3*
Шугайло Іван *1*
Шугайло Лазар *1*
Юзик (Топольницький) Павло *12*
Якімова Раїса *4*
Якімова Софія *4*
[Яковець] Володимир (син Яковців Мар'яна і Тетяни) *10*
[Яковець] Мар'ян (дід Моспан Ганни по матері) *10*
[Яковець] Тетяна (бабуся Моспан Ганни по матері, друга дружина Яковця Мар'яна) *10*
[Яковець] Франко (син Яковців Мар'яна і Тетяни) *10*
Якубович Ольга *15*
[Яремчук] Назарій *12*
Яцюк *N.* *12*
N. Алла (старша дочка Олійник Людмили) *9*
N. Василь (чоловік Маркевич Северини) *3*
N. Василь*[1] *16*
N. Віра (вчителька) *9*
N. Віра (двоюрідна сестра Окренця Миколи) *3*
N. Ганна (сестра Яковець Тетяни) *10*
N. Ганна (мати Окренець Людмили) *3*
N. Григорій (брат Яковець Тетяни) *10*
N. Іван *12*
N. Іван (батюшка) *6*
N. Іван (брат Яковець Тетяни) *10*
N. Катерина (медсестра) *6*
N. Костянтин (син Олійник Людмили) *9*
N. Леонід (син Василя і Маркевич Северини) *3*
N. Людмила* *18*
N. Марія (сестра Тетяни, тітка Моспан Ганни) *10*
N. Микола (односелець Андрусяк Параски) *5*
N. Микола (син Василя і Маркевич Северини) *3*
N. Ніна (прабабуся Курочки Анни) *1*
N. Олена (бабуся Андрусяк Параски) *5*
N. Олена* *18*
N. Павло (двоюрідний брат батька Якімової Раїси) *4*
N. Світлана (дочка Олійник Людмили) *9*
N. Семен (брат матері Цобенко Вікторії) *9*
N. Софія (сестра Яковець Тетяни) *10*
N. Тетяна* *18*
N. Тофіля (мати батька Якімової Раїси) *4*
N. Уляна (бабуся по батькові Цимбал Тетяни) *11*

[1] Ім'я респондента змінено навмисно.

Географічний покажчик

Абакан *3*
Америка *2*, *8–10*
Армянськ *18*
Байконур *12*
Балта *2*, *9*
Банилів *8*
Батумі *2*
Бердичів *12*
Берегомет *13*
Берлін *1*, *4*, *6*
Білки *4*
Білорусь *4*, *6*, *11*
Богданівка *3*
Борщівський р-н *10*
Браїлив, *див.:* Браїлів
Браїлів *1*
Брідок *7*
Буг *9*
Буковина *7*, *8*, *11*, *12*, *14*
Бучач *10*
Васловівці *12*
Вижницький р-н *8*, *13–14*
Вижниця *8*
Вінницька обл. *1*
Вінницький р-н *1*
Гатна *3*
Германія, *див.:* Німеччина
Горішні Шерівці *7*
Горішні Ширівці,
див.: Горішні Шерівці
Грузія *2–3*, *18*
Держжня *3*
Джанкой *12*
Дон *7*
Донецьк *16*
Дорогичівка *10*
Єзучка *17*
Жанкой, *див.:* Джанкой
Житомир *4*
Житомирщина *4*
Загребелля *17*
Закарпатська обл. *4*
Закарпаття *10*, *12*
Заліщицький р-н *10*
Зарічне *6*
Заставна *12*
Збруч *3*
Зоренці *1*
Івано-Франківськ *11*, *12*, *18*
Івано-Франківська обл. *5*
Іванчиці *6*
Індичани *9*
Калінінград *12*
Канада *12*
Каритна, *див.:* Коритна
Катовськ, *див.:* Подільськ
Каховка *18*
Київ *3*, *8*, *15–17*
Киселів *12*
Кисилів, *див.:* Киселів
Кіцмань *12*
Козівський р-н *10*
Комиші *18*
Конотоп *17*
Коритна *9*
Косівський р-н *5*
Кошилівці *15*
Краснодарський край *3*, *5*
Кременець *3*
Кременецький р-н *3*
Крим *7*, *12*, *18*
Кутаїсі *3*
Ланівці *3*, *10*
Латвія *12*
Летичів *3*
Лисівці *10*
Литва *12*
Літин *1*
Лопушна *8*
Львів *10*, *12*
Майдан Почапинецький *1*
Маків *3*
Маріуполь *16*
Марківка *3*
Маршинці *11*
Мигово *8*
Миколаїв *18*
Мишків *10*
Мінськ *12*
Могилів-Подільський *9*
Могильов,
див.: Могилів-Подільський
Молдова *10*
Москва *7–8*, *12*
Мукачево *12*
Нижні Станівці *14*
Німеччина *4*, *6–7*, *9*
Одеса *9*, *12*

Одеська обл. *2*
Орша *12*
Пахарівка *12*
Первомайськ *9*
Петрівка *11*
Підлипне *17*
Поволжя *2*
Поділля *1*
Подільськ *9*
Польща *6*, *8*, *10–12*
Почапинці *1*
Прибалтика *8*, *12*
Раки *17*
Раранча *7*
Раранька, *див.:* Раранча
Рівне *6*
Рівненська обл. *11*
Рівненщина *6*, *11*
Рівно, *див.:* Рівне
російська федерація *12*
росія/Росія *2–3*, *7–8*, *11–12*, *16–18*
Румунія *7*, *9*, *11*
Садгора *7*, *10*, *12*, *15*
Санкт-Петербург *16*
Саноцький р-н *10*
Сарнавщина *17*
Свершківці *10*
Свешківці, *див.:* Свершківці
Севастополь *12*
Семени *12*
Середній Майдан *8*
Серники *6*
Сибір *2–5*, *7*, *9–10*, *12*
Сімферополь *12*
Смодна *5*
Смоленськ *12*
Снятин *12*
Станіслав, *див.:* Івано-Франківськ
Стара Гутиська *3*
Старий Косів *5*
Сураж *3*
Таврійське *18*
Тбілісі *3*
Тернопіль *3*
Тернопільська обл. *3*, *10*, *12*, *15*
Тернопільщина *3*, *10*, *15*
Тимішоара *9*
Тимошори, *див.:* Тимішоара
Тирава Сольна *10*
Тирява Сильна, *див.:* Тирава Сольна
Тулин *10*
Україна *2–4*, *6–12*, *16–18*
Франківщина *10*
Херсон *11*, *18*
Херсонська обл. *11*, *18*
Хмелева *10*
Хмельницька обл. *3*, *13*
Хмельниччина *3*
Хотин *6*
Хустський р-н *4*
Чаплинський р-н *11*
Червона Поляна *11*
Черкаська обл. *3*
Чернівецька обл. *11–14*
Чернівецький р-н *11–12*
Чернівці *2*, *6–8*, *11–12*, *15*
Чорний ліс *3*
Чорнобаївка *18*
Чортків *10*
Чортківський р-н *10*
Шауляй, *див.:* Шяуляй
Швешківці, *див.:* Свершківці
Шекеринці *3*
Шепіт *8*
Шипівці *10*
Ширівці, *див.:* Горішні Шерівці
Шяуляй *12*
Яворів *12*
Язлівці *10*
Ялта *12*
Ямпіль *3*

Ілюстрації

Лідія Королюк
(сучасне фото) (# **1**)

Весільне фото
Лідії та Петра Королюків (# 1)

Вишиванка із грубого
самотканого полотна
старшої сестри
Лідії Королюк Галини (# **1**)

Анна Курочка (в центрі)
та Лідія Королюк
із сім'єю (# 1)

Вікторія Цобенко
(сучасне фото) (# 2, # 9)

Людмила Олійник,
мати Вікторії Цобенко (# 2, # 9)

Алла Гаупт,
сестра Вікторії Цобенко,
під час збирання чаю
в Батумі (# 2)

Раїса Якімова
(сучасне фото) (# 4)

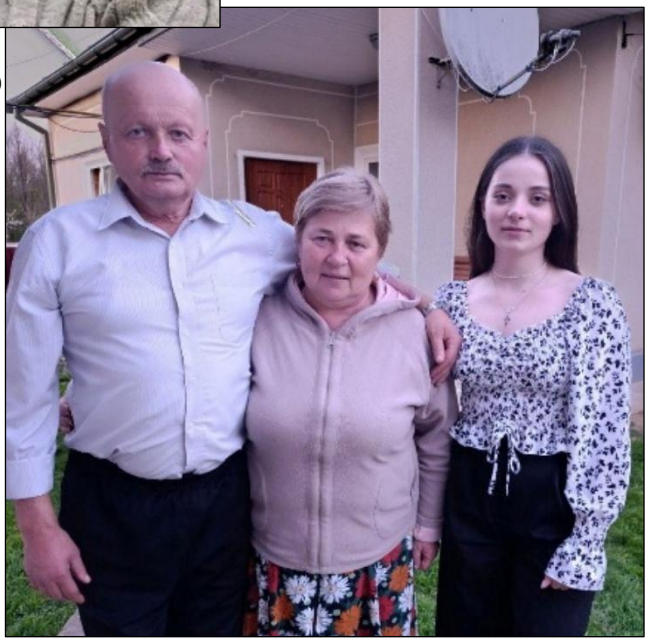
Надія Горошко (зліва)
і Богдана Горошко
(сучасне фото) (# 6)

Марія Сербенюк
(сучасне фото) (# 7)

Михайло Малиш
(сучасне фото) (# 8)

Ганна Моспан
(у центрі) із чоловіком
та Русланою Сметанюк
(сучасне фото) (# 10)

Тетяна Цимбал (зліва)
і Юлія Матей (сучасне фото) (# 11)

Микола Балан та Софія Веннечук
(сучасне фото) (# 12)

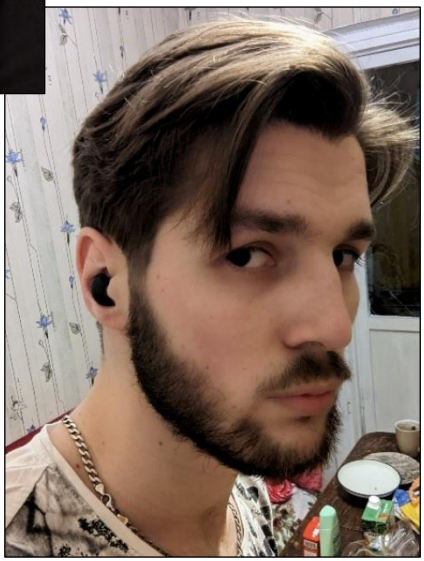

Ольга Лехкун
(сучасне фото) (# 14)

Ольга Якубович
(сучасне фото) (# 15)

В’ячеслав Сахно
(сучасне фото) (# 17)

Наукове видання

ГОМІН
МАТЕРІАЛИ УСНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

том 3

Головний редактор ***Тарас Ковалець***
Літературна редакторка ***Лідія Ковалець***

У виданні використано шрифт Merriweather, який належить Google.
Об'єкт авторських прав експлуатується
згідно з ліцензією SIL Open Font License 1.1

Підписано до друку 05.10.2026. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Друк різографічний. Умов.-друк. арк. 11,8.
Обл.-вид. арк. 12,7. Тираж 50 шт. Зам. Н-000.
Видавництво та друкарня
Чернівецького національного університету.
58002, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2.

e-mail: ruta@chnu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 891 від 08.04.2002

